ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 54

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

У БЕОГРАДУ 1883

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

Преглед.

ТЕОРИЈА О ПОВРАТНОЈ СИЛИ ЗА́КО̑НА̑.

ПРАВНИЧКА СТУДИЈА.

Питање о повратној сили за́ко̑на̑ тачније је и правије изражено, кад се пита: на које се границе у времену мора пазити при примени правних правила (за́ко̑на̑) на правне одношаје? На први поглед то питање не изгледа баш тако тешко и заплетено и веома многи ће мислити да је на њега потпуно и брзо одговорио, кад изрекне оно тако просто, јасно и неспорно правило да „закон нема повратне силе“. Има ли кога, који то правило не познаје и не признаје? Па не само да се оно просто тек признаје као правило, него оно се поставља као веома важно, основно начело правнога живота, без кога би сва правна безбедност, како својина тако и слобода грађана била у опасности, кад би закон могао имати силе и уплива на правне одношаје и послове, који су пре њега постали[1]. То можда нико није енергичније и јаче изразио но Бенжамен Констан кад је казао: „Повратна сила закона је највећи атентат који може закон да учини; њоме се раскида друштвени уговор, њоме се потиру и бришу

[1] Кад би закон имао повратне силе, онда „la vie, la fortune, et l'honneur des citoyens, privés de toute garantie, seraient éternellement en question; on vivrait dans une inquiétude perpétuelle; la société ne serait pas possible!“ вели Fr. Mourlon, Rép. écr. sur l. prem. ex. de code Napoléon T. I. стр. 46. — Тако исто Pradièr-Fodéré, Principes généraux de droit etc. стр 89; и други.

они услови по којима друштво има право да тражи покоравање и послушност индивидуе..... Повратна сила одузима закону његов карактер; закон који има повратну силу то није закон“[1]. И доиста је правило да закон нема повратне силе или што је то исто[2]: да нови закони не могу дирати у стечена права (jura quaesita, droits acquis), то је правило вазда признавано у правноме животу јевропских на́ро̑да̑ од старога доба до данас. У римскоме праву оно је најпре прецизно и јасно изречено[3], за тим је примљено у канонско право у средњем веку, врло претежна га већина писаца старијих и новијих признаје и оно је ушло такође у новије законике[4].

Ну и ако је то правило тако опште признато, и ако оно изгледа тако просто, јасно и неспорно, ипак оно при примени на поједине случајеве постаје једно од најтежих и најзаплетенијих питања у правној теорији. Тако просто а ипак тако тешко и заплетено! Доиста, то се на први поглед мора чинити чудно, а ипак је тако. У чему је узрок тој тешкоћи, то ћемо мало доцније објаснити. А да та тешкоћа доиста од вајкада постоји и да то није наш неки нов проналазак, то се јасно посведочава тиме, што су толики знаменити правнички писци необичну тешкоћу тога питања изречно признали, што су га на широко претресали и расправљали па ипак оно ни у данашњој правној теорији није још пот-

---

[1] Гледај Moniteur du 1. juin 1828 p. 755.

[2] Међу новијим писцима Puchta, Vorlesungen I. стр. 223, а за њим Scheurl, Beiträge z. Bearbeitg. des röm. Rechts, Bd. I. стр. 140, тога су мишљења да та два правила не казују једно исто, но да је у свакоме неко самостално засебно начело изречено. Али је то њихово нешто изузетно мишљење побијено још од Савињија (System d. heut. röm. R. VIII. стр. 384 и даље) и од доцнијих правника.

[3] Leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari... const. 7. Cod. 1, 14.

[4] Code civil art. 2., Аустр. грађански законик § 5. Прајски „Landrecht“ увод § 14., наш грађански законик § 7. и т. д.

пуно на чисто изведено ни теоријски савладано. Ф. Ласал одмах у почетку своје познате књиге „Теорија стечених права“ каже: „Од вајкада је питање о повратној сили зáконâ или управо питање о временим границама при примени зáкôнâ важило као једно од најтежих и најзаплетенијих, али такође и једно од најважнијих питања целокупне правне области“. Француски правник Мурлон[1] тако исто вели: „Cette règle (la loi ne dispose que pour l'avenir; elle n'a point d'effet rétroactif), quoique bien simple, est fort difficile dans son application“. Унгер[2] то исто потврђује: „Колико је просто то у прошломе параграфу постављено правило о повратној сили зáкôнâ, толико је веома тешка његова примена у појединим случајевима“ и т. д. Па и сам Савињи, један од признатих првака и највећих ауторитета у правној теорији нашега века, приступајући расправљању питања, о коме је овде реч, признаје[3] како је немогућно, да се тај задатак сад већ потпуно и коначно реши, него писац мора већ и то „себи у част уписати, ако би његов покушај у даљем развићу остао у успомени тек као појединн припремни корак“. Мислимо да после овога није нужно да још и даље изреке и сведоџбе о тешкоћи тога питања наводимо.

Већ ово мало што смо навели, држимо да може довољно оправдати и овај наш покушај, да покренемо расправљање тога тако важнога правнога питања и у нашој правној литератури.

Кад пре свега потражимо у правној теорији одговора на то: на каквоме се узроку управо оснива то тако сагласно прокламовано и усвојено начело „да закон нема повратне силе“, ми ћемо одмах наћи на прилично несугла-

[1] Repet. écr. s. l. prem. exam. d. Code Napoléon I. стр. 47.

[2] Syst. d. österr. allg. Privatrechts I. § 21.

[3] Savigny, Syst. des heut. röm. Rechts Bd. VIII. предговор стр. VI.

сност и разлику у мишљењима. Докле једни то начело постављају као нешто што се већ по себи разуме и што не треба да се доказује, дотле га други своде на неки морални узрок или просто на разлоге целисходности и корисности, а међу ове последње писце спада и Савињи, који не даје никаквога унутрашњега, дубљег оправдања поменутоме начелу, нити га своди на неку основну правну идеју, него просто само каже, како је то правило „веома важно и корисно“[1]. Шта више, било је и таквих писаца, који су баш управо одрицали да се то начело у опште и оснива на неком правном основу и разлогу[2]. А да је то велика празнина и недостатак у самој теорији, кад међу главним писцима нема још сугласности ни о самоме унутрашњем дубљем основу, из кога тако важно и замашно начело истиче, то је са свим јасно. Шта више, тај недостатак може се управо рачунати међу главне узроке, за што питање о повратној сили зáконâ није још могло теоријски потпуно да се пречисти и савлада. Јер кад се теорија колеба у самој основи, у самоме темељу некога начела, онда како може бити јасно и утврђено оно, што се на таквом колебљивом темељу даље зида и изводи? Теорија у самоме почетку није на чисто, није сугласна у основној полазној тачци, па онда разуме се да се у даљем ходу мора далеко разилазити, тумарати и нагирати без јасно утврђенога плана.

Што су толики писци, као што напоменусмо, као дубљи основ начелу о неповратној сили зáкôнâ, наводили просто

[1] То Савињијево недовољно оправдање тога начела добро обележава и критикује F. Lassalle, Syst. der erworbenen Rechte I. стр. 15 прим. 2.

[2] Тако н. пр. Kierulff, Theorie des gem. Civilrechts I. стр. 64, каже како је то правило о неповратној сили закона „неко правно начело, основна догма, која једино неки разлог корисности има да се, а не може се никако из некога вишег правног основа извести. — У кратко то напомиње и побија Unger, Syst. I. стр. 117 прим. 11.

узроке неке целисходности, морала и корисности, то је са свим површно, недовољно и на таквоме се објашњењу никаква права теорија о томе питању не може саградити. Јер кад н. пр. Савињи каже, да је „веома важно и да ваља желети“ да закони немају повратне силе и то „1.) јер ваља желети да остане непоколебљива вера и уздање у владу зáкôнâ, који постоје; 1.) јер ваља желети да се одржи свагдашње правно и имовно стање, како се затекло, и 3.) јер је немогућно, да се противно начело, да закони имају повратну силу, доследно и у свакоме случају изведе и изврши — онда су то такви узроци, у којима никако не може да се нађе, из којих никако не може да се изведе нека тачно обележена теоријска граница, по којој би се могли прецизно означити случајеви, у којима закон нема и не треба да има повратне силе, а с друге стране опет случајеви, где треба да има повратну силу. Из тих би узрока и лаичка обична логика могла извести само тај потпуно основан закључак, да закон никада и ни у коме случају не треба да има повратну силу, јер то онда доиста највећма утврђује веру у право, што постоји и у одржање правнога и имовнога стања! Па ипак Савињи из тих својих разлога не изводи ту потпуно природну и логичку консеквенцију, него он на против у даљем расправљању целога тога питања тврди и доказује, како има цела једна група или класа случајева, у којима закони баш треба да имају повратну силу. Па како се то онда слаже са наведеним основним узроцима? По чему и како се из њих та извесна група или класа случајева може извести, и не мора ли на против изгледати, да писац значење и учинак својих наведених узрока са свим самовољно на извесној тачци прекида и обрће на противну страну[1]?

---

[1] Ни мало боље по нашем мишљењу не објашњава и не исцрпљује ствар онај дубљи основ, што га новији писац Windscheid Pandekten I. § 32. стр. 68 наводи. Јер то је од прилике тај исти основ, што

Види се дакле, како се са тим узроцима целисходности, корисности и т. д. не може изићи на крај, кад питање хоће теоријски као што ваља да се исцрпе и у суштини својој схвати.

Као што се сви писци у томе слажу, да закон по правилу не треба да има повратне силе, тако су исто сви сугласни и у томе, да има ипак неких случајева у којима он има повратну силу, и то се онда обично означују као изузеци од поменутога правила. Ну сад настаје велика тешкоћа у томе, да се према некоме утврђеном теоријском гледишту тачно и правилно означе случајеви, у којима важи правило, а опет случајеви, који се броје међу поменуте изузетке. О то се доста тешко и заплетено питање многи и од самих знаменитијих правника спотакао и није могао потпуно теоријски да га расправи и на чисто изведе. Тако н. пр. има читав ред иначе оштроумних и чувених правника као што су Борнеман, Унгер, Виндшајд[1] и др., који за решење тога питања, у којим случајевима закон по изузетку има повратну силу, постављају то начело, да у томе питању пресуђује једино намера законодавчева; та намера може пре свега бити изречно казана; ну ако то није законодавац учинио, онда се мора тумачењем или интерпретацијом закона пронаћи и решити, шта је законодавац хтео и каква му је намера у томе погледу била. Дакле цело питање о повратној сили зако̑на̑ постаје питањем законске интерпретације.

При научном испитивању и претресању тога питања, кад према природи саме ствари закон не треба да има повратну силу а кад треба, поставити просто вољу и намеру

га и Савињи и други писци наводе, који не хтедоше дубљу правну основу начелу о неповратној сили закона да потраже.

[1] В. о томе Dr. Bornemann, Erörterungen im Gebiete des preuss. Rechts, (1855) Heft I. стр. 1—64. — Unger, System I. § 20. стр. 124—129. — Windscheid, Pandekten I. § 32. и др. Уз њих у најновије доба и Bruns, D. heutige röm. Recht, § 11.

законодавчеву као пресудну норму за решавање, то не значи ништа друго, него одрећи се свакога научнога гледишта у томе питању и управо очајавати о томе, да се у опште и може ту имати какво научно гледиште. Где случајна воља или намера законодавца решава, ту наука нема ни речи да каже, него просто да тумачи позитивни закон. Али ти писци, који су то питање начинили једино питањем законске интерпретације, мисле да су тиме бар толико постигли, да се уштеђује и сувишним чини заметно и тегобно научно испитивање о тој ствари и да су за практичку потребу нашли стално позитивно земљиште. Међу тим, то ипак није тако. Пре свега ваља то имати на уму, да научна дискусија тога питања о повратној сили зáкōнâ не треба и не мора да се ограничи само на оне законе, који су већ донесени и постављени (de lege lata), него она ваља да обухвати и оно, што ће у напредак да се определи и како треба у напредак закон да се постави (de lege ferenda). Законодавац у томе не само да треба да се управља према природи саме ствари, него он ће у већини случајева заиста и хтети по њој да се управља, а само у понеким изузетним случајевима, где га неки особени непосредно практички законодавно-политички обзири руководе, он ће од ње одступити и метнути на место ње своју суверену законодавну вољу. Па кад се сад законодавац обрати науци, да од ње дозна, шта у коме случају правна природа саме ствари иште и са собом доноси, те да према томе своје законско опредељење постави, он ће истина бити веома изненађен, кад из те науке дозна, да она управо нема ништа да му каже и да све стоји до његове властите намере, да је та његова намера једини извор и есенција све науке, можда ће му ласкати та његова величина и слава, али ће тим мање бити научен и обавештен! То је сведоџба сиромаштва за науку. Па нарочито у данашње време, где је законодавство из својих негдашњих трансцендентних висина сишло у

редове грађанске, где народ учествује у законодавству, ту обично законодавни фактори траже поуке у науци и обзиру се на њене резултате, ту ће дакле свако одиста научно испитивање те материје имати свакојако утицаја на законодавство и судство, и ту се оно никако не може задовољити просто упућивањем на законодавчеву намеру, на позитивни законски пропис, јер тиме је онда у опште свако научно испитивање са свим пресечено.

Осим тога пак и у самим оним случајевима, где је говор о некоме већ донесеном и постављеноме закону, где се дакле питање о повратној или неповратној сили закона расправља из самога већ постављенога закона (ex lege lata), и у самим таквим случајевима већином неће ни за длаку бити поможено ни олакшано решење тиме, што се упућује на законодавчеву намеру. У веома претежној већини оних за́кона̑, који постоје, обично се не налази никаква изречна напомена о томе, хоће ли тај закон имати повратну силу или не, а тако исто веома ретко може из граматичкога склопа закона, из саме његове стилизације да се види, да ли је он одређен да има повратну силу или не[1]. Па кад то не може, онда се мора приступити логичкоме тумачењу, и ту се онда по најприроднијој логици мора узети да је законодавац, не казавши изречно ништа о својој намери, очевидно хтео да остане при ономе, што сама правна природа ствари са собом доноси, да је дакле хтео да та природа ствари иде својим слободним током. Јер да је хтео од природе ствари да одступи, он би то изреком казао. И тако дакле, у место да се у намери законодавчевој нађе мерило, које је у стању да замени и надокнади научну природу ствари, оно ће се у већини случајева морати враћати баш самој тој природи ствари, мораће се она пронаћи, па да се по њој дозна и сама на-

[1] То признаје и сам Унгер (Syst. I. стр. 129), ма да он иде међу оне писце, којима је намера законодавчева главна норма.

мера законодавчева. Свакојако дакле бар у великој већини случајева, истражујући и питајући за законодавчеву намеру у кругу, долазимо опет натраг на питање о правној природи саме ствари, а ову само потанка научна анализа може на среду изнети[1].

Морамо свакојако овде као интересну појаву и то напоменути, како је у правној теорији излазило на среду и такво мишљење, које је са свим дијаметрално противно ономе, што смо га сад баш покушали да побијемо. Било је писаца[2], који су били тога убеђења, да је правило да „закон нема повратне силе" такве природно-правне важности, да о томе правилу никакав законодавац није надлежан што да одређује, за њих дакле намера законодавчева у томе погледу нема никаквога значења, јер законодавац по томе мишљењу никако нема власти, да определи што би било противно начелу о неповратној сили закона и тај принцип управо стоји са свим ван круга и домашаја законодавнога утицања. У многим случајевима то је мишљење тражило обезбеђења и јемства у томе, да се начело о неповратној сили закона метне у устав и таквом санкцијом обезбеди и заштити од свакога ограничења од стране законодавне власти. Знамо да је г. 1848 у Фран-

[1] Да је при том упућивању на намеру законодавчеву заиста тако, као што смо у тексту у кратко изложили, најбоље се доказује тиме, што они писци, који се на ту намеру као на једино мерило позивају, кажу међу осталим: „У сумњи, кад тумачењем не може до сигурнога и правога резултата да се дође, ваља узети, да нови закон нема повратну силу". Тако Унгер (Sytem, I. стр. 127), Виндшајд (Pand. I. § 32) и др. А та тврдња тих писаца никако није основана, јер има баш таквих случајева, где закон по самој природи ствари треба и мора да има повратну силу, а који су то случајеви, то се по тој теорији, која се држи једино намере законодавчеве, не може дознати.

[2] Као н. пр. Struve, Über d. positive Rechtsgesetz rücksichtlich seiner Ausdehnung in d. Zeit, 1831, стр. 6, 30—34 и др. — Felix Berriat-Saint-Prix, Theorie d. droit constitutionnel français, 1851, № 736 и 737, наведено у Lassalle, Theorie d. erworbenen Rechte, стр. 5.

пуској народној скупштини поднесен предлог, да се оно одређење, што се налази у чл. 2 грађанскога законика, отуда пренесе у сам устав, и тај је предлог живо и озбиљно потпомаган и само је пропао услед неких мимогредних примедаба Одиљона Бароа[1]; у другим понеким уставима то је начело доиста санкционисано. Тако н. пр. још у француском уставу од г. 1795 и то у декларацији, која томе уставу претходи, у чл. 14. изречено је то начело; норвешки устав у своме § 97. такође у опште изриче: „Ни једноме се закону не сме дати повратна сила“; па тако исто и устав сједињених држава америчких садржи такво одређење у чл. 1., одељ. 9, § 3, где је казано: „Да се никако не издаје bill of attainder ни закон са правном силом“.

Као што оно мишљење, по коме једино намера законодавчева решава о повратној сили закона, не може бити основано, тако исто и ово друго од нас наведено противно мишљење пада опет у противну крајност, те хоће свагда и у свакоме случају да искључи повратну силу закона и онда, кад она према природи саме ствари има места и потпунога научнога правног основа за се. С тога дакле и не треба то начело о неповратној сили закона да добије места у уставу. Новије француско правништво са свим с основом устаје против таквога уставнога санкционисања тога начела, само што онај разлог, што га већином француски правници при томе наводе, није никако главни и пресудан разлог, него је више мимогредан. Тај њихов разлог против уставнога прописа о неповратној сили закона састоји се нарочито у томе, што они наводе, како у известним случајевима повратна сила закона може бити баш праведна, човечна и нужна и тада би било опасно, да сам устав већ у напред одузме законодавцу право и могућност, да установи и нареди оно, што иште правда и чо-

[1] Mourlon, Répét. écr. etc. I. 46. — Lassalle, Theorie d. erw. R. стр.

вечност[1]. Тај разлог управо казује само то, како праведнији, човечнији и блажи закон (нарочито у кривичном праву) ваља да се примени и на факта, која су се пре њега догодила. Као што већ рекосмо, тај је разлог мимогредан и није довољан, по што он не додирује праву спорну тачку целога питања. О томе никада није ни било сумње, да закони чисто блаже, човечније и корисније природе одмах делују и на факта, која су се пре њих догодила, дакле да се на њих и не примењује начело о неповратној сили закона. Ту постоји општа сугласност и нема спора. Таквим разлогом дакле није пресудно и потпуно решено питање, зашто начело о неповратној сили закона не треба метнути у устав; ну тиме никако не мислимо порећи сваку важност и свако значење томе наведеном разлогу, само што њиме није додирнута језгра самога питања. У доцнијем развитку ове наше расправе то ће још већма изићи на среду, овде за сада само још толико примећујемо, како са уставним санкционисањем начела да „никакав закон не може имати повратне силе“ није много добивено већ и с тога, што се спор у правној теорији управо и не врзе око самога тога начела, него једино око његове садржине, његова обима и значења, а то се очевидно ни мало не решава тиме, што се само начело свечано меће у устав.

Ми смо горе већ напоменули, како не само о начелу да „закон нема повратне силе“ него и о томе влада потпуна сугласност, како то начело не може да има апсолутну важност и не може апсолутно да се простре на све случајеве; то је и без јасне научне свести и сам практички јуристички такт већ морао увидети, па кад су то увидели, онда се помогоше тиме, што су поставили неке поједине изузетке од поменутога начела и тако онда сву науку о томе начелу развукоше и расплинуше у неку казуистику. Ми смо већ и то

---

[1] Mourlon, Répét. écr. I. стр. 46.

напоменули, како се писци већ ни у томе питању не могоше сложити, који су то поједини изузеци, а овде ћемо сад покушати да покажемо, како је то цело помагање са тим изузецима незгодно и ненаучно[1]. Та у тим изузецима изражена ограничења самога правила, самога начела, потекла су или из саме унутрашње природе тога начела или нису из ње потекла. У првоме случају не може бити ни говора о неким изузецима, ту нема изузетка, где сама унутрашња природа предмета показује његову границу, а границе некога предмета обележавају баш његову са свим одређену форму. И баш по тој својој граници могло се и само начело најбоље познати и измерити, јер оно је тиме само себе формисало, само себи обележило обим свога учинка и свога значења. Све што ван те границе лежи, то онда већ није више изузетак, него то је страно друго поље, на коме важи друго начело, друго можда баш противно правило. Кад према самој унутрашњој природи начела оно не може да се простре на известан случај, то онда није никакав изузетак, него то је само боље и правилније схватање природе тога начела, знак, да оно има ужи обим, мањи замашај, него што се можда пре тога мислило. Али ту треба научним путем тачно пронаћи унутрашњу природу начела, а такво заметно и мучно истраживање мислише да избегну и уштеде поређавши и побројивши неколико изузетака. — Ну ако с друге стране ти изузеци нису потекли

[1] Први је против тога начина са тим изузецима устао Savigny. System d. heut. röm. R. VIII. Bd. стр. 374. - За тим Lassalle, Theorie d. erw. R. стр. 12. Оно што против Савињија у томе погледу наводи Unger, Syst. d. öster. Privatr. I. стр. 125. прим. 40, то може да служи и доиста да има основа као побијање саме Савињцјеве теорије о повратној или неповратној сили закона; али Унгер оборивши ту теорију ипак тиме још није доказао, да у опште не треба и не може да се метне нека доиста основана и разрађена теорија на место тога беднога помагања са изузецима. Ако то Савињију и није потпуно испало за руком, ипак то не значи, да и даља правна теорија то неће бити у стању да учини!

из самога начела, из његове унутрашње природе, него су му с поља, можда по неким другим правилима, наметнути и постављени, онда је то неоправдано упадање и задирање у његову област и повреда његове безусловне важности. У таквоме случају ти изузеци дакле још мање могу имати научнога значења и вредности. Па као што је то помагање са изузецима у теоријском погледу ненаучно, тако је исто бедно, непоуздано и варљиво и у самој практици. Отуда она тако колебљива и противоречна решења судова, којих можда ни у једној правној области нема у тако великом броју и тако оштрој противности[1], као при овоме питању, о коме говоримо.

Услед свега тога било је писаца[2], који су са свим позитивно изјавили, како они држе да је немогућно да се икада формулишу каква одређена општа начела за решење тога питања. Па ипак наука није застала на томе, него су чињени разни успешни и неуспешни покушаји и иза разних таквих покушаја дошао је велики зналац римскога права, Савињи, те је унео знатан напредак у науку о повратној сили закона, о којој је опширну расправу написао. Први је његов напредак и сталан задобитак за науку у томе, што је одбио већ поменуто помагање са изузецима, те показао да повратна сила закона као према којој правној области може тако исто бити правило, као и неповратна сила његова; за тим је стална заслуга Савињијева и у томе, што је он први показао и изнео на среду, да се питање о повратној или неповратној сили закона у самоме начелу мора, у место на законодавчеву намеру, свести

---

[1] То је за француску јурисприденцију међу осталима нарочито констатовао Blondeau, Dissert. sur l'effet rétroactif des lois (Jurisprudence de la Cour de Cassation T. IX. Part. II. стр. 278 и даље). Он је већ у своме очајању дошао до те жеље, да законодавац специјалним опредељајима регулише транситорни учинак свакога новог закона „que de voir subsister l'arbitraire auquel nous sommes livrés aujourd'hui"!

[2] Наведени у Lassalle, Theorie etc. стр. 13.

управо на саму унутрашњу природу оних права, на која се нови закони односе. И ако он није саму проблему решио, ипак је сам научни задатак мајсторски поставио и обележио. Да прегледамо у кратко његову теорију о нашем питању.

Савињи[1] дакле пре свега одбацује оне већ поменуте изузетке тиме, што сва правна правила с погледом на питање о повратној или неповратној сили закона дели у две категорије или класе и то, прво у она правна правила која се односе на прибављање или стицање некога права, и друго у она правна правила која се односе на само биће, сам опстанак извесних права (т. ј. на то, хоће ли такво право у опште још бити или не бити, хоће ли каква правна установа имати од сада овакни или онакни облик и садржину). При оној првој класи правних правила важи начело: закон нема повратне силе, нови закони не треба да дирају у стечена права; при другој класи правних правила пак важи баш противно начело: нови закони те класе имају повратну силу, нови закони те врсте ваља да дирају и у већ стечена права. Види се дакле како је Савињи у место једнога правила са неким изузецима, поставио два правила према различној категорији правних опредељаја и тиме укинуо све оне изузетке. — Та је Савињијева теорија, прво ради великога ауторитета самога писца, друго и ради онога што има неспорно истинитога у самој основи те његове деобе, дуго време скоро неограничено и безусловно важила и с тога смо држали, да нам је дужност да је овде наведемо и да се око ње мало позабавимо. Питање је: у чему је та Савињијева теорија погрешна и зашто она није могла да постигне смер, ради кога је постављена, а то је да коначно реши и пречисти питање о повратној или неповратној сили закона у науци?

[1] System d. heut. röm. Rechts VIII. Bd. стр. 368—540.

Пре свега, узалуд тражимо у Савињија да дознамо, на каквој се највишој правној идеји оба та начела о повратној и неповратној сили закона оснивају; а да би та његова деоба доиста била теорија у правоме смислу, ваљало је свакојако оба поменута начела на једну највишу правну мисао свести. То он није учинио. Па ни то из његове теорије не може да се сазна, на каквој се унутрашњој правној мисли оснива само то начело, да закон нема повратне силе. Ну то је све још чисто теоријски недостатак Савињијеве науке. Али и са стране практичне правне потребе Савињијева се поменута деоба не може одржати. Пре свега цела та подела правних правила у таква, која се односе на прибављање права, и таква, која се бића и опстанка права тичу, цела дакле та подела није основана на неком чврстом сталном принципу, јер једни исти закони могу у једноме случају ићи међу законе о прибављању права а у другоме опет међу законе о бићу и опстанку права, а то је према томе, како се кад стане, или на гледиште поједине индивидуе или на гледиште саме правне материје[1]. Нема дакле никакве сталне теоријске границе, нема критерије за разлику између једне и друге класе зáкōнâ, обе се класе веома често сливају једна у другу, цела је та подела дакле основана само на апстрактним категоријама ума без практичне употребљивости и тачнога обележја.

Колико је неизвесна и колебљива граница између обе те класе зáкōнâ, то је чак и сам Савињи признао (стр. 378 његове књиге), али да би својој једном постављеној подели

---

[1] То у појединим примерима показује нарочито Lassalle, Theorie d. erworb. R. стр. 380, 394. — Од прилике у истоме смислу побијају Савињијеву теорију: Bornemann, Erörterungen im Geb. des preuss. Rechts, H. I. стр. 8 и даље. — Unger, System I. стр. 125 прим. 40. — Windscheid, Pandekten I. стр. 69. прим. 6. У неколико са другога је гледишта побија R. Schmid, D. Herrschaft d. Gesetze nach ihren räuml. u. zeitlichen Grenzen, 1863. стр. 108—111.

и своме начелу остао веран, он мораде веома често да даје поједина решења, која су очевидно погрешна[1], а понекад опет под утицајем свога непосредног правнога осећања даје таква решења, која су правилна, али која стоје у унутрашњој противоречности према његовом начелу (такво му је противоречје према властитоме начелу показао нарочито и Bornemann у нав. књизи стр. 34), а морају му противоречити, ако ће да буде добра и правилна.

Осим тога ваља нам овде и то још напоменути, да Савињијево начело, по коме закони о бићу и опстанку права имају повратну силу, не казује по својој садржини управо ништа друго, него ону стару и нарочито у француској јурисруденцији од вајкада познату формулу, да сва она правна правила, која истичу из јавнога права, имају повратну силу. Да је доиста истоветност међу обема формулама, види се по томе, кад се обазремо, да с једне стране сва правна правила о бићу или небићу неке правне установе, о самоме опстанку овога или онога права иду међу т. н. апсолутне законе, о којима се приватном вољом не може ништа опредељавати ни мењати, а с друге се стране такви апсолутни закони, о којима се не може приватно уговарати, сматрају као такви, који потичу из јавнога права[2]. Још

[1] Тако н. пр. он решава, да неко известно дело, које кад је учињено, није важило као узрок за развод брака, ипак може доцније постати таквим узроком, ако неки доцнији закон поменуто дело доиста као узрок разводу брака квалификује. То је решење очевидно погрешно, јер би ту закон имао повратну силу, којој нема никаквога основа. Али Савињи је морао тако да реши, по што сви закони о браку и разводу брака иду у категорију зáкôнâ о бићу и опстанку права, а такви закони по његовој теорији у свакоме случају имају повратну силу.

[2] То је тако опредељено и означено у римскоме праву. Апсолутне законе Римљани су рачунали у jus publicum, н. пр. fr. 7. § 16., fr. 38. Dig. de pactis, 2, 14. — fr. 20. Dig. de religiosis 11, 7. — fr. 27. Dig. de R. J. 50, 17 и т. д. — Мурлон те законе зове „droit

јасније та истоветност излази на среду, кад се узме на ум, како и сам Савињи поставља као најбољи и најпоузданији знак за разликовање између оне његове две класе правних правила управо то, да ли неки закон иде у јавно право (да ли је juris publici), и ако је, онда извесно иде у класу оних за́ко̂на̂, који се тичу бића и опстанка права. Он вели (на стр. 520, своје већ нав. распр.): „Нарочито поуздано и за претежну већину случајева са свим довољно средство за разликовање (између оне две класе правних правила) биће у томе, кад испитамо, да ли можда неки нов закон иде међу оне мало пре поменуте законе строго позитивне, принудне природе, који имају свој корен ван чисте приватно-правне области. У томе случају ми такав закон ваља одмах да уврстимо међу законе о бићу и опстанку права, за које не важи правило да закон нема повратне силе“. Међу те законе строго позитивне, принудне природе Савињи рачуна све оне који „стоје у вези са моралним, политичким, народно-привредним узроцима и смеровима“[1] или се оснивају на самој позитивној природи извеснога правнога организма, дакле сви који иду у jus publicum и који су од Савињија с тога веома згодно названи апсолутним законима.

Оно што је дакле у тој старој формули, да сви закони са јавно-правним карактером имају повратну силу, казано било са стране садржине тих за́ко̂на̂, то је Савињи само друкчије изразио са стране форме и поставио са формалном

---

public sui generis«, јер истина улазе у састав приватнога права, а ипак носе на себи карактер јавнога права, в. Répét. écr. s. d. prem. ex. de Code Napoléon I. стр. 7 и 8.

[1] То је та иста мисао, која се налази у многих доцнијих писаца, кад они веле, како закони у којима се »заступа неки морални или народно-привредни принцип од велике важности« (речи Виндшајда) одмах делују и имају повратну силу. В. о томе Windscheid, Pandekt. I. стр. 68 прим. 3, стр. 69 прим. 6. — Unger, System I. стр. 127.

пресудношћу, и с тога се и код њега она страна садржине опет враћа и појављује барем као знак разликовања при формалној подели у оне две класе.

Ну и ако је Савињијева теорија, као што смо видели, истоветне садржине са оном старом формулом, ипак не треба мислити, да она не представља баш никакав напредак према тој старој формули. Заслуга је тога мислиоца и по ову материју свакојако велика, ма да то на први мах може чудно и као парадокс да изгледа, да се тврди неки напредак Савињијеве теорије и ако је она истоветне садржине са оном старом формулом. Далеко би нас одвело, кад бисмо то сад овде хтели опширније да изнесемо на среду и да доказујемо. У чему је напредак и сталан задобитак Савињијеве теорије према старијим формулама, то смо горе већ у кратко означили и то и овде опет понављамо, а даље и опширније доказивање свега тога морамо за сада оставити на страну. После Савињија ни један писац, који хоће одиста научно да ради, не сме се више помагати неким изузецима нити се може у питању о повратној сили закона позивати просто само на намеру законодавчеву, него мора ићи за тим, да то питање реши према самој унутрашњој природи оних права на која се нови закони односе, као што смо то горе већ напоменули.

Ну само се по себи разуме, да она изрека о повратној сили оних правила, која потичу из јавнога права, није ни мало истинитија у тој својој старој формули но што је у ономе облику, који јој је Савињи дао. У оба је облика погрешна, и све оно што важи и што је наведено против Савињијеве теорије, може се навести и против ње. Тако да останемо при већ једном поменутоме примеру, развод брака и узроци развода брака извесно иду у категорију јавнога права; па ипак не може неко већ једном учињено и свршено индивидуално дело постати тек доцнијим неким законом узрок за развод брака. Осим тога то већ у опште не стоји, да сва правила

јавнога права имају безусловно повратну силу, јер онда би то морало важити и у кривичном праву, јер ово извесно иде у јавно право, па ипак нико неће тврдити, да нове кривично-правне забране имају повратну силу. На онда, нека определења приватнога права ваља да имају повратну силу само за то, што имају јавно-правни карактер и што то истиче из саме природе јавнога права, а овамо међу тим у самоме јавном праву у тешњем смислу (дакле н. пр. у кривичном праву, за тим у другим деловима јавн. права као што је: државно грађанство, индигенат) ту нема такве безусловне повратне силе. То је онда очевидна противоречност.

Па кад су се такви знаменити и оштроумни правници и мислиоци спотицали на овоме нашем предмету, с каквом куражју могу доцнији научни покушаји приступати његовом решавању и расправљању? Па ипак, у колико је питање теже и заплетеније, у толико је то баш јачи повод и побуда за науку, да га поново претреса и даље испитује користећи се разуме се оним богатим и драгоценим материјалом, што су га поменути знаменити правници при расправљању тога питања наслагали и накупили у великој мери, и ако им није потпуно решење самога питања испало за руком. Стојећи на раменима тако јаких научних претходника свакојако је данашњим ма и незнатнијим радницима посао у многоме олакшан. Ми овде разуме се немамо ни из далека ту претенсију, да се истичемо у ред оних научних радника, који ће на темељу тих старијих радова и тога накупљеног детаљног материјала питање коначно пречистити и решити. Нама је много скромнија намера у томе, да разуме се критички представимо и изнесемо што тачније стање тога питања у новијој правној теорији.

Ну има још и неких других више практичких разлога, према којима ће данашња правна теорија одиста подмирити једну са свим савремену правну потребу, ако се буде што више потрудила око што тачнијег и дефинитивног решења тога на-

2*

учног питања о повратној сили за́ко̂на̂. У чему су ти практички суврени разлози? Ми смо већ горе напоменули, како је данас законодавство из своје трансцендентне висине сишло у редове грађанске, народне, те је свакојако могућан већи утицај науке на законодавство. Осим тога, то начело о неповратној сили закона, ма колико изгледало као са свим просто и свагда признато правило приватнога права, ипак има своју особену историју, која је увек била у најтешњој вези са политичким карактером неког повесничког периода, и о томе би се доиста могла писати засебна и веома поучна историја. Ко је на име само површно загледао у ту материју, лако ће појмити, што су и за што су сва времена јачега и убрзанога историјскога покрета и развића — она, која се обично називају революционарним, реформаторским епохама — морала бити склоњена, да што ширу примену дају начелу непосреднога, безусловног деловања нових за́ко̂на̂, дакле да се удаље од правила, да „закон нема повратне силе“, докле су на против сва времена реакције — и све партије са реакционарним, конзервативним тежњама — обично опет усвајала начело о неповратној сили закона и то у таквоме обиму, какав управо и не одговара природи ствари. У томе нам погледу историја француског правног живота и законодавства даје нај јасније доказе и најпоучније примере. Да нам допушта простор, ми бисмо ради тога доиста учинили кратку екскурсију у француску историју, али овако морамо то за сада оставити на страну.

Ту је дакле било крајности и претеривања на једну и на другу страну. А како је данашње доба већма но икоје пређашње заузето реформаторским пословима у свима областима законодавства и правнога живота, како се данас чине понекад основни преображаји у многим правцима правнога и економнога стања, то је усред тога колебања и вртлога разних политичких струја, правце и укрштених интереса доиста сувремена практична потреба, да наука чврстом руком повуче

непомичне границе самога појма о неповратној сили закона, те да тако с једне стране олакша преображајне послове садашњости, а с друге стране да индивидуалном вољом преорано и обрађено земљиште с т е ч е н и х п р а в а сачува од поплаве узбуњене и брзе преображајне струје.

Сад, иза овога летимичног критичког прегледа старије теорије и понекога погрешног гледишта, да приступимо излагању саме теорије према новијој правној науци. У тој је теорији пре свега стало до тога, да се правилно и тачно обележи појам с т е ч е н о г а п р а в а, јер кад имамо тај појам, онда није тешко определити ону област права, у коју нов закон не треба да дира, при којој не може имати повратне силе, а тако исто опет и у ону другу област, на коју нов закон одмах делује, при којој дакле има повратну силу. Ну да бисмо дошли до тачнога и правилног појма о стеченоме праву, ваља нам одмах у почетку поставити и обележити општи руководни принцип, који целом том материјом влада, па онда из тога општега принципа да изведемо поједине консеквенције, а за тим да му огледамо истинитост на специјалним примерима из свију појединих правних области и на самоме емпиричком правноме материјалу.

Тај општи принцип, који целом нашом материјом влада, међу новијим је писцима, колико нам је познато, најпрецизније обележио и опширно мотивовао Ф. Л а с а л, у својој већ више пута навођеној духовитој књизи „теорија стечених права"[1]. и тај принцип овако гласи: а). Н е с м е имати повратне силе

[1] Die Theorie der erworbenen Rechte u. der Collision der Gesetze unter besonderer Berücksichtigung des röm., französ. u. preuss. Rechts v. F e r d i n a n d L a s s a l l e, Leipz. 1861. — Уз Ласала се у главноме придружује и један од најновијих писаца о томе предмету, а то је италијански правник G a b b a, Teoria della retroattività delle leggi, Pisa 1868. 69. в. о томе T e i c h m a n n, art. Rückwirkung d. Gesetze у „Holtzendorff Rechtslexicon" 1871. Heft. стр.

ни један закон, који се индивидуе дотиче само посредовањем какве индивидуалне радње (акције) њене воље; б). Сме имати повратну силу сваки закон, који делује на индивидуу непосредно без икаквога њенога вољног акта; који се дакле дотиче индивидуе непосредно у њеним од воље независним, опште човечанским или природним или од стране друштва датим својствима, или се дотиче индивидуе само тиме, што само друштво измењује у његовим органским установама.

Тај општи принцип може само онда бити основан и правилан, ако истиче из самога појма неповратне силе закона. Ваља дакле видети да ли он доиста истиче из тога појма. Какав је дакле тај појам, шта управо значи то, да закон нема повратне силе? Закони представљају неку умну творевину и садржину, нови закони свакојако дакле неку ново задобивену и постављену умну садржину и то такву, коју друштво проглашује као облигаторну, обавезну. Сваки ново задобивени интелектуални напредак и саме појединe индивидуе делује на све објекте њенога проматрања и суђења, па ма они и у далеку прошлост спадали. Па кад већ код појединe индивидуе и њене интелигенције тако стоји ствар, и тако мора стајати, да она према садашњем (презентном) стању свога интелектуалног развића и своје свести пресуђује и оно, што се по времену бог зна колико раније догодило, за што да то онда не буде тако исто и у праву, за што да тако не стоји ствар и са интелигенцијом и свешћу целога друштва, кад оно неку умну творевину и садржину (закон) проглашује као облигаторну и кад нарочито у самоме појму закона већ лежи тај захтев, да се он одмах и непосредно примењује, да безусловно као норма важи за целокупну свест друштвену? То је од прилике оно исто, што и Мурлон[1] каже: „Сваки нов закон

[1] Repét. écr. s. l. Code Nap. I. стр. 47 и 48.

претпоставља се да је бољи од онога старога, који се њиме замењује; јер кад законодавац реформише и ново нешто наређује, то може бити само у тој намери, да се уведу поправке и да се исправе неке злоупотребе или незгоде, које постоје. Према томе дакле са свим је природно да се претпостави, да је законодавац мислио да потчини својој влади и своме новом закону не само она факта, која би се могла у напредак догодити, него тако исто и прошла факта што се тиче оних њихових последица, које ће се појавити и развити после проглашења новога закона. — Одиста, ништа није природније и логичније од ове претпоставке: чини се дакле, да она ваља увек и у свакоме случају да важи". А то онда значи, да би закон требао увек и у сваком случају да има повратну силу, и та би повратна сила закона, према свему што смо навели, могла доиста изгледати као са свим природна и нужна последица садашњега начина мишљења и свести[1], пред чијим се умним зрацима не може скрити ни један предмет нити може присвајати себи право, да се на супрот садашњој друштвеној свести одржи у својој пређашњој светлости и своме пређашњем облику. И зар се целокупно животно право једнога народа, право опште друштвене свести на свој властити развитак и напредак мора жртвовати и уставити пред оним, што се представља као стечено право појединца?

Али ту сад долазе правници, па на супрот овоме резоновању износе другу мисао, која се у овоме састоји: кад се ономе, што је већ једном законом и правом уређено и регулисано, опет одузима и укида то његово правно уређење, онда је то зло; они, којих се то тицало, могли су на то рачунати, да ће то правно уређење опстати и одржати се, и већ су почели да се на њега ослањају. Не може се дакле без довољнога узрока узети, да је законодавац постављајући нов

[1] Који свагда у новоме закону добија израза.

закон хтео да учини такво зло. Тако неповратну силу закона мотивује Виндшајд. Унгер је исту основну мисао изразио више правнички, казавши: „Закон има тенденцију, да животне односаје начини правним односајима, да везе и додире међу људима регулише и уреди по извесним начелима. Односај међу лицима постаје тиме правним односајем, што се регулише извесним законом, што долази под закон. Ну он долази под известан закон одмах при своме постанку, и задатак судије, који се доцније позива да о томе односају суди, не састоји се у томе, да право тек ствара, да односај тек начини правним односајем, него се његов задатак само у томе састоји, да изрече право које већ постоји, да на тај известан односај примени онај правни пропис, којим је он при самоме свом постанку већ регулисан и правним односајем постао. Сваки је дакле факт тиме, што је правни факт, већ узео на се известан правни облик; на њега је тако рећи ударен печат закона онога, који је у време његова постанка владао. С тога дакле неки јуристички факт, који је раније већ постао, не може бити дотакнут ни измењен доцнијим новим законом, по што он у себи и са собом већ носи своје једном добивено правило и норму“[1]. То је дакле правна мисао, на којој се оснива опште правило, да закон не треба да има повратне силе. Мурлон и други француски правници у томе више износе на среду разлоге целисходности, одржања друштвенога поретка, дакле у опште више разлоге законодавно-политичке, него строго правне.

Ну ми сад хоћемо да докажемо, како цела та мисао неповратне силе законске, у свему томе наведеном резоновању правних писаца, ипак није схваћена у својој унутрашњој суштини, није управо погођена главна тачка, око које се, као око осовине своје, обрће цела теорија о неповратној сили за-

[1] Unger, System I. стр. 114 и 115.

кона. Све ово, што су о томе казали наведени правни писци, никако не може по строгој логици да повуче за собом онакав закључак, какав су они из тога свог резоновања извели. Како и откуда се управо дошло до онаквога закључка, какав је н. пр. Унгер извео из свога мало час наведенога разлагања? У чему је управо правни разлог томе, да неки под ранијим законом основани правни одношај не може неким новим законом тако рећи други „законски печат“ да добије и да му се пропишу други правни учинци, но што их је имао по закону, који је у време његова постанка важио? То питање Унгер никако није решио, него он долази до свога закључка просто оним начином, који се у науци зове petitio principii. Са свим је истина оно, што је казао, да сваки однос међу лицима тиме постаје правним односом, што се подводи под известан закон, а тако је исто и то неспорно, да сваки однос тиме уједно већ и добије извесну правну форму и облик; али из тога никако још логички не излази, да последице и учинци некога под ранијим законом основанога правнога одношаја морају да се пресуђују и оцењују вечито за сва времена само и једино по оним законима, под којима је тај правни одношај постао. Унгер истина такав закључак поставља, али он долази до њега само тим начином, што правило, које управо тек треба да се докаже, претпоставља већ као доказано и утврђено у горњој поставци, за којом закључак долази, и то је та већ напоменута petitio principii. Јер кад би истина било, што Унгер узима и претпоставља, да је неки раније основани правни однос свој облик и своје правило тада постојалим законом већ једном за свагда и непромењиво добио, онда би свакојако из тога излазило, да се нови закони раније основаних правних одношаја не могу никако дотаћи, али то од новога законодавства са свим независно трајање, та непромењивост последица и учинака раније основаних правних односа, то је баш оно, што је управо тек требало да се

докаже, а не да се претпостави и узме као утврђено и доказано[1].

Осим тога из целога наведеног Виндшајдовог и Унгеровог разлагања никако не може да се види, на чему се управо оснивају они изузеци од правила о неповратној сили зáкона, што их и сами ти писци признају. Ко прочита њихово разлагање, мора са свим логички извести ту консеквенцију, да они правилу о неповратној сили закона дају апсолутну и безусловну важност и да ту одиста не може бити никаквих на самој природи ствари основаних изузетака. Истина они те изузетке пре света оснивају на законодавчевој вољи и намери, а пред том сувереном вољом пада свака теоријска консеквенција и да су само при тим изузецима остали, ми не бисмо имали ништа да приметимо. Али они осим тих сувереном законодавном вољом постављених изузетака помињу још и неке друге, који се на самој природи ствари оснивају и при којима закон по чисто теоријском, начелноме схватању треба да има повратну силу, а то су случајеви, што их Унгер[2] овако означује: „Кад пак нови закон иде у категорију оних правних прописа, који некоме моралном начелу, некоме етичком захтеву хоће да даду правну важност и законску владу, онда у сумњи ти закони ваља да се схвате као такви, који имају повратну силу, јер етичко начело носи у себи енергију времено неограничене владе и важности“[3]. Ако је већ наведено теоријско мотиво-

---

[1] В. о томе међу осталима R. Schmid, D. Herrschaft d. Gesetze nach ihren, räuml. u. zeitl. Grenzen, стр. 112 и 113.

[2] System, I. стр. 127.

[3] Од прилике то исто каже и Виндшајд, Pandekten I. стр. 68 и 69, где вели, како се о некоме правном правилу мора тим пре узети да вала безусловно да се примени (дакле да има повратну силу), у колико му већу важност законодавац даје ради разлога моралности и општега добра. А мало даље каже, како се извесни закони за то примењују и на већ раније основане правне одношаје, што је у тим

вање правила о неповратној сили закона, што га Унгер и др. на среду износе, одиста истинито и основано, онда откуда се могло доћи до таквих изузетака? Кад се каже да „неки јуристички факт, који је раније већ постао, не може бити дотакнут ни измењен доцнијим новим законом, но што он у себи и са собом већ носи своје једном добивено правило и норму", и кад се то поставља као дубљи правни основ неповратне силе законске, онда одиста не може да се увиди, како тај дубљи основ при извесним законима може да отпадне, те да се они ипак дотакну некога ранијега јуристичкога факта и да га измене. Зар не носи свакп јуристички факт у себи и са собом већ своје једном добивено правило и норму? Не носи, јер се признају изузеци, а чим се то признаје, онда одмах и тај цео општи основни принцип пада, јер он као опште начело мора важити за све случајеве или ако не важи, онда значи да то опште начело није погођено, да оно не стоји и да мора ту бити нека друга основна правна мисао, на којој правило о неповратној сили законској почива.

Казати, да закон за то не може имати повратне силе и не може неки ранији правни однośај додирнути и изменити, што је овај већ једном ранијим законом регулисан и једном за свагда свој печат добио, а за тим одмах признати, да у извесним случајевима тај ранији правни одношај и ако је већ регулисан и своје правило добио, ипак може да се измени — то значи потрти и оборити свој властити принцип, значи признати да тај основни разлог час стоји час не стоји, како у коме случају. Отуда се објашњава за што ми, кад смо прочитали резоновање наведених писаца, осетисмо да смо на крају управо онде, где смо били и у почетку т. ј. да управо не могосмо да се убедимо и дознамо, за што закон не треба да

законима добио израза неки морални или народно-привредни принцип од велике важности.

има повратну силу и која је то управо основна правна мисао, на којој се та неповратна сила законска оснива.

После ове летимичне критике, ми смо сад свакојако дужни, да позитивно кажемо, у чему је прави појам те неповратне силе законске и на каквоме се основном разлогу она оснива. Ту онда пре свега ваља на то питање да одговоримо: шта би значило управо то, кад би закон имао повратну силу? Не би значило ништа друго, него да је учињена повреда, да је дирнуто у слободу и урачуњивост човекову. И само је с тога повратна сила закона неоснована и недопуштена. У друштву човек јест и ваља да буде слободан; и сам се злочинац при кажњењу сматра као слободно створење са властитом вољом; јер он је знао, каква је казна за његово злочинство одређена, па кад га је ипак учинио, значи да се сам по своме слободном избору изложио познатим последицама свога дела. Ако он значење и последице свога дела не зна и не познаје, онда га закон као неурачунљива ослобађа. Повратна сила закона дакле не треба да буде, јер би иначе поједино лице законодавцу и судији могло да каже: да је закон тада, кад сам ја дело учинио, за њега ту извесну последицу одредио, ја то дело не бих учинио; јер ја бејах слободан, да га учиним или не учиним. Па ако га уз пркос томе приговору његовом осуде, онда му се та осуда не може више представити као последица његовога слободног избора, његове слободне свесне воље, него је тада над њим извршено позитивно и подмукло насиље. Потпуно тако исто стоји ствар у приватном праву. Јер то приватно право у опште и није ништа друго но реализација, остварење индивидуалне слободе воље. Кад се дакле доцнијим законом повратном силом дирне у вољно дело неке индивидуе, онда му је та његова воља искренута и у неку другу претворена и с тога је француски правник Тулије ту повратну силу законску,

тај ретроактивитет могао да назове „замком која је метнута индивидуама од стране законодавца“ (un piège tendu aux individus par le législateur). Ма како се далеко простирала моћ законодавчева, она ипак никада не стиже чак тако далеко, да може да учини, да је нека индивидуа нешто друго хтела, но што је доиста хтела. Такав дакле закон са повратном силом доводи ex post до тога, да је индивидуа друго хтела, а друго чинила т. ј. такав закон чини насиље индивидуи и он се по томе противи самоме појму свега права, који се само у томе састоји, да је позитивно право обезбеђена сфера и уређена област за реализацију слободне воље. Такав закон дакле није закон, он је апсолутна неправда, укидање правнога појма у опште. Ну таквим се законом не укида и не порече само слободна воља, него уједно и знање и мишљење индивидуе.

Знамо, да воље не може да буде без свести, без мишљења, јер нико не може нешто хтети без интелигенције, не може хтети док није уједно о томе и мислио. По што је дакле воља у најтешњој вези са мишљењем, по што се она управо оснива на мишљењу, то се онда лако увиђа, како се законом са повратном силом такође и мишљење и знање индивидуе насилно денатурише и у неко друго промеће. Слободна самоопредељивост, знање и воља, дакле управо дух човечји повратном се силом законском претвара у пасивну ствар без своје воље, која подлежи просто спољноме страном утицају и опредељивању. А то је онда, као што је већ напоменуто, апсолутна неправда и с тога се може разумети, како је Бенжамен Констан[1] могао с правом узвикнути, да је повратна сила закона преступ[2].

---

[1] А пре њега и француска „Déclaration des droits“ од г. 1793. каже у своме члану 14.: „l'effet rétroactif donné à la loi serait un crime.

[2] Још римски законодавац Јустинијан говорећи о повратној сили законској, коју је у многим својим законима нарочито наредио, веома

По што су пак слобода мишљења и слобода воље неопходни основни услови, на којима се целокупно право у опште оснива, и по што ту већ не може више бити говора о праву, где се сама правна идеја и то у своме корену укида, онда отуда излази јасно, да законодавац не може бити правно овлашћен, да такву повратну силу закона нареди и да његова намера и воља, ма колико да је јасно и јако изражена, у тој правној природи ствари не може ништа изменити. То је нај јаче изразио Мирабо (у француској конститианти од г. 1790) у своме узвику: „Nulle puissance humain ni surhumaine ne peux legitimer un effet rétroactif“. И то је смисао, у коме у понеким горе већ наведеним уставима хтедоше начело неповратне силе законске да обезбеде и ујемче. Али ту није потребан устав, не треба он тек да каже, па да се зна, да ни једноме законодавцу не припада право да укида човечју слободу воље и његову урачуњивост и да дух сматра као пасивну ствар[1].

основано износи и помиње моменат знања или мишљења, који је у супротности са том повратном силом, а на коме се воља оснива. Тако н. пр. вели: „Illis (legibus) enim credentes et ita contrahentes nullus culpabit, quare non futurum sciverunt“... Nov. 22. cap. I. de nuptiis.

[1] Ми овде говоримо са теоријскога гледишта о праву законодавчеву, а разуме се да у практици он може имати моћ да учини и оно, што није његово право. Ну у томе баш и јест веома неугодан знак ненаучности и назатка у правној свести, што модерни писци, као што смо горе видели, скоро из реда — са малим изузецима — исповедају, како у овој материји све и сва зависи од случајне воље и намере законодавчеве. Ласалов је прекор у томе погледу потпуно основан. Само ми мислимо да Ласал иде сувише далеко, кад чак и од судије тражи, да таквоме закону, коме законодавац противно правној природи саме ствари даје повратну силу, одрече примену. Ту се од судије тражи више, но што је у његовој власти, тражи се да се он сам уздигне изнад законодавца, докле је његов задатак само у томе, да примењује закон онакав, какав је од стране законодавчеве прописан, в. Lassalle, Syst. d. erworb. Rechte I. стр. 59 и 60, прим. 2.

Ну из свега што смо до сада казали о правоме појму и смислу повратне силе законске излази само собом, да индивидуа може на неповратну силу законску да се позива и против његове повратне силе да протестује само онде, где је нека вољна радња, нека индивидуална акција воље, која хоће доцнијим законом да се укине или изврне и изопачи.

На против пак она права, која закон као такав, без икаквога посредовања индивидуалне воље, индивидуи даје. таква права нису друго до општа свејства (квалитети) и овлашћења, која постоје само на основу закона, који их даје, и са тим законом заједно стоје, теку и ишчезавају, падају.

Закон је израз правне свести целога народа. Све је дакле законско право као такво нешто, што се опредељује општом свешћу, која је у непрестаноме покрету и промени; с тога сваки нов опредељај тога законскога права одмах се непосредно дотиче индивидуе онако исто, као што је то чинио пређашњи опредељај. Чврсто и недотакнуто може остати за индивидуу само оно, што је она из те непрестано промењиве струје властитим својим делом и својом вољом једном изузела и за се задобила! Сваки закон дакле, који не дира у раније дела индивидуалне воље, и у колико у њих не дира, по својој природи одмах непосредно делује.

Кад се ово што је казано упореди са познатом формулом, да нови закони не смеју дирати у стечена права, онда излази да је та формула само онда истинита, ако се под стеченим правима разумеју само таква, која су прибављена и стечена индивидуалним акцијама воље. Дакле су само она права одиста стечена, која су индивидуалном вољном радњом индивидуе њојзи припала и од стране њене задобивена. У томе појму као таквоме садржана је већ цела теорија о стеченим правима. У осталом већ и

у самоме језику, у самоме говору налазимо потврду, да је истинит и погођен овај сада постављени појам стеченога права, јер већ у самоме обичном говору означује се нешто као стечено само онда, кад је ту било неке индивидуалне радње, и по томе би према самоме значењу речи неправилно било казати, да је неко стекао такво право, које му је без икакве његове радње и воље просто прописом законодавчевим дато. До оваквога појма о стеченоме праву ми могосмо доћи само нашим горњим разлагањем о правоме дубљем значењу неповратне силе законске. И с тога је имало свога основа оно, што смо горе казали „да бисмо дошли до правилнога и тачног појма о стеченоме праву, ваља нам одмах у почетку поставити и обележити општи руководни принцип, који целом том материјом (о повратној сили зáкōнâ) влада“. Ми смо тај општи руководни принцип поставили, ми смо видели, како он истиче из самога појма неповратне силе законске, и на основу тога општег руководног принципа ми дођосмо до оваквога тачнијег појма о стеченоме праву. А да је тај појам тачнији и правилнији, но што је од стране већине писаца до сада постављан, то држимо да ће се још боље посведочити ниже при специјалним примерима из појединих правних области.

Ми смо казали, да се мисао неповратне силе законске не оснива ни на чем другом до на субјективној слободи духа човечјег. Ако је то одиста тако, онда се оно међу осталим мора посведочити и у многовековној историји правнога живота разних нáрōдâ и разних повесничких епоха. Да то бар у кратко додирнемо. Ко се колико толико упознао са оним, што се зове философија историје или да се правилније изразимо, са основним културно-историјским карактером разних повесничких епоха и културних система, тај ће знати, да је Азија она земља, у којој субјекат као такав још не постоји т. ј. у старој источној култури начело индивидуалне субјективне слободе још није признато нити се

дошло до свести и сазнања о њему. Ако се дакле, као што горе казасмо и разложисмо, неповратна сила законска оснива једино на појму субјекта и његове слободе, онда би према томе, по што у Азији тога појма још нема, тамо морала апсолутна повратна сила закона бити непромењиво и необориво правило и владати целом правном историјом азијском. И то је доиста тако, као што се то по новијим писцима, који су се историјом азијскога правнога живота и законодавства бавили, заиста може доказати[1].

Тако н. пр. у Китају, у општем китајском законику, који и данас тамо важи, поставља се о свима кривичним законима садашњим и будућим то начело, да се увек примењује само најновији закон без обзира на то, да ли је неко дело пре тога закона учињено или под владом његовом[2]. Дакле чак и у кривичном праву проглашује се апсолутна повратна сила закона. Па како је у Китају тако је и у Индији. Индиректни докази о томе могу се наћи већ у старо-индијскоме законику Мену-а. Па тако исто позитивно и изречно наређена као у Китају налази се та повратна сила закона код онога источнога народа, који већ представља неки прелаз западноме духу, па ипак још је задржао то оријентално азијско схватање, а то је народ јеврејски. До Мојсијевога закона у Јевреја кћери беху са свим искључене од наследства, па и кад нема мушкога порода. А наслеђивало се у јеврејскоме народу увек по закону, ab intestato, никада по тестаменту[3]. Кад дакле не беше синова, онда су долазила покојникова браћа и т. д. по законскоме реду. Умре неки

---

[1] Неке од тих писаца наводи и доста опширно говори о тој целој ствари F. Lassalle, Theorie der erworb. Rechte I. стр. 62—68.

[2] Потпуни текст тога китајскога законика може се прочитати у енглеском преводу у: Ta Tsing Leu Lec, being the fundamental Laws and a selection from the supplementary statutes of the Penal Code of China, translated by Sir G. Th. Staunton, London 1810.

[3] В. о томе свему Michaelis, Mosaisches Recht II. 59.

Зелафедад без синова и његово заостало имање по наследноме реду пређе у својину његове браће. Ну сад се појаве Зелафедадове кћери и траже и за се један део наслеђа и ту је сад веома наиван и занимљив начин, који мојсијев закон о томе даље говори: „Мојсије изнесе њихову (т. ј. Зелафедадових кћери ствар пред господа. И господ му рече: Зелафедадове су кћери право говориле. Ти ћеш им дати наследно добро међу браћом њиховога оца и предаћеш им наследство њиховога оца. И кажи деци израиљевој: кад ко умре и нема синова, онда да предате наслеђе његовој кћери“ и т. д. где се онда даље развија нов закон о наследноме реду. Јеврејски законодавац, бог, отпочиње дакле постављање новога закона тиме, што га примењује на случај, који се већ беше раније догодио и решио и сматра ту примену као нешто што се само собом разуме и што је са свим у своме реду. И ако је Зелафедадово заостало имање по тадашњем закону и праву већ постало пуноважно стеченом својином његове браће, и ако би се то данас сматрало као очевидна повреда својине и означило као противправно дирање у већ стечена права, ипак то све ништа не смета нити постоји за јеврејскога законодавца. Он решава ствар по садашњем закону, према садашњем стању друштвене правне свести и не снивајући о томе, да такав поступак можда није правилан.

Али за то тај јеврејски бог беше прави оријентала н бог, који још не беше слушао римске пандекте нити беше васпитан у јелинској уметности и образованости.

Јелински народ беше онај, у коме се појам човечје субјективности т. ј. појам индивидуалне слободе — по коме је дух човек субјективна самоопредељивост и продуктивност — први пут и у првоме своме облику појавио у светској историји. И с тога ту први пут налазимо мисао о неповратној сили закона, као што је изречена од Платона и као што је већ налазимо у јелинскоме праву.

По што смо таквим начином покушали да дамо философско објашњење оном општем руководноме принципу, који смо о повратној сили законској поставили и развили, сад већ можемо бацити поглед на пространу област оних правних питања, која на основи тога највишега начела добијају своје са свим природно решење. Тако пре свега закон, који опредељује и у нечем измењује прописе о правној способности лица и о њиховој способности за правне послове (état et capacité des personnes), такав закон одмах непосредно и безусловно делује и по томе одмах одузима ту способност оним лицима, која је по дотадашњем закону имадоше, али је по новоме закону не могу имати. Кад дакле неки закон измени године, које су за пунолетност нужне, те у место 21 године одреди 25 годину као доба, кад та пунолетност настаје, онда је тиме одмах свима оним лицима, која по досадашњем закону већ беху пунолетна, та пунолетност и са њоме скопчана способност за правне послове опет одузета, дакле се та лица опет враћају под туторство. Има истина знаменитих правника, као што су Савињи[1], Борнеман, а у новије доба и Р. Шмид[2], који се не слажу са таким решењем и мисле да они, који су већ по староме закону пунолетни постали, не могу опет да се врате у малолетност и ако је нов закон учинио измену у годинама. Али је ипак претежна већина новијих писаца[3], а нарочито целокупна француска јуриспруденција[4] на страни тога нашега решења и оно се одиста може данас сматрати као опште признато

[1] System des heut. röm. R. VIII. стр. 415. и даље.
[2] Reinhold Schmid, D. Herrsch. der Gesetze nach ihr. räuml. u. zeitl. Grenzen, § 11 стр. 119 и 120.
[3] Као н. пр. Unger, System I. стр. 131. — Lassalle, Theorie der erworb. Rechte I. стр. 73. и др.
[4] Mourlon Répét. écr. s. l. prem. exam. de Code Nap. I. стр. 49. — Pradier-Fodéré, Principes généraux de droit etc. стр. 91. — Demolombe Cours de code civil, T. I. стр.

правило новије правне теорије. Ну и ако се скоро сви новији писци у томе решењу слажу ипак се већ ту опажа код многих недостатак руководнога теоријскога гледишта у томе, што се на разни начин муче да нађу разлоге, на којима се такво решење тога питања управо оснива. Понеки тек као кроз маглу назиру и из далека додирују прави разлог, руковођени својим правничким тактом и инстинктом, али га нису јасно и свесно уочили и прецизно на среду изнели. Је ли пунолетност стечено право или не? На то питање ваља да се одговори на да се нађе прави разлог горњем решењу. У многим законодавствима[1] а и од стране понеких писаца она се одиста сматра као стечено право, док су међу тим други одмах готови са одговором да она није стечено право — али за што? Кад се разлог потражи, онда настаје мука и тешкоћа и у многих иначе ваљаних и оштроумних писаца наћи ћемо веома слабе и лабаве разлоге. Тако Мурлон са свим правилно решава, да правна способност и способност за правне послове (која н. пр. настаје и задобија се пунолетношћу) нису никаква стечена права и то: а) за то, што се законодавац не може никако одрећи своје власти и моћи да само друштво као такво организује; а то би се одиста звало одрећи се те моћи кад би некоме лицу морао признати такву способност, коју он више не би могао ни изменити ни укинути, па шта више ни онда кад увиђа њену опасност! б). За то, што се они закони који опредељују способност лица за правне послове сматрају као такви, који су прописани баш у интересу самих тих лица, на која се односе, они су дакле једино за то постављени, да та лица заштите, па ко би према томе онда могао тврдити да има стечено право да не буде заштићен? То су разлози Мурлонови; види се да су они тако опште и протегљиве природе, да би се они могли тако исто и при многим

[1] Тако н. пр. у аустријскоме законодавству, в. Unger, Syst. I. стр. 131, прим. 6 и 7.

другим правима употребити, која се признају као стечена и у која доцнији закон не треба да дира. Зар у правну организацију друштва не спадају и толики други закони, него само они, који опредељују правну способност лица и њихову способност за правне послове? И кад би само о томе било питање, да законодавац у свакоме случају одржи своју моћ и власт, да уређује и организује друштво, тада би се логички из тога могло само то извести, да сваки нов закон ваља одмах безусловно да делује, дакле да има повратну силу, јер чим то није, онда је одмах законодавцу у неколико окрњена његова моћ, да правно организује друштво, јер мора да поштује извесна права, која се са д а н а ш њ о м правном организацијом друштва више не слажу. И кад би се само тај Мурлонов разлог имао на уму, онда би са свим консеквентно било, да и у томе случају, где закон мења године с п о с о б н о с т и з а б р а к, тај закон делује и на оне бракове, који су под ранијим законом закључени, јер и у томе је случају питање о извесној способности лица, и зар законодавац не ограничава своју моћ, да организује друштво, кад у таквоме случају ту способност за брак не може више да измени ни да укине, и ако увиђа њену опасност?

Па ипак Мурлон о тим већ закљученим браковима каже, да на њих нов закон не делује и то је решење правилно, само што се оно не може на његовом оном разлогу основати, него ту онда мора он да се помаже тиме, што то од њега постављено правило о способности лица мора да се „ограничи и у нечем умери“, и ту онда Мурлон већ мало назире прави разлог према своме јуристичкоме инстинкту, али га није прецизно и као што ваља изнео на среду. Што се тиче онога даљега разлога, да нико не може имати стечено право да не буде заштићен, он је тако исто слаб и недовољан, јер сваки онај, који је по закону већ постао пунолетан и тиме добио право да самостално располаже својим имањем и закључује правне послове, и то своје

право већ у велико врши, тај то никако не сматра као неки терет и неку несрећу, против које ваља да се заштити, него он то сматра као неко добро и неко првенство, које далеко претеже све оне заштите које се дају малолетнима[1]. Па кад је неко већ по закону добио право, да не буде више заштићен, кад је већ признат као способан и да му та заштита више није нужна и он је на ту своју способност потпуно могао рачунати, за што да му се доцније поново опет натурује и намеће заштита, која за њега већ нема више такво значење него му долази као несносан терет и као неоправдано поново враћање у неки зависан правни положај!

Ми смо овога францускога правника узели само као један пример из многих, по коме се види, како се они писци муче и натежу са разлозима за неко у самој ствари правилно решење само с тога, што нису стали на право теоријско гледиште и нису нашли добар основни руководни принцип целе ове материје.

За што пунолетност није стечено право, то према ономе руководноме гледишту, што смо га ми горе поставили, није ни мало тешко основати и правим разлогом утврдити. Пунолетност просто за то није стечено право, што при њеноме прибављању није од стране индивидуе било никаквога акта њене воље, никакве њене индивидуалне радње. Само доба живота је неко природно својство а није нешто што се вољом ствара и производи. Па тако је исто и одређивање онога доба старости, које се тражи за пунолетност, једино и чисто опредељај законодавчев и ствар са свим независна од индивидуе и њене воље. Такав закон дакле сме одмах безусловно деловати и појединим лицима већ задобивену пунолетност опет одузети. Јер кад се тачно изразимо, онда то и не беше „задобивена“ или „стечена“ пунолетност, јер ту недостаје свака

[1] B. Schmid, D. Herrsch. d. Gesetze nachihr. r. u. zeitl. Grenzen, стр. 119.

вољна акција, која је неопходна претпоставка у појму стицања и задобијања (прибављања); него ту беше само нека извесна способност за правне послове, која је постојала на основу закона и која је са новим законом просто престала постојати. Али на против они правни послови, што их је извесна индивидуа према својој досадашњој пунолетности већ учинила и свршила, остају потпуно у важности[1], и ако се сама пунолетност опет укида, јер ти су правни послови већ вољне индивидуалне радње, које се новим законом не могу накнадно поништавати ни изокретати.

А да би се видело, како је овде при свима појединим питањима тачно до тога стало, да се увек једном постављено опште начело и појам стеченога права пред очима има, то ћемо још напоменути, како она лица, која су задобила пунолетност не просто тиме, што су навршила године које закон тражи, него су за пунолетне оглашена пре тих година[2], та се лица не враћају више у малолетност и ако би по новоме закону према својим годинама требала поново да се уврсте међу малолетне. По неким писцима[3] разлог је томе, што је та пунолетност по судскоме оглашењу нека привилегија, а привилегије доцнијим новим законом не могу бити дотакнуте ни измењене. Ну ту увек још може неко да пита: а за што привилегије не могу бити дотакнуте новим законом, на каквом се то дубљем унутрашњем разлогу оснива? И на то питање не нађосмо одговора у поменутим писцима. И онда излази, да

---

[1] То такође са свим добро решавају: Mourlon, Répét. écr. etc. I. стр. 49 и 50. — Unger, System I. стр. 133. — Savigny, System d. heut. röm. R. VIII. стр. 407, 408 и 463. — Windscheid, Pandekten I. § 32. прим. 7. и др.

[2] У римском праву т. н. venia aetatis; у нас н. пр. по чл. 112. закона о старатељству.

[3] Као н. пр. Unger, System I. стр. 131. прим. 4. — Savigny, System VIII. стр. 416. није ту разлику учинио између једне и друге пунолетности, него он по једној суди и о другој.

се ту као разлог за неко правило наводи опет неко друго правило, које и само још треба да се оснује и мотивује неким дубљим разлогом. Свакојако дакле мислимо да је горње решење много боље основано и мотивовано, кад према нашем горе постављеном општем појму пунолетност по судскоме оглашењу сматрамо као нешто, што је посредовано и стечено неким индивидуалним радњама[1], и само за то она не може више да се поништи новим законом онако, као што се поништава она друга, законом дата пунолетност.

Да одмах овде проговоримо нешто и о еманципацији или ослобођењу од очинске власти. Та се еманципација у својим последицама односи на саму правну способност деце и по томе на правни положај лица као таквога. Али је она сама ипак установа, која корен свој има у породичноме праву. Према томе Савињи[2] решава, да како постанак очинске власти тако и њен престанак подлежи и бива увек по ономе закону, под којим се догоди онај факт, који то престајање очинске власти, дакле еманципацију, за собом повлачи. Па ипак то решење држимо да није правилно, јер увек ваља при томе да се има на уму то, чиме и услед чега та очинска власт престаје, и према томе ће решење бити различно и са свим супротно. По новијим законодавствима (Code civil

[1] Истина, ту би неко могао запети за то, што при судскоме оглашењу за пунолетнога не мора баш увек сам малолетни то да тражи, дакле нема увек баш његове индивидуалне радње. Али ту треба имати на уму, да је то само привидно тако, јер у праву у опште постоји и влада у породици истоветност (идентичност) лица њихове воље. Према тој идентичности сматра се нека вољна радња једнога породичнога лица уједно као радња другога пор. лица. Дакле отац, старатељ и старатељски суд раде у место и за малолетника те оно, што они за њега раде, сматра се као да је он сам урадио. Види о томе добро објашњење у Lassalle, Theorie d. erworb. Rechte I. стр. 86—89.

[2] System d. h. röm. R. VIII. стр. 500, 504. — Тако исто и Unger, System I. стр. 141 и 142.

art. 372, наш грађански законик § 150. и т. д.) по самоме праву (ipso jure) престаје очинска или родитељска власт, чим дете постане пунолетно. Та врста еманципације стоји свакако под непосредним утицајем и учинком онога закона, који сада важи, и по томе кад нов закон повиси број година, које су за пунолетност нужне, онда сви они, који су по пређашњем закону били већ пунолетни, ако нису достигли новим законом одређене године, опет се враћају под родитељску власт, разуме се са свим сугласно са оним, што смо мало пре о тој пунолетности говорили. Ту дакле та родитељска власт опет настаје и оживи. А на против она еманципација и са њоме скопчана правна способност, која истина настаје такође по самоме праву, али као последица неке вољне радње онога, који се еманципује (од родитељске власти ослобађа), као што то може да буде н. пр. браком[1] — таква еманципација већ не може бити дотакнута доцнијим законом о еманципацији, јер је она индивидуалном акцијом воље посредована, дакле свакако стечена.

Можда би се при таквоме случају еманципације могло приметити, да ту није разлог то, што је она стечена индивидуалном радњом онога, који се ослобађа, него да је ту узрок у томе, што малолетни без родитељскога допуштења не може да ступи у брак, те по томе еманципација услед брака није ништа друго но ослобађање, које је сам родитељ учинио, давши допуштење за брак а тиме већ и отпуштање испод своје власти. Али то је са свим случајно, да се то двоје стиче и уједно налази при тој врсти еманципације; јер и кад тога стицаја не би било, дакле извесна индивидуална радња малолетникова не би била везана за родитељско допуштење, ипак би по правну способност малолетника потпуно исте последице настале. Узмимо н. пр. кад би се данас

[1] Code civil art. 476.: „Le mineur est emancipé de plein droit par le mariage“; наш закон о старатељству чл. 113.

гдегод опет поновио и поставио онај закон Јустинијанов[1], по коме еманципација по самоме праву наступа и као последица извесних звања и достојанстава, ту извесно не би било родитељскога допуштења нити би га закон тражио, па ипак би та еманципација према неком доцнијем закону онако исто стајала, као и она путем брака, о којој сад баш говорисмо. А то је за то, што су та звања задобивена и посредована индивидуалном заслугом и акцијом онога, који се услед тога од родитељске власти ослобађа. На такав дакле постанак правне способности доцнији закони не утичу, дакле они одмах имају утицаја на њу, кад је ослобођење од породичне власти настало само услед извесних година. С тога се дакле не може, као што обично француски аутори чине, у опште казати, да се правна способност и способност за правне послове појединим лицима даје увек само законом. Она као што смо видели у извесним случајевима може бити и стечена.

Узмимо ради још бољега објашњења горе постављенога начела н. пр. један закон о браку и о разводу брака. У колико се такав закон дотиче оних лица, која су у браку, већ тим самим, што целу ту органску установу брака изменљује, у колико дакле доноси определаје о оним општим својствима, правима и дужностима, која закон супружницима у опште као таквима даје, у толико такав нови закон одмах делује и утиче на све бракове, који су већ пре њега постали и још постоје. Кад дакле тај нови закон рецимо укине и забрани развод брака или тај развод, ако је донде забрањен био, уведе; или кад тај нови закон лична права и дужности брачних лица једно према другоме (као покорност, заштиту и т. д.) измени и друкчије одреди, онда ти његови определаји одмах важе за све бракове, који постоје. А то је просто с тога, што се тај закон брачних лица до-

[1] Nov. 81. cap. I.

тиче само тиме, што се сама установа брака, што се општа и вазда само законом дата својства мужева и жена измењују. Да ли се брак у опште може развести или не, то је својство, које чисто и једино закон браку даје, а то није дело и продукат појединога брачнога лица, мужа или жене. Дакле се такав закон дотиче брачних лица у њиховим општим законским својствима (квалитетима) супружника, без икаквога посредовања некога њихова вољног индивидуалног акта.

Тако исто кад један закон уводи нове узроке за развод брака или неке узроке, који су до сада важили, укида, такав закон одмах чим се прогласи важи за све бракове који постоје. Шта ће у опште као узрок разводу брака важити или не, то такође не зависи нити је производ вољне радње индивидуе, него је то увек само законски определај, који се саме установе брака тиче. С тога дакле у томе погледу супружници не могу се тужити на закон, да он има неку неоправдану и правно неосновану повратну силу, јер се тај закон не тиче некога властитога дела једнога од брачних лица, које је то лице пре тога закона учинило; а ако од сада важе као узроци разводу извесна дела, која дотле то не беху, онда је то остављено слободноме избору и вољи индивидуе, да такво дело учини или не учини. Дакле је свакако спасена човечја слобода, прво право индивидуе, да природу својих дела у напред може знати.

Али кад Савињи[1] налази, да се од новога закона уведеним узроцима развода може дати чак и такав учинак, да се они могу применити и на пређашње време, дакле и на дела која су пре тога закона учињена, онда би то извесно била потпуно неоснована повратна сила законска, која нема никакве теоријске правне оправданости. Јер онда би нека

[1] System des heut. röm. Rechts, VIII. стр. 526. — Па тако исто и R. Schmid, D. Herrsch. der Gesetze nach ihr. räuml. u. zeitl. Grenzen, стр. 138.

вољна већ свршена радња индивидуе тек доцније накнадно добила други карактер и друге последице, но што је индивидуа могла при самоме вршењу те радње знати, и ту би се онда законодавцу или судији с правом могао учинити тај прекор, да он дира у човечју урачуњивост[1]!

Па како у приватноме праву, тако исто и у јавноме праву наше горе постављено начело важи и има свога учинка. О кривичноме праву ми смо то већ горе напоменули. Ну и у другим деловима јавнога права тако исто важи то правило.

Кад н. пр. један закон измени или отежа услове *природења* (натурализације), онда такав закон не може имати учинка на оне странце, који су то природење *већ задобили* по условима, који су пре тога закона важили. Али кад би сад од некуд извесној држави пало на ум, да *свима* странцима, који се у извесно време на њеноме земљишту налазе, даде натурализацију, дакле својство потпуних грађана *без обзира* на њихову изјављену или неизјављену вољу, па кад би се тај закон доцније опет укинуо, онда би се то укидање односило одмах и на све оне странце, којима је пређашњим законом природење дато (ну ту се наравно изузимају они, који су то својство још пре закона, који га опет укида, *примили и усвојили* изречно изјавом свога пристанка или другим каквим конклудентним актовима и тако су га онда доцнијом индивидуалном акцијом воље својином својом учинили; јер то је све једно, да ли је неко право тек *постало* и настало услед индивидуалне вољне радње, или је оно прво из самога закона потекло, па га је за тим индивидуа тек *доцнијом* радњом својом задобила и усвојила[2]). У томе дакле, што би се таквим доцнијим законом то природење опет

[1] То су са свим добро увидели: Unger, Syst. des öster. allg. Privatr. I. стр. 140, прим. 51. — F. Lassalle, System der erworb. Rechte I. стр. 78.

[2] То ћемо ниже још ближе објаснити.

одузело, не би било никакве неоправдане повратне силе, али на против онај први закон, који свима странцима од један пут без њиховога питања даје грађанство, свакојако би имао неоправдану повратну силу у томе, што би на основу некога случајнога или привременога бављења томе свакако вољноме акту давао такву последицу, коју онај, који се бави на извесној територији, није хтео ни имао на уму (а осим тога се тим дотичним лицима против њихове воље одузима грађанство њиховога завичаја).

Да напоменемо још неки пример из јавнога права. Тако н. пр. кад се изда нов закон о активноме и пасивноме праву избора, те се рецимо тим новим законом право избора ограничава, онда нема сумње да се способност и право избора одмах тиме одузима и оним грађанима, који су га до сада по староме закону имали и вршили. А зар то није стечено право? Извесно није, јер је то просто једна општа извесноме реду грађанства дата способност, једно законом дато својство, које они нису никаквом вољном индивидуалном акцијом стекли и задобили, те с тога то својство са законом стоји и са њиме пада. Али се тиме наравно никако не могу више укинути и као неважни прогласити они већ свршени избори, у којима су и ти сада за избор неспособни грађани на основу пређашњега закона учествовали; то су већ индивидуалне вољне радње, којих се закон не дотиче и које остају у важности.

Овде ћемо мимогред напоменути, како је и у нашем законодавном телу једном приликом покренуло се питање о повратној или неповратној сили закона, а то беше тим поводом, што је поведен говор о томе, може ли неко још и даље бити уредник новина, који је истина по пређашњем закону могао то да буде, али који према новоме закону о штампи нема више ту уредничку способност, јер нема оне услове, што их тај нови закон тражи. Многи су били тога мишљења и најзад је и већина законодавнога тела то мишљење усвојила, да

такво лице и даље може бити уредник, ма да нема новим законом тражене услове, и то просто за то, што закон нема повратне силе. Ту је поводом тога поједнога случаја законодавно тело управо упустило се у начелно решавање и тумачење тога правила о неповратној сили законској и ми тај случај управо само с тога овде и напомињемо, што је ту поведена реч о начелноме разумевању и схватању тога правила и што нас мора одиста занимати, да ли је законодавно тело при томе остало на правилноме правноме гледишту или је с њега скренуло. Ми држимо да законодавно тело, решивши то питање у поменутоме смислу, није стајало на коректноме правном теоријском гледишту и то баш према ономе општем руководном начелу, што смо га ми горе о тој повратној или неповратној сили законској поставили и до сада у понеким примерима објашњавали. Ту пре свега ваља одговорити на то питање: је ли уредничка способност стечено право или не? Према нашем руководноме гледишту и по аналогији оних примера, што смо их навели, она очевидно не спада у ред стечених права, јер би се онда и пунолетност и право избора и т. д. морало сматрати као стечено право. Способност за уредника је тако исто неко опште, апстрактно, самим законом дато својство, које индивидуа није стекла ни прибавила никаквом својом вољном индивидуалном радњом, него јој она просто по закону припада[1]. И сад законодавац нађе за нужно, да ту извесну способност у некоме јавном општем интересу друкчије одреди и то онда одмах важи и за оне, који су до сада ту способност по закону имали и вршили; она за њих са законом стоји и са њиме пада, јер се једино само на закону оснивала. То је са свим логична последица горе постављенога општег руководнога гледишта. И заиста, да ли је томе извесном лицу,

[1] И та апстрактна, општа способност припада свима индивидуама те извесне врсте и тога реда, а хоће ли се оне том способношћу користити или не, то је њихова ствар.

које је постало уредник, нужно било, да нарочито учини неки вољни индивидуални акт, па да ту способност тиме тек стече и придобије? Никако му то није нужно било, јер му је сам закон ту способност већ дао и оно је само имало том способношћу да се користи или не. —

Ну осим овога главног начелног разлога, који из нашега руководног теоријског гледишта истиче, при овоме питању о уредничкој способности могу да се наведу и други разлози, по којима су се од стране знатних правничких писаца слични случајеви и питања о повратној сили законској решавала онда, кад још ово новије основно теоријско гледиште није постављено било. Тако н. пр. ми смо већ напомињали како Савињи каже, да одмах делују, дакле управо имају повратну силу сви они закони, који су строго позитивне, принудне природе, дакле они т. н. апсолутни закони, који имају свој корен ван строге правне области. А међу те законе строго позитивне, изнудне природе Савињи сам, као што смо већ горе видели, рачуна све оне „који са моралним, политичким или народно-привредним узроцима и смеровима стоје у свези“. Нема сумње да међу такве законе иде и такав закон, који одређује услове за уредничку способност. Јер на каквом се строго правноме разлогу може оснивати опредељај о томе, да само таква и таква лица могу бити способна за уреднике? Ту извесно нема никаквога строго правнога разлога, него ту очевидно утичу само узроци моралне, политичке, у опште као што Унгер каже етичке природе, јер ту се има пред очима само тај морални, политички-васпитни смер, да само лица такве извесне спреме имају способности, да политички васпитавају народ, да руководе јавно мишљење, да образују и унапређују јавну свест и т. д. А овамо иде и онај разлог, што га наводи Мурлон објашњавајући за што извесна законом дата способност, да се врши такав или онакав посао и акт, не може никако бити стечено право, које

се не да опозвати; његов је резон што „le législateur ne peut pas renoncer au pouvoir qui lui est confié d' organiser la société elle-même: or ce serait évidemment y renoncer que d' accorder des facultés qu'il ne lui serait plus permis de modifier ou de détruire, alors même qu'il en reconnaitrait le danger"! Па зар законодавац није очевидно увидео опасност, која настаје по друштвено политичко и морално васпитање, кад се лицима недовољне спреме даје уредничка способност и зар није за то баш изменио услове те способности? Тиме не кажемо, да законодавац мора баш увек погодити праву меру, него хоћемо само да констатујемо, какве је разлоге и мотиве имао пред очима.

Мислимо дакле, да смо овако мимоходом доказали, како са сваке стране и ма са кога теоријскога гледишта (старијега или новијега) скупштинско решење о уредничкој способности услед новога закона о штампи није било теоријски коректно и правилно. Ну да ли тиме мислимо и то да кажемо, да то скупштинско решење и практично, позитивно-законски није основано и није могло у таквоме смислу да се донесе? То ми никако не мислимо казати, јер ту ваља добро разликовати оно, што је по самој научној теорији консеквентно и правилно од онога, што је законодавац властан и мимо теорију да учини и определи. Теорија сама по себи још нема формално обавезне силе и законодавац није дужан да се по њој управља. По томе он има моћ, да некоме закону изречно даде повратну силу, коју он по теоријској консеквенцији не треба да има и обратно. Према томе, скупштина као законодавна власт и као надлежна за автентично тумачење закона потпуно је била власна, да питање о повратној или неповратној сили извеснога закона у овакvоме или онаквоме смислу протумачи, и како га је она протумачила, онако оно позитивно важи. — Ово је дакле с наше стране била само начелна, теоријска критика тога скупштинскога ту-

мачења; а о самој позитивно-законској, обавезној важности скупштинске одлуке не може нико сумњати. —

По што смо таквим начином поставили и појединим примерима изближе објаснили и утврдили наше руководно теоријско гледиште, то ћемо сад приступити томе, да га проведемо кроз поједине области права и да му огледамо консеквенције на самоме емпиричком правноме материјалу.

1. Стварно право. Што се пре свега тиче самих ствари, као предмета правнога саобраћаја, то се сваки нови закон одмах простире на све ствари, које постоје. Тако н. пр. ако неки нов закон неке ствари, које су до сада биле у саобраћају, прогласи и одреди као ствар ван саобраћаја, изузете од саобраћаја (extra commercium): ту онда онај, који има државину на таквој ствари, одмах губи ту државину, ма да је он њу над том стварју прибавио пре, но што је тај нови закон изишао[1]. То је с тога, што се својство неке ствари, по коме је она у саобраћају или ван саобраћаја, оснива једино на закону, и оно постаје и престаје са свим независно од индивидуалне вољне радње овога или онога лица. Као што се лицима њихова правна способност и способност за правне послове одређује и одузима законом, тако и стварима њихова способност, да могу бити предмет правнога саобраћаја. Она са законом постаје и престаје[2]. — Осим тога, такав је закон увек апсолутне природе, дакле у вези са извесним религиозним, политичким или народно-привредним сме-

[1] Lassalle, System der erworb. Rechte, I. стр. 306. — Unger, System des österr. allg. Privatr. I. стр. 134 и 135.

[2] Тако исто, ако се новим законом укине нека разлика међу стварима, која је до сада за правне одношаје од велике важности била, то онда одмах важи то укидање за све ствари те врсте и за све правне одношаје, који се на те ствари односе и који су још под старим законом постали. Тако н. пр. кад се укине разлика између стечених и наслеђених добара и т. д.

ровима, јер очевидно то питање, хоће ли нека ствар бити у саобраћају или не, решава се према тим поменутим узроцима и смеровима, а никако по чисто правним разлозима.

Што се тиче *државине* и *својине*, то се начин прибављања а тако исто и начин престајања или губитка тих права управља увек по ономе закону, под чијом су владом претпоставци или узроци прибављања или губитка наступили. Тако н. пр. ако је неко по извесноме закону својину већ прибавио *самим неким уговором* о куповини или поклону[1], онда та својина остаје прибављена и у важности, ма се доцније увео закон, по коме сам уговор за прибављење и пренос својине није довољан, него се иште још и *предаја* (традиција) ствари (као што н. пр. мора да буде по аустријском грађ. законику, по нашем грађанском законику § 285 и даље). — А кад неки нови закон друкчије определи начине *губитка* својине, онда се он одмах примењује и на ону својину, која је још по староме закону прибављена; у опште је за питање о *престанку или губитку* некога стварног права са свим без значења и равнодушно време његова *постанка*. То је прво с тога, што они *правни учинци* већ основаних и насталих правних одношаја, који под новим законом *тек наступају* и треба да имају правну важност, морају свакојако да се пресуђују по *томе закону*, под чијом су владом настали и ваља да делују: они се већ више не могу по прошломе старом закону пресуђивати, и ако је сâм правни

[1] Као што то може да буде по француском праву (code civil, art. 711 и 1138), које је у томе изузетак од осталих јевропских правних система бар главнијих нáрōдâ. Француско је право традицију као основ прибављања својине укинуло, али ипак није свој „système plus raisonnable“ консеквентно до краја извело. В. о томе: *Bruns*, D. heut. röm. Recht, § 35. — А нарочито: Dr. Ad. *Exner*, D. Lehre vom Rechtserwerb durch Tradition, стр. 318 — 314. Ову смо примедбу тек мимогред учинили, а ми ћемо о тој ствари првом приликом у засебној расправи проговорити.

однотај под тим старим законом постао[1]. Осим тога пак, други је разлог што се губитак својине пресуђује по закону који влада у томе, што свако стварно право своју садржину, обим свога деловања и т. д. црпе тако рећи свакога тренутка из самога закона, и по томе се одмах са тим својим извором заједно измењује. У томе је важна разлика између стварнога права и личнога, која се разлика често и у многоме погледу појављује при временој или помесној колизији (сукобу) закона и служи као главна побуда и основ за различно решавање дотичних питања при једној и другој врсти имовнога права[2]. — Тако се исто правна заштита својине и њено остварење пред судом путем тужбе управља по ономе закону, који у томе тренутку влада, не питајући да ли је то право под њиме и постало. Тако н. пр. француски закон закраћује ономе, који има својину на покретним стварима, да те своје ствари пред судом тражи путем виндикације, и допушта ту виндикацију само при непокретној својини; али кад се сад негде, где је до сада владао тај француски закон уведе аустријски грађански законик, онда одмах и власник покретних ствари може да се служи обичном виндикационом тужбом и ако је његова својина постала под оним законом, где му је то закраћено било.

При решавању о повратној или неповратној сили закона при прибављању својине има једно питање, које правној теорији задаје велике тешкоће и око кога се водио доста дуг и велики спор у науци[3], а то је питање о томе, по коме ће закону да

[1] Ми бисмо то могли многим примерима потврдити, али нам недостаје простор.
[2] Unger, Syst. d. öst. allg. Privatr. I. стр. 137. прим. 26.
[3] В. о томе: Savigny, Syst. d. heut. röm. R. VIII. § 391. — Scheurl, Beiträge zur Bearbeitung d. röm. Rechts, Bd. I. Бр. VI. — Schmid, D. Herrsch. d. Gesetze nach ihr. räuml. u. zeitl. Grenzen, стр. 122 до 130. — Windscheid, Pandekten, I. стр. 71. у примедби. — Unger, Syst. d. öst. allg. Privatr. I. стр. 146—148 и др.

се пресуђује прибављање својине застарелошћу. С тога смо то питање оставили, да га сад на послетку мало изближе разгледамо. Сва је тешкоћа овога питања у томе, што при установи застарелости долазе такве правне чињенице или факта, која морају кроз дуже време да се протегну и да трају, па да повуку за собом извесне правне учинке и последице, и отуда онда настаје то тешко и спорно питање, шта ће да важи, кад су се та факта догодила и трајала од части под старим законом а од части под владом новога закона? Тако н. пр. време застарелости почело је тећи, и у самоме том течају изпђе нов закон, који то време продужује или скраћује. Ту пре свега ваља то имати на уму, да док време застарелости није са свим истекло и свршено, дотле још не може бити говора о томе, да је неко право или неко ослобођење од извесне обвезе стечено. То је дакле тек припрема за прибављање и стицање некога права, дакле ту само тек постоји очекивање (attente, expectative), да ће се то право стећи. А така проста, још неиспуњена очекивања закон не заштићује[1], јер то се очевидно не могу још стеченим правима назвати. С тога дакле, кад неки нов закон тражи неке друге захтеве (реквизите) при застарелости или неко дуже време, онда се ти услови одмах морају испунити и при оној застарелости, која је још под старим законом почела тећи. Према томе се онда време те застарелости почиње тек рачунати од новога закона, кад овај нове захтеве тражи[2], који по староме закону нису били потребни. Тако исто, ако нов закон неку ствар или неко право одреди као такво, које се застарелошћу не може прибавити или не може застарити, онда одмах престаје заста-

---

[1] В. о томе међу осталима: Mourlon Répét. écr. sur l. prem. exam. de Code Napoléon I. стр. 48.

[2] Оно време, што је по староме закону без тих захтева протекло, не може се урачунати, оно је просто узалуд протекло и пропало.

релост, која је по староме закону отпочела и могућа била. У свему томе још нема тако велике тешкоће.

Али је тешкоћа при промени у времену, које треба за застарелост. То време нов закон може да продужи или да скрати, смањи. Ако се новим законом за застарелост одреди дуже време, но што је по староме закону било, или краће, онда се могу замислити три начина решења, и то:

а). Или ће се допустити, да се све већ под пређашњим законом отпочете застарелости по правилима тога истог закона и наврше, дакле да се оне све пресуђују просто по пређашњем закону;

б). Или ће се на против тренутак, кад се време застарелости навршује, сматрати као моменат, који једино решава о томе, по коме ће се закону то пресуђивати, те ће се онда све застарелости, које су још у течају, судити са свим по новоме закону;

в). Или се најзад може узети у обзир, да се правна факта, која за застарелост требају, простиру на дуже време, и по томе се она могу у свакоме одељку времена пресуђивати по ономе закону, који тада баш важи, дакле од чести по староме, од чести по доцнијем, новоме.

Већина новијих правника или се приклањала првоме начину схватања и решења или другоме, или је покушавала да оба та начина сложи и споји један с другим. Али већ више пута наведени новији правни писац Шмид, који је ову материју у засебној књизи разрадио, налази да је баш онај трећи начин схватања и решења једино оправдан.

Кад се време застарелости новим законом продужује, онда су обично са великом сугласношћу правници налазили, да се то продужено време мора рачунати од тренутка отпочете државине још под старим законом, дакле да то време под старим законом није узалуд прошло. Кад неки законодавац ствар тако определи, онда му се не може замерити,

што је хтео да установи тако прост и лак начин решења тих теоријских тешкоћа према практичној правној потреби. Али кад се пита, како ваља судија ствар да реши, кад о томе изречне законске норме нема, онда се ипак мора казати, да тај тако прост и практичан начин решења није према теоријскоме гледишту правилан и добар, пре свега већ с тога, што би се тиме признало начело, које би се у својим извесним даљим консеквенцијама ипак морало опет одбацити. Кад се отуда полази, да се при продужењу времена застарелости онај још под пређашњим законом већ протекли одељак тога времена мора онако исто рачунати, као да је истекао после обнародовања новога закона, онда би се то правило са свим доследно морало признати и онда, кад се новим законом време застарелости скраћује, а то би у многим случајевима довело очевидно до са свим неправичних и бесмислених консеквенција. Тако би се н. пр., ако је новим законом тридесетогодишња застарелост претворена у десетогодишњу, морало узети, да је онај застарелост већ потпуно навршио, који је ствар још под старим законом више од десет година у рукама имао, а тиме би се ономе, који том застарелошћу своје право губи, од један пут пресекао сваки начин и пут, да своје право сачува и тражи, и ако је он с правом претпостављао и рачунао, да он још прилично дуг рок има пред собом за чување и тражење свога права.

Ту неправичност неки правници хтедоше да отклоне и да исправе тиме, што су поставили начело, да измена у времену застарелости кад иде у корист ономе, који застарелошћу прибавља (дакле кад се смањује), не треба никако њему да користи, а на против кад та измена иде у корист ономе, који застарелошћу губи (дакле кад се продужује), онда овај да се може тиме користити, и по томе у првоме случају да се увек примењује стари закон, а у другоме нови. Нема сумње, да се при таквоме решењу за оба случаја са свим не-

доследно постављају два разна начела; то се хтело оправдати тиме, што се наводило, да онај који застарелошћу прибавља, тек по истеку времена застарелости добија извесно право, док међу тим онај, који застарелошћу губи, од самога почетка већ има неко стечено право, које он према ономе другом може тужбом да очува и да оствари[1]. Ну ако је у томе, што онај који губи има већ неко право, довољан разлог и основ, да се нови закон на његову штету, дакле против њега не примењује, онда се не може увидети, за што и како му се у опште застарелошћу може нешто од тога његова права окрњити и одузети; ако је то могло да буде по староме закону, онда то мора могућно бити и по новоме закону, и с тога се дакле не може разумети, како се у томе одношају може тражити основ и оправдање за искључиву примену старога закона. Осим тога пак може се против те искључиве примене старога закона с довољним разлогом приметити, да би се тиме томе старом закону одржала важност и за такве правне чињенице, које се тек под новим законом завршују и за чије је пресуђивање законодавац баш управо поставио нова правила, којима се стари закон измењује и укида.

Ове тешкоће неки правници[2] хтедоше да избегну тиме, што прибављачу путем застарелости остављају право избора, да ли хоће да се позове на стари закон, дакле на дуже време, или ће да се користи новим законом, дакле краћим временом; али у овоме другом случају то краће време почиње да му се рачуна тек од тренутка, кад је нови закон почео да важи, дакле му оно време, што је под старим зако-

[1] Тако то оправдава н. пр. Mühlenbruch, Pandekten I. § 51 прим. 11.

[2] Као н. пр. још старији писац Weber, Über die Rückanwendung positiver Gesetze, стр. 147 и даље. — Осим њега и: Savigny, System d. heut. r. R. VIII. стр. 431. — Scheurl, Beiträge стр. 144. — Unger, Syst. d. öst. allg. Privatr. I. стр. 147. — Windscheid, Pandekten, I. стр, 71. прим. 1; али не баш са свим искључиво, но условно.

ном протекло, пропада. Овакво решење ти правници оснивају на овим разлозима: прибављач може да изабере стари закон по томе, што нови закон, који време застарелости скраћује, извесно није имао намеру, да тиме прибављачевом противнику учини олакшицу и даде бољи успех, но што га је по староме закону имао, а осим тога нови закон само у томе смислу садржи нешто ново, што сматра краћи рок као довољан: он дакле само негира, одриче потребу дужега времена, али не каже, да и дуже време не може бити довољно, те произвести исти правни учинак[1]; а избор новога закона мора се допустити прибављачу с тога, што он не може имати мање право, но онај који сад тек под новим законом отпочиње застарелост.

Нема сумње, да се овим правом избора, што се прибављачу уступа, прилично уклањају незгоде и неправичности, што би са искључивом применом само старога или само новог закона морале бити скопчане у извесним случајевима; али да би правно основан био такав избор, свакојако се претпоставља, да се примена оба закона наједнако при пресуђивању застарелости, која је још у течају, може начелно оправдати, а то по нашем мишљењу баш мора да се оспори. Стари је закон новим законом замењен и укинут, и не може више да служи као норма при правноме пресуђивању оних чињеница, које су тек под новим законом наступиле; а то је свакојако бар у неколико случај код оних чињеница, које условљавају прибављање својине застарелошћу, која се тек под новим законом довршује. Из тога узрока ми не можемо да признамо оправданост тога, да се прибављачу остави на вољу да се враћа на стари закон, као што хоће Вебер, Савињи и остали наведени писци. Ну тако исто ми мислимо, да не може да се оправда ни начин, како они хоће да ограниче примену

[1] То је посебице Унгеров разлог.

новога закона. Истина, да нови закон може само од времена свога обнародовања имати законску силу; али из тога никако не излази, да при прибављању путем застарелости морају оне чињенице, које су његовоме обнародовању претходиле, са свим да отпадну и да се никако не узимају у обзир, и да дакле рачунање времена застарелости мора тек да отпочне од онога тренутка, кад је нови закон ступио у живот. Државина, која за застарелост треба, отпочела је још под старим законом и под њим је неко време трајала; та правна чињеница, која припада прошлости, не може се истина по новоме закону пресуђивати, али тиме не може бити уједно и укинуто цело правно значење, што га је она по старом закону имала, и по томе се оно мора свакојако узимати у рачун и обзир и при завршетку застарелости, који под новим законом бива.

Према свему овоме што смо до сада казали, ми држимо да је при овоме питању о примени једнога или другог закона при прибављању својине застарелошћу једино основан онај принцип, што су га већ и други правници[1] као једино оправдан у овоме питању признали. По што при прибављању застарелошћу долазе такве чињенице, које се не свршују у једноме тренутку, него се простиру на дуже време, које пада под владу два различна закона, то онда са свим логички морају оба закона да се примене при правноме пресуђивању тих чињеница и то стари закон за време пре обнародовања новога закона, а овај опет за даље време до завршетка застарелости. Према томе се, што се тиче трајања застарелости, мора усвојити неко сразмерно или пропорционално срачунавање тога времена[2]; тако н. пр. ако је до сада протекла

---

[1] Као н. пр. Vangerow, Pandekten, § 26. у прим. – У неколико и Windscheid, Pandekten, I. стр. 71. прим. I. на крају. — R. Schmid, D. Herrsch.

[2] R. Schmid, D. Herrsch der Ges. nach ihr. raüml. u zeitl. Grenzen, стр. 128 и 129. — Windscheid, Pandekten, I. 71. прим. 1.

трећина или половина тога времена, како је оно по староме закону одређено било, онда се мора узети да је та трећина или половина испуњена и за даље време застарелости, које под новим законом даље тече. Ако је дакле тридесетогодишња застарелост новим законом претворена у десетогодишњу, а прибављач је већ под старим законом половину застарелости навршио (дакле 15 година), онда му се та половина урачунава и под новим законом, али разуме се сразмерно сведена на мерило новога закона, дакле онда се узима да је он кроз пет година (јер је то половина новога трајања застарелости) држао ствар и да треба да је држи још пет година, па да је по новоме закону застарелошћу прибави. Што то срачунавање у понеким случајевима, где недеље и дани стоје у питању, може да буде мало теже и заплетеније, то наравно није никако довољан основ, да се оно одбаци, кад је иначе начелно оправдано.

Да се исти принцип мора допустити и применити тако исто и онда, кад је новим законом време застарелости не скраћено но продужено, то је са свим јасно и по томе ће и у таквоме случају бити са свим на месту тако исто пропорционално урачунавање пређашњега времена државине, јер то иште унутрашња консеквенција целога овог начелног теоријског схватања, не гледајући на то, што и сама практичка потреба може то исто захтевати. —

Све ово што смо до сада казали о својини, важи у потпуно истоме смислу и о службеностима и о заложноме праву као стварним правима.

Ну ипак при заложноме праву мора да се учини нека разлика, и то нарочито у ова два случаја: а.) питања о прибављању заложнога права пресуђује и управља се увек по ономе закону, који је у време његовога постанка и прибављања важио, исто као и при својини. Кад је дакле н. пр. за извесну тражбину под владом старога закона ва-

жила и већ прибављена законита залога, онда она остаје у важности, и ако је нов закон, за ту тражбину, то законито заложно право укинуо. Али друга је ствар ако је б.) учињена законодавна измена о самој системи заложнога права; ту се нови закон одмах примењује и на она заложна права, која већ постоје. Ако дакле нов закон н. пр. признаје само специјалне хипотеке, а не и ђенералне, онда ове ђенералне одмах престају; ако на покретним стварима признаје само ручну залогу, онда хипотека на таквим, и ако је пре тога закона прибављена, не може више опстати. Па то исто важи и кад се за важност извесне хипотеке тражи, да се она уведе у јавне баштинске књиге, онда без тога никаква хипотека не може више опстати, јер две супротне, различне системе у једној истој установи не могу једна уз другу напоредо постојати. То се потпуно оснива на нашем горњем руководноме гледишту, по коме нов закон одмах делује на извесне већ основане правне одношаје онда, кад тај закон саму неку установу као такву у целини или у битноме њеном облику измењује. Са изменом системе заложнога права очевидно се измењују сама установа.

2. Облигационо (тражбено) право. Данас се већином од стране правничких писаца поставља при облигационим одношајима то правило, да све облигације, које потичу из уговора или из одношаја налик на уговоре,ваља у материјалном[1] погледу да се пресуђују увек и у свакоме случају по закону онога времена, кад су постале. Дакле по закону тога времена има да се решава о правној важности, о ступњу и начину правнога деловања извесне облигације, као и о њеним правним последицама. С тога се дакле питање о могућности опозивања поклона, о учинку обмане, преваре и принуде при облигацијама, о обиму правнога средства ради

[1] Што се тиче питања о формалним захтевима при облигацијама, о томе ћемо ниже говорити.

оштећења преко половине (laesio enormis), о наслеђивању уговора, о учинку некога дометнутога услова, о ступњу кривице за коју се мора одговарати и т. д., сва се та питања морају решавати по закону онога времена, кад је уговор закључен. Шта више, ни нови прохибитивни (апсолутни, „забрањујући") закони не могу изменити правне учинке пре тога закључених уговора. Према томе дакле н. пр. ако изиђе нов закон, који одређује величину и највишу меру интереса, која може уговором да се установи, а у некоме је пређашњем уговору према староме законодавству уговорен већи интерес, онда се тај исти интерес још и под новим законом даље мора плаћати, докле год траје уговор. Тако дакле решава већина правничких писаца[1].

Па ипак то решење није основано ни оправдано, и ми ћемо то овде мало опширније додирнути, јер прво, имамо са великим правничким ауторитетима посла, а друго, говорећи о томе, ми ћемо имати прилике да и наше горње руководно начело још изближе објаснимо и његову садржину на среду изнесемо, а до тога нам је у овој целој расправи много више стало, но да баш редом пређемо све појединe емпиричке правне случајеве, које и онако не можемо исцрпсти у ограниченоме простору овакве поједине расправе. Да бисмо видели, како је погрешно оно мишљење, да нови прохибитивни закони не делују на уговоре, који су већ пре тога закључени, ваља нам мало из даље захватити, те додирнути неке тако рећи елементарне правне истине.

Пре света може индивидуа својом вољном радњом, једностраним или двостраним уговором, обезбедити себи или другоме некоме лицу извесна права само онда, ако и у колико то

[1] Као н. пр. Puchta, Pandekten, § 111. прим. c. — Savigny, Syst. d. heut, röm. R. VIII. стр. 437. — Vangerow, Pandektenr. I. стр. 68. — Unger, Syst d. österr. allg. Privatrechts I. стр. 137 и 138 и т. д.

допуштају закони, који постоје и важе. Може се неко зачудити, што ми овде у научној расправи помињемо овако елементарно и скоро по себи већ разумљиво правило. Па ипак је само превиђање тога тако елементарнога правила и свију његових консеквенција узрок и извор толиким небројеним тешкоћама, што су правници сами себи стварали, а тако исто извор обманама и погрешним схватањима, у која су упадали, трудећи се да разреше и уклоне те тешкоће.

У томе поменутом општем правилу већ се садржи и то даље правило: да индивидуа може себи и другима само у толико и само дотле нека права обезбедити, у колико и докле свагдашњи „постојећи" закони ту извесну правну садржину сматрају као допуштену у могућну. Другим речма: ми ту већ имамо пред собом унутрашњи логички основ, ради кога прохибитивни или принудни закони[1] одмах разорно делују на пређашње уговоре, и сад нам је задатак, да покажемо основаност и оправданост тога непосреднога деловања, његове границе, које у самоме појму леже и његову сугласност са нашом горњом теоријом о индивидуалној слободи воље.

Та оправданост, која дакле никако не вређа појам правне слободе воље, већ се одмах доказује овом поставком, коју ћемо одмах ближе основати, а та је: да уза сваки уговор ваља већ да се замисли та прећутна клаузула, да оно у томе уговору за се или за другога установљено право ваља да има важности само дотле, докле законодавство буде такво право у опште као допуштено и основано сматрало.

---

[1] Савињи је те законе веома згодно назвао апсолутним законима, под којима се разумеју сви они закони, о којима се приватном вољом ништа не може уговарати ни друкчије одређивати, докле је све остале законе, који допуштају одступање путем приватне воље назвао законима „посредујућим" (пермисивним).

Ко би год при некоме уговору имао противну мисао и противну вољу, таква би воља већ у самоме почетку била *неправна и неважна*.

Доказ је за све ово са свим прост. Једини је извор свему праву општа свест целога народа; општи дух. Од времена Хеглова то је начело теоријски тако утврђено, да га не треба поново доказивати. А *Савињи* га је и самим практичним, позитивним правницима тако улио, да се већ и од њихове стране не треба бојати противљења. Савињи је само пропустио, да из њега изведе оне последтке, који су нам за ову нашу област нужни. Та је строго-логичка консеквенција у томе: да је за индивидуу *правно немогућно*, да се разреши од заједнице са том једином супстанцијом права, да везу са њоме раскине, раздере и да се према њеним обртима и ме́нама одржи. Таква *намера* индивидуе била би *апсолутна неправда*, она би хтела да укине сам појам права. Јер тај се појам састоји само у тој заједници, састоји се само у *томе*, да оно, што у свако време сачињава апсолутну садржину опште свести, да то постоји и за све појединце.

Осим тога, таквом би намером индивидуа дошла у противречност са собом самом, кад би хтела прибављањем извеснога права да га утврди и обезбеди против свакога доцнијег облика јавне правне свести, који такво право *искључује*, по што би тиме индивидуа хтела у исто доба и истим актом и да учини *везу и заједницу* са општом правном свешћу и да се *одвоји* од ње. Јер томе појединоме праву, које хоће да се стече и прибави, крајњи је и прави основ његове важности не у ономе појединоме закону, који га допушта и признаје, и који је и са̂м само један излив правне свести, него прави је носилац томе праву тај *извор* свију закона, та општа правна свест народна. Па и *за време* свога трајања и своје важности, то право постоји и важи *као право* само на основу његове конформне, сугласне везе са тим извором свакога права. Дакле

неко право стећи и хтети га одржати и за оно време, кад јавна свест то право неће више сматрати као допуштено и оправдано, то значи у један мах правни основ, по коме се стиче и прибавља, ту сугласност са општом свешћу, поставити и укидати, признати и искључити у исто време!

Прибављањем некога права не може дакле индивидуа никада да се извуче и извије испод утицаја опште правне свести. Само би она индивидуа могла од тога утицаја са свим да се ослободи, да га потпуно од себе одбије, која би се решила, да никада никакво право не стече и не врши, кад би се то у опште могло замислити.

Ово што је казано, тиме се ни мало не би могло изменити, што би можда неки закон изреком некоме лицу допустио, да себи обезбеди извесно право за вечита времена и против сваке будуће прохибитивне наредбе законодавства. И такав закон, разуме се да не би могао претендовати на дуже трајање но сваки други закон т. ј. не би могао имати дуже трајање до само дотле, док он важи и постоји као закон. Такав закон, који би само могао потећи и понићи из погрешнога схватања унутрашње и вечите природе свега права, наравно да би одмах сам по себи ишчезао и излизао се, чим би настало правилније схватање права, као непрестанога течнога огледала и израза свагдашње садржине опште свести. Па шта више, таквоме закону ни самом вољном акцијом индивидуе не би могло да се даде дуже трајање, но ма коме другом закону т. ј. трајање само до онога момента, где се његова важност забрани и искључи законодавством, које боље сазнаје природу права.

Не може дакле индивидуа побости колац у правно земљиште те, ухвативши се за њега, прогласити се као суверена за вечита времена и против свију будућих принудних или прохибитивних за́ко̑на̑. То тако исто не може бити, као што се не може побости мотка у неко земљиште, те тражити

да она остане на своме месту још и онда, кад се цело оно земљиште, у коме је она забодена, покрене. По правој логици то не би значило ништа друго до: начинити се својим властитим законодавцем, кад хоћемо под властитом индивидуалном пуновлашћу да продужимо и протегнемо важност некога закона и преко времена његовога трајања и у оно време, где прохибитивни закони ту извесну правну садржину искључују.

То је прави смисао оне често чувене изреке: нема права против права. То не значи ништа друго, до да свако поједино право иде за променама саме правне супстанције, из које је поникло и у којој му је корен.

Према свему овоме, одиста се просто и лако решавају тешкоће, које су се обично налазиле и појављивале при питању о деловању и утицају доцнијих прохибитивних за̀ко̑на̑ најразличније врсте[1]; и колико се то цело схватање оснива само на дубљим унутрашњим консеквенцијама правнога појма, као што га је цела наша модерна филозофија поставила, тако се исто оно по својој логичкој природи у решењима старих римских правника увек огледало и признавало.

Из овога што је казано већ доста јасно излази, како је неоправдана и управо противна правноме појму она интересована вика, што се увек подизала од стране оних, који су имали извесно право, кад год је јавни дух у своме поступном даљем развићу дошао до тога, да даљи опстанак некога пређашњега права као н. пр. спахијскога права над кметовима, кулуке и дажбине извесне врсте и природе, право лова, ослобођење од данка за извесна спахијска добра, фидејкомисарно наслеђе и т. д. од сада искључи и укине.

[1] За сада овде примећујемо, да ми, као што се већ могло видети из целога разлагања, овде увек само говоримо о материјалним прохибитивним законима, дакле не и о онима, који су управљени само против форме правних актова и послова. Мало ниже додирнућемо те две класе прохибитивних за̀ко̑на.

О некој неоправданој повратној сили, о некој повреди стечених права у свима тим случајевима не може, као што смо видели, ни бити говора. Овде ћемо само мимогред напоменути, како Савињи у томе питању одиста у многоме додирује истину по самоме своме еминентном правничком такту, али како ипак није могао да дође до јаснога схватања правога теоријског гледишта, те после опет упада у погрешке и обмане. Тако н. пр. он налази, да при укидању таквих правних установа, које се односе на непрестано трајне правне одношаје, ваља онима који су имали та права „да се даде права, потпуна накнада“. Он вели: „сваки прави политички или народно-привредни смер потпуно се постизава откупом и укидањем тих права са накнадом, без обогаћења једне стране на рачун друге, која се природом тих закона никаквим начином не може оправдати“.

На то опште тврђење мора се пре свега приметити, да је велика обмана, кад се узима и признаје то тобожње право на накнаду у поменутим случајевима. Та накнада може да се даје из политичких разлога, из разлога удесности, али никако по некоме праву. То са јасном логичком нужношћу излази из општега теоријскога схватања, које смо развили. Право је могло одмах у самоме почетку од стране индивидуе баш и самим уговором да се установи само до онога дана, где ће општи опстанак таквога права наићи и ударити на такав облик јавне свести, који то право пориче и као немогућно проглашује. Право је важило, докле је могло и требало да важи. Тај судбински дан, дан тога судара са јавном правном свешћу сада је настао, дошао је — и тиме је све казано!

Граница, до које је право могло и требало да важи, достигнута је, и сад дакле ни логички ни правнички нема места ни основа за накнаду. — Ту нема шта да се накнађује. Јер ту појединцу није одузето, што се као при

експропријацији[1] још и даље признаје као правна и на праву основана својина. Признавати неко право накнаде и онде, где је садржина укинутога права од стране јавне правне свести већ забрањена т. ј. означена као противна праву, то по логици не би значило ништа мање, него извесним класама или индивидуама признати право: да јавноме духу намећу неки трибут, данак за његово даље развијање, дакле признати неки трибутарни однопшај зависности јавне свести од извесних овлашћених класа или индивидуа.

И наше је законодавство у новије доба имало повода, да решава о тој накнади за извесна укинута права, и то приликом уређења аграрних односаја у нашим ослобођеним крајевима. Одиста би занимљиво било, да овде имамо места да мало изближе разгледамо ту теорију накнаде при укидању постојалих права прохибитивним законима у јавном и приватном праву. Али ми то овде не можемо учинити, но ћемо се првом приликом тим питањем забавити у посебној расправи.

Ми смо до сада покушали да докажемо, да и за што прохибитивни закони, који неко право као недопуштено искључују из правне сфере, одмах делују и на уговоре који већ постоје, и како у томе нема никакве неосноване повратне силе нити повреде правне слободе на ни самога начела о одржању и неповредљивости стечених права.

Ну сад нам свакојако ваља обележити и границу, која у самоме појму лежи и у којој једино има важности оно што смо казали. Сад дакле ваља да обележимо и покажемо, кад

[1] Тако н. пр. при експропријацији некога земљишта ради неке јавне грађевине, истина, да се тај извесни досадашњи предмет или правни објект начини јавним добром, изузима се из приватне својине, али само тај један случајни егземплар, а не и цела врста тога правнога објекта. Непокретности, баштине у опште могу и од сада да се прибављају и да буду у приватној својини. И с тога ваља да се даде накнада.

прохибитивни закони тај означени учинак морају имати, а кад на против не *смеју имати*, а да не буде неоправдане повратне силе.

Савињи, Унгер и др., као што смо већ напоменули, одбацују потпуно свако деловање доцнијих принудних закона на пређашње уговоре.

О томе има још ово да се примети. Сви прохибитивни или принудни закони, ма колико разне садржине били, могу само бити од *две* врсте. Они могу или то опредељивати, да неко извесно право, које је до сада постојало (дакле нека правна садржина) од *сада у опште не може више бити својина*[1] *индивидуе* и никаквим се вољним актом не може таквом својином учинити.

Или могу ти принудни закони неко извесно право као такво и даље признавати, одржати га у важности, да може бити својина индивидуе, а могу само да се односе на *то* питање, у каквој *форми* и *под каквим условима* индивидуа може ту извесну правну садржину да присвоји, па да то по праву важи.

Прохибитивни закони прве врсте, који дакле одричу да нека правна садржина у опште може бити у својини индивидуе, да се може подвргнути приватној вољи, такви прохибитивни закони *одмах се морају применити на све уговоре који постоје*, а тим већма и на све остале правне односаје.

Принудни закони *друге* врсте, који се само тичу већ напоменуте форме и услова, под којима се може извесна правна садржина прибавити, такви прохибитивни закони никада не

[1] Само је по себи јасно, да ми овде ту реч „својина“ не употребљавамо у ужем смислу обичне стварне својине, него у општем ширем смислу, у коме се *све* оно може назвати својином индивидуе, што *се може потчинити влади и господарству индивидуалне воље*.

смеју деловати на правне одношаје, који већ постоје и који су посредовани индивидуалном акцијом воље.

Али ту сад одмах морамо приметити, да при *облигацијама* они закони, који определују њихов *начин прибављања* иду у ону *прву* врсту принудних закона с тога, што те облигације своју правну природу не црпу и не добијају само од оне радње, *на коју* оне право дају, него тако исто је добијају и самим својим начином постанка и прибављања. Јер *облигаторна тражбина* тек по своме *основу постанка* (куповина, зајам, накнада штете и т. д.) добија своју индивидуалну природу и своју правну квалификацију, која праву даје његову *определивост*, учини га оним, што јест. Друкчије стоји код *стварних* права. Та се права определују и квалификују једино по оној *правној садржини*, на коју она неко лице овлашћују, и по природи *правнога предмета или објекта*, које се извесноме лицу услед стварнога права потчињава. *Ту* дакле начин прибављања, да ли је н. пр. својина прибављена застарелошћу, наслеђем, куповином и т. д., постаје равнодушним средством, простом *формом* оне радње, којом се прибавља. С тога дакле прохибитивни закони о начину прибављања при *облигацијама* иду у законе *прве* врсте, а при стварним правима у законе *друге* врсте. У коју од тих двеју врста неки принудни закон иде, неће нимало бити тешко да се определи, кад се мало тачније размотри и испита његова садржина и његов смер.

А *разлог* за што само прохибитивни закони прве врсте одмах делују, тај разлог није ништа друго, до консеквентна и систематска последица целе наше горе развите теорије. Он није ништа друго, до разлика, која из самога *појма индивидуалне слободе воље* нужно истиче. Јер у укидању даљега *трајања* и опстанка некога уговоренога права неким законом, који то право у опште укида, није никаква

повреда слободе воље, никакво кварење и изопачавање неке индивидуалне радње, но што и логички и правно воља и радња могу, према самој природи правне супстанције, неко право захватити, придобити и индивидуи обезбедити само на толико време, докле та правна садржина у целокупној правној свести буде задржала свој ослонац и могућност свога опстанка, и не буде као потпуно немогућна искључена; у томе дакле, у место кварења индивидуалне радње, лежи само њена нужна граница, која јој је логички у самоме постанку положена. Али на против, примена прохибитивних закона друге врсте на правне одношаје, који су индивидуалном вољом постали и посредовани, већ би садржавала у себи праву измену и изопачавање индивидуалне радње, и по томе неоправдану повратну силу.

Јер прохибитивни закони те друге врсте не проглашују у опште неко право као такво, које испада из правне сфере и постаје неспособно да буде својина индивидуе. Они на против то право и даље одржавају, и допуштају да се оно и даље може индивидуалном вољном радњом прибавити, а искључују само неке одређене врсте и облике тих индивидуалних радња од способности за такво правно прибављање. Ту се дакле решава и суди само о важности и деловању посебних индивидуалних радња. А кад индивидуа само трајање и опстанак свога стеченога права мора да подвргне прохибитивноме суду јавнога духа, то је на против логички са свим немогућно, да посебну каквоћу своје неке тренутне радње, којом право прибавља, подвргне другоме правилу до ономе, које је у време те радње владало. Кад дакле у опште то одређено право и даље још може ма и другим индивидуалним радњама да се прибавља, онда би индивидуа могла с пуним правом да се потужи на неоправдану повратну силу, те казати: да би она, да је то знала, то право прибавила под оним другим и данас још при-

знатим облицима и условима прибављања. Ту би дакле већ настао прекор, да се човечја слобода и урачуњивост вређа и денатурише.

Тиме смо дакле сад прилично потпуно обележили и развили теорију о утицању и деловању апсолутних закона. Да наведемо још неколико примера посебице из облигационога права.

Кад се н. пр. неким законом уведе раскидање због оштећења преко половине (laesio enormis) при продаји и куповини, које дотле није постојало, то се такав закон, ма био у правоме смислу прохибитиван, ипак не може применити на уговоре о куповини, који су пре њега закључени. Само право на непоречно отуђење и на стално прибављену својину куповне цене није укинуто, него се може од сада као и до сада прибавити, а само су за прибављање тога права постављени неки услови о односају куповне цене према вредности објекта. По томе се дакле прохибитивна садржина тога закона тиче само важности посебнога дела, којим се то право у датоме случају прибавља, и по томе не делује на пређашња дела и радње. У оваквоме решењу при томе оштећењу преко половине сви се правни писци слажу, само што они то нису на прави дубљи теоријски разлог свели, и према томе у другим сличним питањима друкчије и погрешно решавају.

Тако да н. пр. још проговоримо о ономе познатом Јустинијановом закону „de usuris" (L. 27. Cod. 4, 32.) о каматама, о коме је веома много говора и препирке било међу новијим писцима, и који за њих беше прави камен спотицања, јер никако не могоше да га измире и сложе са својим теоријским схватањима и гледиштима. Одиста тај закон никако није могао да се подведе под ону општу формулу „да и нови прохибитивни закони не могу изменити правне последице и учинке раније закључених уговора". Јустинијан је издао за-

кон, у коме је дотле допуштену највишу меру интереса од 12 по сто спустио и оборио на 6 процената, а за тим је изреком прописао, да је намера тога закона да и пре тога закона закључене уговоре о камати сведе на ново уведени законски максимум камате, изузимајући само оне камате, којима је још пре обнародовања тога закона рок прошао. Ту дакле очевидно тај нови закон делује одмах и на раније закључене уговоре — па како то може да се сложи са горњом формулом? велика се већина аутора у томе сагласила, да тај закон није добар, да је за осуду, јер установљава теоријски неоправдану повратну силу[1].

Па ипак је, према нашој горе разложеној теорији, Јустинијан при томе закону поступио са свим правилно и теоријски коректно. Ми ћемо овде нарочито покушати то да докажемо, и то остављајући на страну саму нашу теорију. То је с тога важно, што доказујући оправданост тога закона ми уједно доказујемо и потврђујемо најочигледније саму нашу теорију о утицању и деловању прохибитивних закона. То ће бити најглавнији емпирички доказ њене оправданости. Пре свега нам ваља казати, да тај Јустинијанов закон не стоји усамљен, него да је у овоме веку и пруско законодавство тако исто наредило и прописало[2]. Савињи критикујући те пруске законе вели, како они нису опазили „да они управо противрече ономе начелу, по коме се правне последице уговора пресуђују по закону, који је у време њиховога закључења важио". Па он тако исто и Јустинијанов закон карактерише као веома „чудан и самовољан", као неки изузетан закон, који са гледишта правних начела садржи са свим неоправдану по-

[1] Тако мисле међу осталима: Savigny, Syst. VIII. стр. 382—84, 397, 403, 437. — Troplong, Prêt. № 357. — Vangerow, Pandekten, I. Thl. § 26. — Puchta, Pandekt. § 111, прим. c. — Unger, Syst. I. стр. 138 прим. 39 и др.

[2] В. то изречно наведено у Lassalle, Syst. der erworb. Rechte I стр. 278.

вратну силу. Пре свега имамо да приметимо, да је тај закон потпуно прохибитивне природе. Право на већу камату од 6 процената, по њему од сада не може никако више бити својина индивидуе, не може у облику камате више никако никаквом индивидуалном радњом за индивидуу да се прибави. По што је то право од дана тога закона са свим испало из сфере индивидуалне својине, по што се оно не може више имати ни прибавити, то само собом мора оно пасти и отпасти и код свију оних, који су то право до сада по уговору имали и прибавили, али су га као и свако друго право само дотле имали и прибавили, докле оно у опште буде способно, да може бити предмет власти и господарства индивидуалне воље, да буде својина индивидуе.

Што Савињи и уз њега још многи други правници казују, да је Јустинијан својим наведеним законом наредио нешто изузетно, што се на самој правној природи ствари не оснива, то никако не стоји, јер је већ и сам римски законодавац, као што се из самих речи тога закона види, тиме мислио управо само да пропише нешто, што је са свим правилна и нужна примена правних начела[1]. Осим тога, Савињи осуђујући тај закон и карактеришући га као нешто самовољно и изузетно, долази у очевидну противоречност са самим собом. Да је то одиста тако, ваља само видети како Савињи правда и брани примену познатога прописа члана 340. францускога code civil-a[2] на већ пре тога рођену ванбрачну децу. Кад су та деца рођена пре тога закона под неким дру-

[1] Тако и новији познати романиста Scheurl, Beiträge zur Bearb. des röm. Rechts, стр. 143 каже о томе Јустинијановом закону, да то није никакав изузетан закон, но само правилна примена оних начела, која из саме правне природе ствари истичу.

Шајрл у томе стоји опет и сам као доста редак изузетак међу новијим правним писцима.

[2] Који гласи: „La recherche de la paternité est interdite". Такав исти пропис у нашем грађанск. законику § 130.

тим законом, који женској која је затруднела и деци даје извесне правне тражбине и претенсије, онда су извесно и у томе већ настали и стечени извесни индивидуални правни односаји и правне обвезе. Па ипак Савињи каже: „Неправо и без основа се замерало томе закону, као да садржи неоправдану повратну силу. Ну тако су га исто погрешно бранили тиме, што му је предмет неко лично стање као такво. Право његово оправдање у томе је, што је то закон принудне, прохибитивне природе“ — дакле потекао из моралних побуда, као што је Савињи пре тога разложио.

Ми смо видели, да за неки закон није још довољно да је само принудне природе, па да одмах може деловати на правне односаје који су индивидуалном радњом основани; да шта више такав учинак никако не сме настати, кад тај принудни закон — као н. пр. забрана доказа сведоцима при тражбинама преко извесне суме и вредности и т. д. — само неке услове и врсте радње, којима је индивидуа могла до сада извесну правну садржину стећи и прибавити, забрањује и искључује, али саму ту квалитативно-одређену правну садржину никако не избацује и не истискује из сфере индивидуалне својине као такву, која од сада не може више никаквом индивидуалном радњом да се прибави.

Али да међу тим сада оставимо на страну ту разлику. Кад Савињи о ономе закону, који истраживање оца забрањује, признаје и допушта, да се он може применити на пређашње индивидуалном радњом основане правне односаје само за то, што је принудан, онда за што он то не признаје и о закону о каматама? Зар такав закон о каматама није тако исто потекао из моралних и економних мотива? Зар је он мање принудне природе но онај други? Недоследност је дакле са свим очевидна.

Осим тога, по Савињијевој властитој, горе већ разложеној формули о бићу и опстанку права, кад се она правилно

и у своме истинском обиму схвати, тај се закон Јустинијанов такође правда. Што тога уваженога правног писца у овоме случају буни, то је то, што се интерес или камата на зајам може и даље још уговарати, дакле му закон о допуштеној мери или количини те камате изгледа као закон о важности некога по себи допуштенога посла и дела, дакле као закон о прибављању права. Ну и ако право, да се интерес може уговарати, и даље још постоји и остаје у важности, то је ипак то право, да се више од 6 по сто узима, као такво пропало. То одређено право[1] у опште не постоји више. И према томе мора управо да се каже, да се тај закон о интересу при правилноме схватању формуле тиче бића и опстанка права, а не само њиховога прибављања, већ и по томе дакле иде по самој Савињијевој теорији међу оне законе, који се одмах на све правне односаје непосредно примењују.

3. Наследно право. А. Тестаменат. Тестаменат садржи у себи неку изјаву воље, која тек са смрћу тестаторовом добија свој потпуни учинак. По што пак време, кад је тестаменат начињен и време смрти завештаочеве може бити веома удаљено једно од другога, то онда у томе међувремену може лако да се догоди промена у законодавству о тестаментима, и онда је веома важно да се зна, по којим ће се правним правилима ти разни моменти при тестаментарноме наслеђу пресуђивати.

Што се тиче претпоставака за пуноважну изјаву последње воље, то се ти претпоставци састоје од чести у личној способности извеснога лица за такву изјаву своје последње воље, а за тим у одржавању и испуњавању прописане

[1] Разуме се, да то ни мало не мења ствар, што је у томе случају одређена нека квантитативна граница, на којој се квалитативна опредељеност права мења, те се интерес или камата претвара у каишарлук и лихварство.

форме. Обично се од стране правничких писаца поставља правило, да се о свима тим претпоставцима, како што се тиче личне способности завештаочеве тако и форме тестамента, мора увек судити по оним законима, који су у време постанка те изјаве владали[1].

Ми и у овоме погледу морамо у неколико да се одвојимо од тога мишљења, јер држимо да је ту ваљало извесне разлике чинити а не поставити то правило тако у опште и без изузетка за све разне случајеве. Пре свега ту могу, што се тиче саме *форме* тестамента, да се разликују ови случајеви: Кад нови закон уводи *теже и веће* формалности, но што су биле по ономе закону, кад је тестаменат прављен, онда очевидно тестаменат остаје у важности, само ако одговара оној форми, која је законом у време његовога постанка прописана била. Он остаје у важности, јер он представља индивидуалну радњу, чије би уништење била неоправдана повратна сила. Али сад замислимо други случај, да је неки тестаменат у време свога прављења био неважан с тога, што нису тадашњим законом прописане формалности потпуно испуњене, али доцнији закон *олакшава* те формалности, и по њему тај пређашњи тестаменат тим прописаним формалностима одговара, да ли он сад *накнадно* може *конвалесцирати* т. ј. добити правну важност и тврђу, кад завешталац под владом тога закона умре? По напоменутоме правилу правних аутора[2] он ту правну важност накнадно не би ни у таквоме случају могао добити, а по нашем мишљењу *он њу може и треба да добије*. Ту треба пре свега узети у обзир саму правну природу тестамената. По што тестаменат и при испуњењу свију формалности представља такав правни акт, који се може од

[1] В. *Savigny*, Syst. d. heut. röm. R. VIII. стр. 462. — *Unger*, System etc. I. стр. 143. — R. *Schmid*, D. Herrschaft d. Gesetze u. ihr. räuml. u. zeitl. Grenzen. стр. 142–144. и др.

[2] А и по тумачењу §-а 7. нашега грађанског законика од 22. авг. 1844.

стране завештаоца у свако доба изменити и опозвати, и по томе није за завештаоца неки акт од сталне и непроменљиве обвезности, то онда законом за тестаменте прописане формалности не могу никада имати то значење, да су прописане за установљење неке стално и трајно обвезне воље, него имају само то значење, да се законом у опште тражи као доказ да постоји одиста нека збиљска воља. Па кад су то такве формалности ради доказа и оверења, онда нов закон у време смрти, који их олакшава, има и на њих свакако утицаја и учинка. До смрти завештаочеве његова воља остаје увек т. н. натурална, која је измени непрестано подложна. Тек са смрћу тестаторовом она се снабдева и заодева цивилном правном изнудном силом. А да ли је нека натурална воља јасно, несумњиво и довољно озбиљно обелодањена и исказана, то је питање, на које се у негативном смислу може одговорити само по ономе закону, који важи у томе тренутку, кад натурална воља то својство цивилне изнудне вољеваља да добије. Ако је само та натурална воља у томе моменту, кад то треба да буде, по закону који влада довољно озбиљна и несумњива, онда наравно ништа није равнодушније, но што су о томе пређашњи законодавци и закони прошлих времена мислили и опредељивали.

А да је то добило израза и у практичноме законодавству, то нам сведочи н. пр. §. 17 увода пруског „Ландрехта", који вели: „пређашња дела, која би због недостатка формалности по старијим законима неважна била, имају правну важност, само ако се код њих налазе оне формалности, које се траже по новим законима и т. д.". По назору новијега законодавца, по садашњој правној свести дакле и што се тиче саме удесности траже се и довољне су лакше, мање формалности да манифестују постојање праве, истинске, смишљене воље. Па и у баденскоме законодавству налазимо то исто што и у пруском: у публикационом патенту, којим је code

Napoléon као земаљски законик уведен за Баденску, казано је у § 11. бр. 3, како и они тестаменти, који су пре тога закона прављени, ваља да имају правну важност, и то не само ако одговарају старој законској форми „него и онда, ако би тим законима истина имали неки недостатак, али који по овоме законику престаје бити недостатак, по што законодавац као и судија с правом претпостављају да је завешталац хтео, да се његова воља у свакој форми, у којој је то по закону могућно, одржи“. У речима „као и судија“ веома је правилно признато, да тога ради не би ни требала нарочита законодавна наредба, не би је и без такве наредбе могао сам судија из самих правних начела и правне природе тестамента извести.

Тако већина писаца ту ствар решава и то онда значи, да један тестаменат, при коме завешталац није имао способност за правне послове, кад га је правио, не може ни доцније добити правну важност, и ако је међу тим нов закон изишао, по коме би тестатор имао способност за правне послове баш и у оно време, кад је тестаменат прављен, и ма да тај завешталац умре под владом тога новог закона. Кад завешталац умире под владом новога закона, и кад по томе закону он не би био неспособан за прављење тестамента, онда за што да тај његов тестаменат не добије правну важност? Одиста то се питање и само намеће. Кад се изближе узме у обзир природа тастамента, онда ће се видети, да је тестаменат неки готов и завршен правни акт, који одређује, шта ће бити по вољи завештаочевој са његовим имањем после његове смрти. Тај акт је већ по себи одмах одређен да делује, чему то ништа не смета, што тај учинак по вољи завештаочевој тек по његовој смрти ваља да настане. Ну осим тога времена деловања, завешталац себи задржава и право измене тога свога паређења и те своје последње воље до самога тренутка смрти. Тестаменат дакле само долази до свога учинка,

кад се не опозове. По што то опозивање може да буде до последњега даха, то се онда смрт без тога опозивања може сматрати као акт потврде у последњем тренутку, као нека конфирмација тестамента. Из тога посматрања по себи излазе ове консеквенције: да се тестаменат што се његове **форме** тиче пресуђује по ономе закону, под чијом је владом прављен. У томе влада потпуна сугласност међу свима писцима, и то је са свим основано.

Али што се тиче другога питања о томе, како стоји ствар, ако је завешталац по новоме закону добио способност за прављење тестамента, која му је по староме закону недостајала — да ли у таквоме случају тестаменат може накнадно да добије правну важност и учинак, у томе питању ми морамо од већине знатних правника да се одвојимо, и то из ових разлога: Закон, који **сада** влада и под којим тестатор умире, **не признаје више** неспособност тога завештаоца за прављење тестамента, дакле не признаје ни неважност тестамента. На против, он тога завештаоца сматра као потпуно способна према садашњем схватању опште правне свести народне. Па како тестаменат тек смрћу добија своју важност и свој учинак, то ти његови правни учинци под владом старога закона нису могли још ни да настану ни да се појаве, јер је он такав акт, који је у самом почетку за то одређен, да буде необвезан и непрестано изложен измени и опозивању све дотле, докле смрћу завештаочевом не добије своју потврду. Дакле се способност завештаочева за прављење тестамента и важност самога тестамента према тој способности мора пресуђивати по новоме закону, под којим је тестатор умрьо[1]. Дакле тестаменат, који по староме закону због законом од-

[1] Тако је нарочито опредељено у пруском грађ. законику (Preussisches Landrecht) § 13. — Наш се грађ. законик (у тумачењу §-а 7.) у томе на против наслања на гледиште аустријскога грађ. законика, које је противно ономе у пруском „ландрехту".

рећене неспособности тестаторове није важно, сад под новим законом оживљује, долази до правнога учинка, јер у тренутку, кад се он смрћу поново потврђује, тестатор је био по новоме закону способан[1].

Осим те способности тестаторове за прављење тестамента и осим форме тестамента, још може да настане питање о унутрашњој садржини тестамента, кад га је завешталац под пређашњим законом правио, а под владом измењенога новог закона умре. У унутрашњу садржину тестамента улази питање о способности наследника и легатара, о законитоме делу, о искључењу из наследства, о супституцијама и т. д. У томе погледу влада потпуна сугласност међу писцима, да се сва та питања пресуђују по ономе закону, под чијом је владом тестатор умрьо, без обзира на онај закон, кад је тестамент прављен[2].

Б. Наслеђе по закону (ab intestato). То се законито наслеђе управља у свакоме случају по ономе закону, кад наследници ваља да га добију, и ако је онај, чије се имање наслеђује, можда пре тога закона умрьо. То је с тога, што наслеђе по закону иде међу правна очекивања (attentes, expectatives), а није још никакво стечено право дотле, докле се наследницима по закону не понуди, што тек може да буде после смрти онога, чије се имање наслеђује.

4. Породично право. А. Брак. Питање, да ли је неки брак пуноважно закључен, увек се пресуђује по законима онога времена, кад су извесна лица у брак ступила. У томе питању нов закон не може имати повратне силе. На против обим мужевље власти проширује се или се сужава са

[1] То мишљење нарочито заступају: F. Lassalle, Syst. der erworb. Rechte I. стр. 484 и даље. — Mourlon, Rép. écr. sur l. prem. ex. de code Napoléon I. стр. 50.

[2] То је и у нашем грађ. законику (на наведеном месту) са свим коректно схваћено и одређено, и у томе се он разликује од аустријског грађ. законика.

сваким новим законом, јер је господарство мужа над женом нешто, што из самога закона истиче као опште својство; осим тога, то је господарство нека морална, само тек у правну форму обучена власт, и по томе ту добија важност и оно правило, да они закони, који опредељују нека правила од великога моралног, политичког или народно-привредног значења, увек се одмах безусловно примењују.

Питања о разводу брака већ смо горе видели, да се увек пресуђују по новоме закону, не узимајући у обзир пређашњи закон, под којим је брак закључен. Разлоге смо већ горе напоменули. На против питање о имовноме праву брачном, увек се пресуђује по ономе закону, кад је брак закључен.

Б. Очинска власт. Постанак очинске власти путем рођења, усвојења и т. д. решава се вазда по оним законима, под чијом су се владом догодиле оне чињенице, које постапак очинске власти условљавају. А што се обима очинске власти тиче, он се управља увек по оним законима, који у то време владају. А тако исто што се тиче права родитељских на имање своје деце. Та су права непосредни излив самога закона, који правне одношаје између родитеља и деце по извесним моралним начелима регулише, с тога та права са тим законом стоје и падају. Тако н. пр. ако неки нови закон уведе родитељско право плодоуживања, или ако то право укине, или га простире на дуже или краће време, онда се његови опредељаји одмах примењују, и то и што се онога дечијег имања тиче, које је још пре тога закона постојало.

В. Туторство. Сви нови закони, који правну природу туторства измењују, примењују се одмах на сва туторства, која већ постоје, а на против они закони, који се тичу постанка туторства, примењују се само на она туторства, која ће тек да постану под новим законом.

5. Форма правних послова. Форма се правних послова увек пресуђује по они законима, под којима је из-

ве;ан правни посао учињен и свршен (tempus regit actum). Ако је дакле неки правни посао учињен по форми, коју старији закон прописује, онда он остаје у важности, и ако неки нов закон неке друге или разновресније, многобројније формалности за тај исти посао прописује. И у томе обзиру ни мало се не гледа на то, да ли је дотично лице имало времена, да правни посао поново учини и предузме по формалностима, које су новим законом прописане. Ако је на против правни посао под старим законом учињен и свршен, али без оних нужних по томе закону прописаних формалности, онда тај правни посао остаје неважан и под владом новога закона, и ако он можда са свим одговара оним формама, које тај нови закон тражи и прописује. Једини је ту изузетак, као што смо видели, при тестаментима, кад још за живота завештаочева нови закон изађе.

Ми се овде устављамо у прегледању и расправљању појединих главних случајева из разних области права. Већ смо у течају ове расправе напоменули, како нама није могло баш управо до тога стати, да те све поједине случајеве опширно и исцрпно претресемо и прегледамо, јер нам за то већ и сам простор недостаје; ми смо дакле неке између њих само тек у кратко додирнули и летимично напоменули. Главније нам је било, да само опште руководно теоријско гледиште пространије на среду изнесемо и објаснимо. А примена у појединостима мора се оставити практичарима, који са појединим правним случајевима имају посла.

Ну ипак ћемо овде још нешто напоменути о томе, да доцнији закон може и стечена права, и већ закључене уговоре и њихове учинке условно изменити и разорити, ако само тај закон одржање тих права учини завсним од таквога услова, чије испуњење једино стоји до слободне воље оних индивидуа, које та права имају.

Према горе развитоме појму мислимо да је јасно, да се индивидуа не може тужити на изопачавање и измену неке

своје радње, на повреду своје слободе воље онда, кад одржање те слободе опет само зависи од једине њене воље. По што се услов, који се од индивидуе тражи, само у томе састоји: да своју вољу постави и изјави, односно још једном постави и изјави, ту онда мора губитак њенога права, који по закону као последица неиспуњења тога услова настаје, изићи на среду просто као властито, својевољно напуштање свога права, а никако као нека насилна измена њене воље.

Отуда дакле излази, да нови закон без неоправдане повратне силе може прописати, да се форма већ раније учињених и тада са свим пуноважних послова измени, само ако је то могућно и ако само од воље оне индивидуе зависи, која неко право има; може даље прописати, да опстанак некога уговорнога већ стеченога права зависи од извршења извесних формалних радња, које само и једино зависи од воље онога, који право има; да може најзад нови закон дирнути чак и у непосредну садржину некога уговорнога одношаја, само ако увек остане при томе, да измена или губитак права може једином чистом вољом овлашћенога лица да се спречи.

Ту се дакле показује, да и уговором као таким никако баш не мора владати само онај закон, који је у време његова закључења важио, као што обичне формуле казују, него да и при њему, као и у целокупној сфери права, ништа друго није изузето од измењивог утицаја доцнијих закона, а и не треба да се изузме и очува, до само појам индивидуалне слободе воље.

Кад би се и то сматрала као неоправдана повратна сила закона, што закон, ради одржања већ једном пуноважно изречене и постављене воље, тражи још једну нову акцију воље, то би се онда звало одрицати позитивно право државе, да

тражи од индивидуе, да она нешто учини или нешто даде као услов и у размену за грађанску заштиту и њено даље одржање; по томе праву држава је без сумње овлашћена, да у интересу н. пр. што веће несумњивости последње воље или сугласне једнообразне форме заложнога права и т. д. тражи још поново изјаву последње воље у измењеној форми, или нову хипотекарну инскрипцију (завођење, прибележавање) и т. д. И по што се сви ти захтеви државе при ближој анализи састоје управо само у изјавама воље, дакле индивидуа што се тиче одржања или губитка својих права зависи једино од своје властите воље, то онда може истина у извесним случајевима, где јој закон такав терет без довољнога разлога намеће, тај закон да буде тегобан и рђав, али тек никако не може бити говора о неоправданом повратном карактеру таквога закона, који индивидуалну вољу ломи и разорава.

Кад смо сад теоријски доказали оно, што смо горе поставили и из развитога појма о повратној сили законској извели, сад је свакојако занимљиво, да бар летимично и у кратко погледамо у колико је то извођење у самоме емпиричком правном материјалу бар негде добило израза и признања.

Кад загледамо у јевропска законодавства, наћи ћемо да је у прускоме грађанском законику (Landrecht) у § 16 увода казано: „Ако треба само спољна форма некога посла да се измемни и тај пропис ваља да се испуни при свима пословима, који се још могу изменити, онда мора закон за то довољан рок да одреди“. Дакле под условом, да је та измена индивидуи још фактички могућа и да се за то довољан рок одеђује, пруски законодавац у томе не види никакву неоправдану повратну силу, кад и сама спољна форма правнога посла ваља према новоме закону да се измени, и ако она иначе једино стоји и управља се по ономе закону, који је у време постанка тога правнога посла владао. Тако н. пр. у многим случајевима, у којима је на ме-

сто дотадашњега римског заложног права метнута пруска хипотекарна уредба, заложни су повериоци законом позвати да у одређеном року своје тражбине даду завести у нове хипотекарне књиге, и нико у томе новом завођену некога пре тога већ стеченог и пуноважног права не виде неку неоправдану повратну силу закона. Али би такве неоправдане повратне силе одиста у пуној мери било, да заложним повериоцима то завођење у неком одређеном року није било допуштено или кад им се њихово досадашње већ стечено право не би одржало и очувало, и ако им за удешавање њихових тражбина према новоме закону није никакав рок остављен био или им та измена форме није више могућна била.

Па тај је исти принцип, који је у већ поменутоме § 16 пруског законика изречен, признат и оном приликом, кад је тај пруски законик уведен у оне провинције, које су донде биле под француским правом; по томе праву тестаменат је потпуно важио, кад га је завешталац сам написао и потписао (т. н. олографски тестамент) или је пред нотаром начињен; па ипак је пруски законодавац у прелазноме наређењу прописао, да сви ти тестаменти, који су донде потпуно важили, важе само још за годину дана, а после тога ваља сви ти тестаменти да се поново начине у оној форми, коју прописује пруски законик, иначе они губе важност и настуна наслеђе по закону; од тога је изузет био једино тај случај, кад се могло доказати, да је завешталац за трајање целе те године дана фактички спречен био, да свој тестаменат поново по закону начини[1].

Ту су дакле сви захтеви нашега горњег појма потпуно испуњени.

[1] Па тај је исти принцип добио израза у француском законодавству конвента и доцније директорије од г. 1797, баш што се тиче тестамената. Ми то овде не можемо опширније наводити.

Па тако исто и знаменити старији правник француски Мерлен[1] још у ширем смислу признаје оно схватање, што се огледа у већ наведеним опредељајима пруског законодавства и што је последак нашега горњег развијања теоријскога појма. Он вели: и ако уговорна права стоје ван владе и области доцнијега закона, ипак при свем том може доцнији закон „en subordonner l'exercice à telles formalités, à telles diligences, à telles conditions qu'il lui plait, pourvu que ces formalités, ces diligences et ces conditions ne dépendent point d'événements ou des faits étrangers à la volonté des parties auxquelles elle les impose, ou, en d'autres termes, pourvu que ces parties ne puissent imputer qu'à leur propre incurie la perte qu'elles éprouvent par l'omission ou l'inaccomplissement de ces formalités, de ces diligences, de ces conditions". Одиста је ту тако јасно и тако пресудно исказана права садржина појма о повратној сили законској, само је штета што је то Мерлен погодио својим правничким тактом и инстинктом, а никако није дошао до јаснога, свеснога сазнања самога тог теоријског појма у његовом потпуном развићу и обиму.

У овоме, што смо до сада разгледали, беше увек само говор о таквим случајевима, где као при тестаменту и при хипотеци, има само неко једнострано овлашћено лице, које ради одржања свога већ једном стеченога права ваља своју вољу још једном да постави и изјави.

Ну тако исто може нов закон да дира и у двостране уговоре, који пре њега већ постоје, може у целини или од чести да их укине или измени, само ако сва та измена и даље одржање дотичнога уговорнога права не зависи ни од чега другога, до од неке вољне радње оне

[1] Merlin, Répert. de Jurisprudence s. v. effet retroactif, Sect. III, § 3, Art. 3, № 11, T. V, стр. 575. Наведено у Lassalle, Syst. der erworb. Rechte, I. стр. 177 и 178.

индивидуе, којој је до сада то право припадало, дакле од овлашћене индивидуе. Неће бити с горега да видимо, како је то веома важно начело, чије је непознавање и несхватање повлачило за собом толика погрешна решења о одношају уговора према новим законима, доиста већ признавано у самоме практичком, позитивном правноме материјалу.

Узећемо пре свега један пример из римскога права. У Јустинијановој новели 120. „de alienatione et emphyteusi rerum ecclesiasticarum“ (о отуђењу и емфитеузи (наследноме закупу) црквених добара) са свим је јасно то начело признато. У осмој глави те новеле казано је, како наследни закупац (емфитеуста) неке црквене непокретности, ако кроз две године не плати закупну цену или ту непокретност исквари и погорша (deteriorem reddat), онда може од стране власника из тога закупа да се истисне и избаци, и то има да важи и за оне уговоре, који су већ закључени били, кад је тај закон изашао. Овде је несумњиво дирање и измењивање већ „постојећих“ уговорних одношаја. Наследном се закупцу његово већ стечено право на тај уговорни одношај одузима законским прописивањем некога услова, коме се он при закључењу уговора ни изречно ни прећутно није подвргао. Па ипак је то теоријски са свим основано с тога, што се одржање његовога досадашњег права чини зависним од неких дела, која са свим и једино до његове воље стоје. Погрешно би било, кад би ту сад неко приметио, да уредно плаћање закупне цене не зависи само од воље закупчеве, но и од могућности, од располагања са нужним средствима за плаћање. Ту се закупцу налаже неко плаћање, на које је он не овлашћен, но обвезан по својој у уговору израженој вољи; осим тога ту му се не налаже, да плаћа пре но што се обвезао. Закон дакле само тражи, да он не повреди неку собом по вољи на се примљену обвезу. А по обичноме правноме схватању увек се узима и мора узети, да увек стоји једино до

воље индивидуе, да неку примљену обвезу не повреди. Ту могу једини изузетак бити случајеви веће, неодољиве силе (vis major, force majeure), који наравно увек помажу обвезаноме.

Па такво исто схватање и исти принцип, што га видимо у томе законодавноме наређењу Јустинијановом, налазимо и у француској јуриспруденцији н. пр. при тумачењу арт. 1912 францускога „Code Napoléon-a". Тај чланак прописује да дужник неке на вечито (in perpetuum) установљене ренте може да се принуди на враћање капитала, ако своје обвезе кроз две године не испуњава или ако зајмодавцу не да̂ она обезбеђења, која су уговором обећана. Као што већ поменута Јустинијанова новела изречно каже, да је са свим све једно, да ли је уговор о наследноме закупу у прошлости или под новим законом закључен, тако је исто француско правништво[1] веома правилно из саме правне природе ствари протумачило и извело закључак, да је потпуно исто, да ли је тај уговор о ренти закључен под старијим законодавством, које такву обвезу не налаже дужнику, или под садашњим законом, само ако се то двогодишње неплаћање ренте догоди под владом „Кода Наполеона"[2]. Ну за то, што је у томе случају с правом тако решено, француски су правници, наведени и обманути спољном једнакошћу, тако исто решили да се чл. 1978 Code Napol. који прописује, да онај, у чију је корист извесном куповном ценом прибављена телесна рента установљена, нема права да само због изостајања плаћања ренте тражи враћање капитала, да се дакле тај члан законика мора

---

[1] И ако чл. 1912 Cod. Nap. о томе ништа изречно не каже.

[2] То тумачење не одобрава и противно мишљење заступа међу осталима Unger, Syst. d. österr. allg. Privatr. I. стр. 138 прим. 42. То се код Унгера наравно оснива на томе, што он као и Савињи и др. полази од тога општега принципа, да нов закон на пређашње уговоре никада не може да се примени.

применити и на оне уговоре о ренти, који су закључени под таквим законом, који је у горњем случају повериоцу давао право на раскидање уговора. Тако дакле одузеше уговорно стечено право, које је било или бар могло бити побуда и претпостављени услов таквоме уговору о ренти, одузеше га ономе лицу, од чије слободне воље одржање тога права никако није зависило нити могло зависити. Разлика је у оба случаја веома јасна и очигледна. Па ипак правници оба случаја једнако решише. А чудно је одиста такво погрешно решење, кад се узме на ум, да је већ напоменути правник Мерлен, баш с обзиром на ту тачку са свим је правилно и коректно погодио формулу, изводећи је добрим логичким тактом из већ наведенога решења о члану 1912 и из својих властитих горе наведених речи. Он пита, да ли се неки закон, који нове основе за раскидање уговора уводи, може применити и на пређашње уговоре? па одговара: „Non si ces causes dérivent de faits antérieurs à la loi nouvelle, ou si, lorsqu'ils sont postérieurs, ils ne dépendent pas de la volonté de la partie contre laquelle on voudrait provoquer la résolution. Oui, si elle dérivent de faits à la fois postérieurs à la nouvelle loi et dépendens uniquement de la volonté de cette partie“. Заиста би се човек морао чудити, како је могло ту да се развије такво са свим правилно схватање, а да за неких 40 година нема баш ни најмањега утицаја на немачке, па ни на саме француске ауторе и судове, те да их уздржи од понекога погрешног решења; свему би се томе могао човек чудити, кад не би знао да је узрок томе, што то са свим правилно разликовање, што га Мерлен поставља о тима „effets des contrats“, и код њега је самога више производ некога тако рећи логичкога инстинкта, а не стоји ни у каквој систематској вези са његовим осталим схватањем повратне силе законске, које се схватање шта више слаже са дотле уобичајеним

теоријама, те по што он не умеде повратну силу да схвати у самоме њеном појму, као повреду индивидуалне слободе воље, то је и горње разликовање у тој својој усамљености морало изгубити своје право мотивовање и своје значење.

Из свега овога, што смо сада навели, мора се већ јасно увиђати, како стоји ствар са понеким од стране закона признатим основима за побијање и обарање важности извесних уговора. Унгер[1] каже, као што смо већ наводили, да се о правној важности облигација увек суди по закону онога времена, кад су те облигације постале, па посебице наводи, како се н. пр. о опозивању поклона мора увек судити по ономе закону, кад је уговор о поклону закључен[2] и т. д. Па ипак је то мишљење погрешно; у опште се ту не може доћи до истине путем неке за све случајеве постављене формуле, ту на против ваља чинити извесне разлике међу појединим случајевима. Тако баш посебице, што се тиче опозивања поклона, ваља чинити разлику између опозивања ради незахвалности и опозивања ради доцније рођене деце. Та два случаја и основа нису исте природе. У једноме и то првоме случају бива опозивање ради некога од стране поклонопримаоца учињенога вољног акта, у другоме случају пак оно бива због некога догађаја, који се на страни поклонодавца догодио (доцније рођење деце). Само у једноме специјалноме случају, као што ћемо одмах видети, оба основа имају један исти учинак, и то је правнике навело да их у опште сматрају као основе, међу којима нема никакве разлике. Осим тога ваља и другу још важнију разлику чинити, а то је: да ли су основи опозивања признати законом у време самога закљученог уговора или су они доцнијим новијим законом укинути? или они обратно, у време закључења уговора

---

[1] Syst. d. österr. allg. Privatr. I. стр. 137.

[2] Тако исто решава и Savigny, Syst. VIII. стр. 538.

нису били законом признати, те су тек новим законом уведени? Правници су вазда и скоро без изузетка обе врсте законске промене сматрали као такве, које потпуно једнако делују, и то не само у овим напоменутим, него у свима сличним случајевима. А ипак у многим случајевима разлика баш лежи у томе, да ли је то стари закон био, који неко право и овлашћење даје, које се новим законом укида, или је, обратно, то овлашћење тек новим законом уведено.

Да видимо дакле те поменуте основе опозивања према тим разликама. Ако су ти основи признати законом, који је владао у време постанка уговора о поклону, онда они делују као прећутна предохрана (ограда) онога, који поклања, и ту је онда потпуно све једно, да ли то опозивање бива због незахвалности или због доцније рођене деце. У оба случаја поклонодавац је тим законским опредељајем, који као прећутни услов улази у уговор, себи задржао право опозивања, и поклонопрималац се томе подвргао. Поклонодавац је поклонио само са обзиром на ту могућност опозивања, ако би му се деца доцније родила или незахвалност показала. Он је бар могао једино с обзиром на ту законом признату гарантију поклон учинити, иначе га можда не би никако учинио или би то друкчије удесио и угодио. Како би дакле могућно било одузети му те законске предохране и гарантије, а да се тиме само његово вољно дело не изопачи и не измени, дакле да се призна повратна сила, која вољи насиље чини?

Али је друга ствар ако онај закон, који је важио у време постанка тога уговора о поклону, те основе опозивања није познавао, и они су тек новим законом уведени. Ту онда већ треба разликовати, да ли се опозивање оснива на доцније рођеној деци или на незахвалности. У првоме случају нови закон не може никако непосредно да делује и да се примени на оне поклоне, који су још пре њега уговорени. Поклонопримаоцу учињен је поклон, који се није могао

опозвати ни порећи, дакле непоречан поклон и он га је тако примио. Да је при поклону тада по закону постојала могућност опозивања, он га можда не би никако примио, те се не би н. пр. изложио томе, да иза таквога увећања своје имовине, које га је могло навести на промену свога начина живота или на напуштање или измену своје дотадашње радње, доцније према околностима буде приморан, да то, што је добио, опет врати и тиме дође у гори положај но што је пре тога поклона био. Ту би се дакле новим законом очевидно кварила и разоравала воља овлашћенога лица, а не би томе лицу никако по самој његовој вољи могућно било да отклони и спречи губитак свога права; ту би дакле била неоправдана повратна сила.

Али ствар не стоји тако, кад се опозивање поклона оснива на незахвалности (разуме се у колико се та дела незахвалности догађају под владом новога закона, а не пре њега). Ако поклонопримац не може својом вољом да спречи рађање деце од стране поклонодавца, то на против са свим зависи од његове воље, да од сада не чини никаква дела незахвалности. Па ако их он ипак учини, онда се он по својој слободној вољи излаже њему већ познатим последицама, које садашњи закон са тим делима везује, дакле се он сам одрекао тога, да поклон буде непоречан и да се не може опозвати. Кад је само до њега стајало, да то отклони и да поклон у важности одржи — како се он онда може тужити, да је насиље учињено његовој вољи и да ту има неоправдане повратне силе? Шта му је нови закон одузео? Поклон сам по себи још му није одузео — но само му је одузео право на незахвалност. А такво право не постоји, а још најмање то може бити право стечено. Кад хоће са свим далеко да се иде, онда би се још највише могло казати, да му је одузето законско овлашћење, да извесна дела чини. А такво апстрактна законска овлашћења, баш по самој опште при-

знатој теорији и по Савињијевој посебице, треба и могу новим законом одмах да се измене.

Сад још на крају морамо у опште напоменути и то важно правило, да и у оним случајевима, где закон, било по законодавчевом изречном наређењу било по општем теоријскоме гледишту, треба да има повратну силу, дакле да се одмах примени и на оне правне одношаје, који су још пре њега постали, ипак та повратна сила законска нема места, дакле примена новога закона отпада и изостаје онде, где је нека ствар поравнањем, исплатом или судском извршном пресудом, дакле у опште правоважним начином решена и свршена. На парнице, које су још у течају, нов се закон примењује одмах, осим ако је ствар првостепеним судом већ решена и пресуђена, па сад се налази пред апелацијом: ту наравно да апелација не може примењивати нов закон, јер она има само то да пресуђује, да ли је првостепени суд добро и правилно ствар пресудио по ономе закону, који је у то време владао. Ну и ту морамо као изузетак напоменути, да онај правни одношај, који је поравнањем, судском пресудом и т. д. решен и утврђен, не сме бити такав и баш управо спадати у ону врсту правних одношаја, које нови закон баш има намеру да укине; решење таквога правног одношаја путем поравнања, пресуде и т. д. не може га наравно сачувати од тога, да он новим законом не буде укинут. Ако н. пр. баш и самим поравнањем и судском пресудом буде решено и утврђено, да једно лице А другоме лицу Б дугује десетак од неке земље, то ипак тај одношај неће моћи опстати, ако неки нови закон све те десетке укине. Ту дакле опет наступа онај наш већ горе напоменути разлог, по коме апсолутан принудни закон извесно право као такво укида.

Овде ћемо још нешто додати, ради ближега објашњења о тим апсолутним принудним законима, који тако важно значење имају у овој материји о повратној сили закона. Пре

свега мора се казати, да Савињијев већ више пута наведени појам апсолутних закона није потпун и није утврђен, јер се он више обзире на мотиве при некоме закону (да ли су дакле те побуде моралне, политичке и т. д. које леже ван правне области),ну то је један знак, који сувише сужава појам тих апсолутних закона. Да би се до тога потпунога, утврђенога појма дошло, мора се као главна карактерна црта тих апсолутних закона обележити то, што они апсолутно искључују свако одступање приватном вољом. Без тога знака ми не можемо доћи до утврђенога појма о тим законима. Јер кад Савињи каже, да су само они закони апсолутно принудни, који се оснивају „на разлозима јавног добра, било да ти разлози више политички, или народно-привредни или административно-полицијски карактер на себи носе“, дакле имају свој корен „ван правне области“. Савињи то само тврди, али он не само да га не доказује, него није ни покушао да покаже, откуда он долази и у чему лежи. Не може се управо увидети, за што би закони, који н. пр. из економних разлога потичу, већу принудну силу имали, но закони, који у целокупноме правном схватању једнога народа (дакле у чисто правној области) имају свој извор и постанак, и на томе основу имају принудну снагу, која сваку приватну вољу и диспозицију искључује. Одиста то разликовање између чисте правне области и онога што „ван правне области“ лежи не може се у свима случајевима одржати и не исцрпљује ствар. Сваки је апсолутан закон потекао из разлога јавнога добра; иначе не би било довољнога повода и узрока, да се приватна воља искључи, и сваки закон који ту приватну вољу искључује, Римљани с пуним правом рачунају у „jus publicum“, у јавно право[1]. Једини елеменат, што

[1] В. о томе међу осталима: Boecking, Pandekten des röm. Privatr. I. стр. 132.

га Савињи има на уму, кад говори о законима, који из чисто правне области потичу и који с тога немају потпуно принудну апсолутну силу, то је елеменат логичко-јуристички (чисто правни). Али баш у томе не може да се увиди довољан разлог, за што неко правило, које некоме народном духу изгледа као такво, које по апсолутној нужности истиче из самих закона логичкога мишљења, за што би такав закон мање принудан био, него закони моралне или економне садржине. Римљани су то веома добро осећали и с тога су вазда оним законима, који из тога логички-правничкога елемента потичу, давали такву исту принудну снагу, као ма коме другом закону. Тако н. пр. то беше одиста чисто правно правило, да власник неке куће не може још засебно добити на њој право плодоуживања. Овоме се давала та са свим принудна последица, да се неки ранији легат плодоуживања доцнијим прибављањем својине од стране легатара поништава, и то су они тако чврсто одржавали, да кад је мени неко плодоуживање на некој кући дато у име легата без услова (pure), а гола својина на тој кући другоме лицу под условом (sub conditione), и ја за то време, док још услов није испуњен, прибавим својину, а за тим се услов испуни, онда то друго лице не добива само голу својину, него својину и плодоуживање на тој кући, јер је моје право плодоуживања прибављањем једном већ пропало, и по томе дакле то друго лице, по што плодоуживање од својине није више одвојено, добива пуну својину на тој ствари.

Г. Гершић.

КАКО ДЕЛУЈЕ ЈОД НА МОНО И ДИНИТРО-ДИФЕНИЛ-ТИЈОКАРБАМИД (МЕТА).

од

С. М. ЛОЗАНИЋА.

A. W. Hofmann први је показао, да се сулфокарбанилид распада под утицајем јода, кад их у алкохолу растворене помешамо; при томе се ослобађа нешто сумпора, а гради се фенил-сенфуље, анилин и трифенил-гуанидин (последња два као HJ соли)[1]. Ја сам на подобан начин из дихлор и дијоддифенил-тијокарбамида, под утицајем јода, добио хлорне и јодне деривате горњих једињења[2]. Аналого овим реакцијама, опробао сам како се моно и динитродифенил-тијокарбамид (мета) понашају према јоду. И у овом случају довршује се реакција у истом правцу као и горе; овом приликом добио сам нитро-деривате горњих једињења, само не нитрофенил-сенфуље, већ његово једињење са алкохолом: нитрофенил-монотијоуретан. Види се, да се и овом приликом гради нитрофенил-сенфуље, али се оно у исти мах једини са алкохолом градећи горњи уретан.

Врелом алкохолном раствору динитро-дифенил-тијокарбамида (мета, топи се на 160°) додавао сам јода док га није било у вишку. Из реакционе смеше предестилисао сам алкохол

[1] Berichte d. d. chem. Gesell. 1869 год. 452.

[2] Berichte d. d. chem. Gesell. 1872 год. 156.

у струји водене паре, а у флаши је остала жута тестаста маса и жут воден раствор. Из овог воденог раствора, кад се олади, кристалише јодо-водонична со тринитротрифенил-гуанидина у белим ситним кристалима; из остатка течности пак, кад јој се дода калијум-хидрат, таложи се m-нитранилин. Из жуте тестасте масе извлачи калијум-хидрат нитрофенил-тијоуретан, а нерастворни део, прекристалисан из алкохола, даје динитродифенил-карбамид.

Овако исто сам дејствовао јодом на алкохолни раствор m-нитродифенил-тијокарбамида, (топи се на 155°) и из те реакционе смеше одвојио сам (као горе) ова једињења: нитранилин, мононитротрифенил-гуанидин, фенил-сенфуље и нитрофенил монотијоуретан.

Ја ћу да опишем овде нова једињења, која сам при овим реакцијама добио.

m-Нитрофенил-монотијоуретан

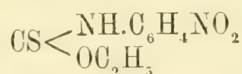

$$CS<^{NH.C_6H_4NO_2}_{OC_2H_5}$$

Осим горње реакције постаје и из m-нитранилина [поред $CS(NH.C_6H_4NO_2)_2$] кувајући га у алкалном (слабо) алкохолном раствору са сумпоругљеником. Кристалише из алкохола у великим жутим призмама, топи се на 115°, раствара се лако у алкохолу, а у води не. Алкалије га растварају, одакле га киселине таложе. Анализе тврде горњу формулу:

	НАЂЕНО	ИЗРАЧУНАТО
C	47·55	47·79
H	4·90	4·42
N	12.77	12·39

m-Динитродифенил-карбамид. $CO(NH.C_6H_4NO_2)_2$. Кристалише из алкохола у отворено жутим иглицама, топи

се на 233°, раствара се лако у врелом алкохолу, у води не. Анализа азота тврди ову формулу:

	НАЂЕНО	ИЗРАЧУНАТО
Азота.	18·49	18·54

m-Тринитротрифенил-гуанидин

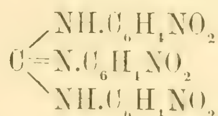

Кристалише у жутим сјајним листићима, топи се на 189°, раствара се у врелом алкохолу. У калијум-хидрату раствара се са црвеном бојом распадајући се. Анализа азота тврди горњу формулу:

	НАЂЕНО	ИЗРАЧУНАТО
Азота.	19·82	19·90

m-Мононитротрифенил-гуанидин

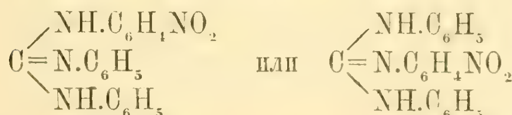

Кристалише из алкохола у жутим листићима, топи се на 159°, раствара се у алкохолу. Анализа азота тврди горњу формулу:

	НАЂЕНО	ИЗРАЧУНАТО
Азота.	16·90	16·87

Brückner је добио овакво једињење прве конституције из m-$CS<\begin{matrix}NH.C_6H_4NO_2\\NH.C_6H_5\end{matrix}$, одузимајући му сумпор оксидом олова

поред анилина[1]. Он не наводи тачку топљења тог једињења, ни другу коју физичку особину његову, да би га могао са овим мојим упоредити.

Из хемијске лабораторије на краљев. вел. школе. у Београду.

---

[1] Berichte d. d. chem. Gesell. 1874 год. 1236.

О ПОСТАЈАЊУ ДИБРОМ-ДИНИТРО-МЕТАНА И ВИЛИЈЕРОВОМ ТЕТРАНИТРО-ЕТИЛЕН-БРОМИДУ.

од

С. М. Лозанића.

Ја сам саопштио да обичан трибром-анилин (топи се на 119°), грејан са азотном киселином, поред осталога, даје дибром-динитро-метан $CBr_2(NO_2)_2$. Том приликом поменуо сам, да то исто једињење постаје и из бром-фенола и дибром-p-толуидина (топи се на 72—73°), кад сам их у азотној киселини кувао. Доцније сам опажао дејство пушљиве азотне киселине на етилен-бромид, па сам приметио да се и овај, при овој реакцији, превара од чести у дибром-динитро-метан. Из овога се види да многи ароматични бромиди, а и бромиди масних једињења могу да пређу у дибром-динитро-метан кад на њи дејствује азотна киселина.

На три месеца после публикације овог мог рада, саопштио је Villiérs у париском хемиском друштву своја опажања о дејству пушљиве азотне киселине на етилен-бромид. При тој реакцији добио је поменути муктор једну зејтињаву течност, коју није могао од примешаног нерастављеног етилен-бромида ослободити; али је из ње и калијум-хидрата добио једно експлозивно једињење, које он, према својој анализи,

сматра да је: $C_2(NO_2)_4Br_2 . 2KOH$[1]. Из овог калијумовог једињења, држи Villiérs, да је разблаженим киселинама ослободио тетранитро-етилен-бромид $C_2(NO_2)_4Br_2$; али о том једињењу наводи само ово: „C'est un liquide instable dont je donnerai ultérieurement les propriétés".

И ја сам добио из етилен-бромида и пушљиве азотне киселине једну зејтињаву течност (измешана са нерастављеним етилен-бромидом); но она имађаше исти мирис као и мој дибром-динитро-метан, а и по осталим особинама потпуно се са њим слагаше. Из ове зејтињаве течности и калијум-хидрата добио сам експлозивно једињење, и оно беше идентично са мојим калијумовим дериватом $CBrK(NO_2)_2$ дибром-динитро-метана. У овом препарату нашао сам брома 35·3%, а формула захтева 35·8%. (Villiérs-ова формула захтева 33·3%). И мој и Вилијеров препарат експлодују од 147° до 150°. (Villiérs наводи 145°). Из овог калијумовог деривата ослободио сам помоћу разблажених киселина дибром-динитрометан. Да при овоме тек из два молекила калијумовог једињења постаје један молекил дибром-динитро-метана, увиђавно је из њихових формула. Од иста, растављајући калијумово једињење киселинама, добија се сразмерно мало дибром-динитро-метана, а у исто време опажа се знатно развијање гаса.

Овим је потпуно доказано да Villiérs-ов тетранитроетилен-бромид ништа друго није но мој дибром-динитро-метан.

Овом приликом само ћу напоменути: дејствујући калијум-хидратом на дибром-динитро-метан, поред горњег експлозивног једињења, постаје у омањој количини још једно бело кристално једињење пријатног мириса; но њега још нисам даље проучио.

Неколико редукционих опита учинио сам такође на дибром-динитро-метану, али при томе не добих никакав редук-

---

[1] Bulletin de la société chimique de Paris XXXVII. 451.

ционн продукт дибром-динитро-метана. Амонијум-сулфид (H_2S и раствор дибром-динитро-метана у алкохолном амонијаку) раставља га и при томе се сав бром одваја као амонијум-бромид. Под утицајем натријум-амалгама постаје натријумов дериват дибром-динитро-метана, но који се не редукује даље. У киселом раствору (Zn и HCl) не наступа редукција; при томе добија раствор зеленкасту боју, али највећи део дибром-динитро-метана остаје непромењен. — Са алкалијама или амонијаком грејан дибром-динитро-метан у алкохолном раствору око 100°, распада се одвајајући алкалии или амонијум-бромид.

Београд у новембру 1882. Из хемијске лабораторије на краљев. вел. школи.

АНАЛИЗЕ СРПСКИХ МИНЕРАЛНИХ ВОДА.

од

С. М. Лозанића.

V.

Буковичка кисела вода.

Буковичку киселу воду анализао сам једном 1874 год.[1]. Та је анализа учињена на води „старог извора“, коју ми је, на моју молбу, један мој пријатељ послао. За ту прву анализу узета је вода доцне под јесен, а време је било кишовито. Кад сам прошле године био на киселој води, прикупио сам неколико података о тој води и понео сам воде од свију важнијих киселих извора, да их овде анализирам. Ове анализе попуниће прву у томе, што ће оне показати и разлику воде појединих извора. Осим тога за прву анализу узета је вода доцне под јесен, а за ове друге анализе узета је вода лети, у најбољој сезони, и тако ће оне показивати стање воде када се највише употребљује. Воду сам наточио 23 јула 1881 год. тада је показивао термометар 24°C. (у ладу), а барометар 746·5 м. м. Време је било пре тога јако сушно.

На киселој води постоје четири извора, чија се вода за пијење или купање употребљује.

[1] Архив за целокуп. лекарство II. 48.

1. Кнеза Милоша извор, стари извор или доњи извор. Лежи у доњем делу парка пред „дворцем“ а у близини „новог купатила“. Температура ове воде је 11°R = 13·6°C. У једном сату даје воде око 200 литара. Вода извире са гасним клобуцима, бистра је, има пријатан накисео укус. Највећи део публике пије воду са овог извора. Исто тако кисела вода, што се у флашама односи, точи се једино на овом извору. Ова вода отиче једним каналом у главни резервоар, одакле се одводи шмрком у „ново купатило“, где се у кадама, парном купатилу и општем ладном купатилу троши. Нема сумње да сама ова вода није у стању да снабде купатило са довољно воде, са чега се многе незгоде дешавају. Да поменем да се „погаче“, спецификум овог места, месе са водом овог извора.

2. Кнеза Михаила извор, нови извор или горњи извор. Лежи у горњем делу парка до „старог купатила“. Ископан је 1866 год. Температура ове воде је 10.5°R = 13°C. У једном сату истече око 85 литара воде. И ова вода извире са гасним клобуцима, бистра је, има јачи угљо-кисели укус од прве воде. Публика цени воду овог извора као „јачу“ од воде првог извора, али је опет за то пије мање. Са овог извора не односи се вода у флашама; из разлога што флаше лако пуцају.

3. Старо купатило. Ово се купатило снабдева водом из једног нарочитог бунара, који је прилично широк, а око 4 метра дубок. Ова је вода доста мутна, има температуру 12°R = 15°C. У јулу месецу кад је суша велика не даје довољно воде, с тога тада нема купања сваког дана у купатилу. У овом купатилу греје се вода усијаним куглама гвозденим. Публика више цени ово старо купатило но ново које добија воду из резервоара и где се вода загрева паром. Ово је мишљење доста основано, јер усијане кугле гвоздене,

утичу на воду и хемиски; тако поред осталога добија јасан мирис на сумпор-водоник кад је куглама загрејана.

4. Талпара, дашчара. Одмах до старог купатила находи се један басен киселе воде, који служи као ладно купатило. Талпара или дашчара зове се с тога, што је само ограђено даскама. На овом месту извире вода са дна басена, виђају се гасни клобуци, вода је мутна. Притицање воде у овај басен слабо је, с тога полако отиче. Од времена на време мења се вода у овом басену. — Ова је вода по својој прилици једнака са водом старог купатила, с тога је нисам анализао.

Ја сам анализао прве три воде, и те су анализе изложене у идућим таблицама. Одређивао сам само оне састојке, који се налазе у мерљивим количинама. Сви изложени аналитични бројеви јесу средњи бројеви из две или више слажућих се анализа. Угљену киселину одредио сам у лабораторији, а не на извору; за ту цељ бирао сам флаше, које су биле добро запушене, но опет за то вода на самоме извору показала би већу количину угљене киселине.

1. Књаза Милоша извор, стари извор, доњи извор.

Остатак суви из 1000 г. воде 1·8600 г.

1000 грама воде садрже:

Калијум	0·04294
Натријум	0·65726
Калцијум	0·10054
Магнезијум	0·01418
Гвожђе	0·00373
Алуминијум-оксид (Al_2O_3)	0·00245
Силициска киселина (SiO_3)	0·11425
Сумпорна киселина (SO_4)	0·00033

Хлор	0·01770
Угљена киселина (CO_3)	3·69140
СУМА СВИЈУ САСТОЈАКА . .	4·64478

Израчунат састав у 1000 грама воде:

Калијум-хлорид KCl.	0·03715
Калијум-сулфат K_2SO_4.	0·00060
Калијум-карбонат K_2CO_3	0·04108
Натријум-силикат Na_2SiO_3. . . .	0·18340
Натријум-карбонат Na_2CO_3 . . .	1·35521
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·25135
Магнезијум-карбонат $MgCO_3$. . .	0·04963
Феро-карбонат $FeCO_3$	0·00773
Алумијум-оксид Al_2O_3.	0·00245
СУМА ПОСТОЈАНИХ ЈЕДИЊЕЊА .	1·92860
Угљена кис. као бикарбонат (CO_3).	0.97522
Угљена кис. слободна (CO_3) . . .	1·74096
СУМА СВИЈУ ЈЕДИЊЕЊА . .	4·64478

2. Књаза Михаила извор, нови извор, горњи извор.

Остатак суви из 1000 г. воде 2·3576 г.

1000 грама воде садржe:

Калијум	0·05409
Натријум.	0·79809
Калцијум.	0·12901
Магнезијум	0·01693
Гвожђе.	0·00499
Алуминијум-оксид (Al_2O_3)	0·00271
Силициска киселина (SiO_3). . . .	0·12185

Хлор	0·01775
Угљена киселина (CO_3)	4·53046
СУМА СВИЈУ САСТОЈАКА . .	5·67588

Израчунати састав у 1000 грама воде:

Калијум-хлорид KCl.	0·03725
Калијум-карбонат K_2CO_3.	0·06120
Натријум-силикат Na_2SiO_3. . . .	0·19560
Натријум-карбонат Na_2CO_3. . . .	1·66913
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·32252
Магнезијум-карбонат $MgCO_3$ . . .	0·05926
Феро-карбонат $FeCO_3$	0·01034
Алуминијум-оксид Al_2O_3.	0·00271
СУМА ПОСТОЈАНИХ ЈЕДИЊЕЊА .	2·35801
Угљена кис. као бикарбонат (CO_3).	1·21259
Угљена кис. слободна (CO_3) . . .	2·10528
СУМА СВИЈУ ЈЕДИЊЕЊА . .	5·67588

3. Старо купатило.

Остатак суви из 1000 г. воде 1·2336.

1000 грама воде садрже:

Калијум	0·04047
Натријум	0·39131
Калцијум.	0·07807
Магнезијум.	0·01570
Гвожђе.	0·00403
Алуминијум-оксид (Al_2O_3)	0·01117
Силициска киселина (SiO_3). . . .	0·09829
Сумпорна киселина (SO_4)	0·00796

Хлор.	0·01420
Угљена киселина (CO_3).	1·26762
СУМА СВИЈУ САСТОЈАКА . .	1·92882

Израчунати састав у 1000 грама воде:

Калијум-хлорид KCl.	0·02980
Калијум-сулфат K_2SO_4.	0·01442
Калијум-карбонат K_2CO_3	0·03257
Натријум-силикат Na_2SiO_3. . . .	0·15778
Натријум-карбонат Na_2CO_3 . . .	0·76463
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·19518
Магнезијум-карбонат $MgCO_3$ . . .	0·05495
Феро-карбонат $FeCO_3$	0·00835
Алуминијум-оксид Al_2O_3.	0·01117
СУМА ПОСТОЈАНИХ ЈЕДИЊЕЊА .	1·26885
Угљена кис. као бикарбонат (CO_3).	0·60765
Угљена кисел. слободна (CO_3) . .	0·05232
СУМА СВИЈУ ЈЕДИЊЕЊА . .	1·92882

VI.

Рибарска бања.

Рибарска бања јесте наша цењена топла сумпорна вода. Господин Др. Ђока Димитријевић, лекар окр. алексиначког, послао ми је од те воде за анализу. По белешци г. Димитријевића, у тој бањи има три важнија минерална извора:

1. Ладна сумпорача од 13°R употребљује са за пијење.

2. Врућа сумпорача од 30° и 31°R употребљује се за купање.

3. Млака сумпорача од 24°R извире из камене пукотине у брду, лево од купатила идући уз поток. Млаз воде

је с два прста дебео. Ова се вода не употребљава за сада ни зашто, мањ што се пере рубље у њој.

Вода је била у флашама бистра, само је нешто мало опалисала. Имала је јасан мирис и укус сумпор-водоника. Вода за анализу наточена је у почетку августа месеца. Према количини послате ми воде, могао сам анализати само једну, и то ону од 31°R. Ова вода има специфичну тежину 0.000345 на 18°R. При жарењу сувог остатка ове воде приметио сам, да садржи и органских једињења нешто мало.

Остатак суви из 1000 г. воде 0·3280 г.

1000 грама воде садрже:

Калијум	0.0117
Натријум	0·1039
Магнезијум	0·0092
Оксид гвожђа и алуминијума	0·0010
Силициска киселина (SiO_3)	0·0636
Сумпорна киселина (SO_4)	0·0843
Хлор	0·0065
Угљена киселина (CO_3)	0·0956
Сумпор-водоник	0.0105
сума свију састојака	0·3863

Израчунати састав у 1000 г. воде

Калијум-хлорид KCl	0·0136
Калијум-сулфат K_2SO_4	0·0103
Натријум-сулфат Na_2SO_4	0·1163
Натријум-силикат Na_2SiO_3	0·1021
Натријум-карбонат Na_2CO_3	0·0638
Магнезијум-карбонат $MgCO_3$	0.0322
$Al_2O_3 + Fe_2O_3$	0·0010
сума постојаних састојака	0·3393

Угљена кис. слободна и као бикарбонат (CO_3)	0·0365
Сумпор-водоник H_2S	0·0105
	0·3863

VII.

Смрдан-бара. — Гвожђана вода.

Смрдан-бара позната је у нас као сумпорна вода, али има у том месту и једна гвожђана минерална вода, која се за пијење употребљава. Један мој пријатељ доно ми је прошлог лета од те гвожђане воде, које анализа стоји овде. Вода је била бистра, накиселог укуса. На дну у флашама било је жућкастог талога од сталоженог оксида гвожђа. Вода је наточена у јулу месецу. Спец. тежина ове воде на 18°R је 0·00113.

1000 грама воде садржи:

Калијум	0·01220
Натријум	0·17010
Калцијум	0·11080
Магнезијум.	0.03960
Гвожђе.	0.09855
Алуминијум-оксид	0·06219
Силициска киселина (SiO_3)	0·03550
Сумпорна киселина (SO_4)	0·00019
Хлор	0·12420
Угљена киселина (CO_3)	0·97336
СУМА АНАЛИТИЧНИХ САСТОЈАКА .	1·53669

Израчунати састав у 1000 г. воде:

Калијум-хлорид KCl.	0·02302
Калијум-сулфат K_2SO_4.	0·00034
Натријум-хлорид NaCl	0·18659

Натријум-силикат Na_2SiO_3. . . .	0.05699
Натријум-карбонат Na_2CO_3 . . .	0·17340
Калцијум-карбонат $CaCO_3$	0·27700
Магнезијум-карбонат $Mg\ CO_3$. . .	0·13860
Феро-карбонат $FeCO_3$	0·01771
Алуминијум-оксид (Al_2O_3)	0·06219
СУМА ПОСТОЈАНИХ ЈЕДИЊЕЊА.	0·93584
Угљена кис. као бикарбонат (CO_3).	0·37251
Угљена кис. слободна (CO_3) . . .	0·22834
СУМА СВИЈУ ЈЕДИЊЕЊА . .	1·53669

Из хемијске лабораторије вел. школе.
Београд, октобар 1882.

НЕКОЛИКО НОВИХ ОБРАЗАЦА ЗА БРОЈ КОМБИНАЦИЈА СА ЗАДАТИМ ЗБИРОМ.

У колико је мени познато нема образаца за број комбинација са задатим збиром. Бавећи се лане са науком о комбинацијама ја сам нашао обрасце за број комбинација друге, треће и четврте класе са ма каквим задатим збиром, кад је притом број основака неограничен и свако понављање истих забрањено. При тражењу тих образаца ја сам пошао од обрасца:

$${}^{s}\overset{r}{C} = {}^{s-r}\overset{r-1}{C} + {}^{s-r}\overset{r}{C},$$

где ${}^{s}\overset{r}{C}$ представља број комбинација r-не класе са задатим збиром s и где слично значење имају и два члана десно од знака равности. Због мојих других послова у школи и ван ње ја нисам доспео, да овај мој рад наставим и ако није тешко по методи, коју сам употребио, наћи и обрасце за број комбинација пете, шесте и т. д. класе, кад се само још узме на ум, да је у опште образац за број комбинација r-не класе са задатим збиром s цела и рационална функуција s-а (r-1)-ога степена. Но можда ће се когод и осим мене наћи, кога ће овај рад интересовати и ја не сумњам, да ће он најзад морати наћи и најопштије обрасце, који ове моје обу-

хватају и у којима би број комбинација био представљен као функција и задатог збира и задате класе. Ево тих образаца:

I. Обрасци за број комбинација друге класе са ма каквим задатим збиром јесу:

$$ {}^{2s}\overset{2}{C} = s - 1 \quad \text{и} \quad {}^{2s+1}\overset{2}{C} = s. $$

Први образац вреди, кад је задати збир паран број а други, кад је тај збир непаран број.

II. Обрасци за број комбинација треће класе са ма каквим задатим збиром јесу:

$$ 1) \begin{cases} \text{За } s \text{ парно: } {}^{3s}\overset{3}{C} = \dfrac{3(s-1)^2+1}{4}, \\ \text{За } s \text{ непарно: } {}^{3s}\overset{3}{C} = \dfrac{3(s-1)^2}{4}; \end{cases} $$

$$ 2) \begin{cases} \text{За } s \text{ парно: } {}^{3s+1}\overset{3}{C} = \dfrac{s(3s-4)}{4}; \\ \text{За } s \text{ непарно: } {}^{3s+1}\overset{3}{C} = \dfrac{(s-1)(3s-1)}{4}, \end{cases} $$

$$ 3) \begin{cases} \text{За } s \text{ парно: } {}^{3s+2}\overset{3}{C} = \dfrac{s(3s-2)}{4}, \\ \text{За } s \text{ непарно: } {}^{3s+2}\overset{3}{C} = \dfrac{(s-1)(3s+1)}{4}. \end{cases} $$

III. Обрасци за број комбинација четврте класе са ма каквим задатим збиром јесу редом:

α

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$${}_{4s}\overset{4}{C} = \frac{(s-1)^2(4s-7)}{9}.$$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$${}_{4s}\overset{4}{C} = \frac{(s-1)^2(4s-7)-1}{9}.$$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$${}_{4s}\overset{4}{C} = \frac{(s-1)^2(4s-7)-2}{9}$$

β

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$${}_{4s+1}\overset{4}{C} = \frac{s(2s-3)^2-1}{9}.$$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$${}_{4s+1}\overset{4}{C} = \frac{s(2s-3)^2-2}{9}.$$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$${}_{4s+1}\overset{4}{C} = \frac{s(2s-3)^2}{9}$$

γ

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$${}_{4s+2}\overset{4}{C} = \frac{(s-1)^2(4s-1)}{9}$$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$${}_{4s+2}\overset{4}{C} = \frac{(s-1)^2(4s-1)+2}{9}$$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$${}_{4s+2}\overset{4}{C} = \frac{(s-1)^2(4s-1)+1}{9}$$

И најзад:

δ

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots\ldots$:

$$ {}_{4s+3}\overset{4}{C} = \frac{2s^2(2s-3)+2}{9}. $$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots\ldots$:

$$ {}_{4s+3}\overset{4}{C} = \frac{2s^2(2s-3)+1}{9}. $$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots\ldots$:

$$ {}_{4s+3}\overset{4}{C} = \frac{2s^2(2s-3)}{9}. $$

19. Март 1883.
у Београду.

Димитрије Нешић
ПРОФЕСОР ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ.

О СРЕДИШТУ СИЛА У РАВНИ У ОПШТЕ.

Кад се у меканици слаже или склапа дати и одређени систем сила, који је у равни, то се исти посао врши у цељи одредбе резултанте датог система сила, другим речма, тражи се датом систему сила она њему еквивалентна сила, која ће кадра бити да дати систем сила у свему замени а ово кад је реч о кретању система, или кад је реч о одредби равнотеже, (мировања и једнаког кретања). Слажући силе у резултанту, служимо се принципом пренашања нападне тачке појединих сила из датог система сила по њиховој нападној линији. Тим путем доводимо нападне тачке н. пр. ма које две силе — из система сила — у пресечну тачку C њихових нападних линија, па на исту тачку пренашамо и саме силе сматрајући је сада као заједничку нападну тачку. Кад је то тако урађено, онда се примењује принцип паралелограма сила за две силе које под извесним углом у тачци C дејствују. Дијагонала таког паралелограма сила, јесте резултанта речених двеју сила из система. За тим се узме ма која трећа сила из система сила, па се онда њена нападања линија продужи док се не пресече у тачци C_1 са резултантом првих двеју сила. На тачку C_1 преноси се резултанта првих двеју сила — као сила истима еквивалентна — а то се исто ради и са трећом силом из система; затим се на исте две силе, које имају сада заједничку нападну тачку C_1 примењује поново принцип паралелограма сила.

Дијагонала тог паралелограма даје нам интензитет и смисао резултанте речених трију сила из система, а место исте дијагонале јесте у исто доба и нападна линија речене резултанте, у којој линији — кад је говор о прогресивном кретању — можемо узети нападну тачку исте резултанте где хоћемо. Употребљујући на показани начин више пута паралеограм сила, преносећи нападне тачке делимичких резултаната и следеће силе система до пресека њихових нападних линија, долазимо најзад и до последњег паралеограма, кога је дијагонала по величини равна интезитету резултанте целог система сила, а место исте дијагонале јесте у исто доба и место саме нападне линије исте резултанте датог система сила у равни. То је дакле она сила, која ће моћи да дати систем сила замени те да произведе оно исто кретање, које би произвеле све силе система, кад оне заједнички дејствују. Описани начин слагања сила јесте графички, међу тим у механичким задатцима често је пута потребно, да нађемо рачунским путем: интезитет, место и смисао резултанте датог система сила, о чему ће бити говора у овом што долази.

Слажући силе или путем цртања или пак путем рачунања, обично се задовољавало код теорије о силама, да се по оба речена метода нађе просто само: интензитет резултанте, њен смисао и место њене нападне линије; не водећи при томе рачуна још и о нападној тачци исте резутанте. Међу тим, има у природи и таких сила (сила теже, хидростатички притисци на елементима оквашене криве површине и. то. подобно), које су свака за се везане за извесну или одређену тачку у простору равни у којој исте дејствује па ма какав правац исте силе заузимале, не мењајући при таком окретању њихов релативан положај. Дакле, кад се систем сила у равни састоји из таких појединих сила, од којих су свака појединце прикнете за своју одређену нападну тачку у равни и то тако, да кад се једна од сила окрене око своје нападне тачке за

извесан угао φ, то да и све остале око својих нападних тачака скрену за исти угао φ и у истом смислу, то нам онда за такав систем сила вреди овај закон: Као што је свака сила из система сила везана за одређену тачку као њену нападну тачку, то исто вреди и за резултанту целог система сила, и резултанта система сила има извесну одређену и само јединцату тачку — њему нападну тачку — кроз коју ће правац исте резултанте стално пролазити, па ма какав правац буде резултанта у равни сила заузимала. Даље, кад поједине силе система скрену око својих нападних тачака за угао φ, за тај ће исти угао скренути и резултанта система, а у истом смислу са њеним компонентама, око њене нападне тачке. Оваква тачка резултанте зове се средиште — нападна тачка — система сила у равни. Средиште система сила има ту особину, да кад би неки крути систем тачака у равни, на који силе именоване особине дејствују, везали за исту тачку или кад би исту тачку подупрли, то би онда такав крути систем могли окретати како хоћемо око осовине, што пролази кроз средиште, а стоји управно на равни сила, такав би систем остао у свима положајима у равнотежи. Дакле средиште сила јесте у исто доба и средиште за равнотежу а речена оса зове се још и оса немарне — индиферентне — равнотеже.

Пример уз ово био би овај: узмимо да имамо неку круту а танку материјалну плочу, која лежи на непомичној хоризонталној равни, па да у њеним разним тачкама A_1, A_2, A_3 и т. д. нападају у равни плоче сталне а разне силе P_1, P_2, P_3 и т. д., али тако, да кад исту плочу окренемо око неке вертикалне осовине, дакле је доведемо у други положај према непокретној хоризонатној равни, то да при таком окретању остане сила: P_1, P_2, P_3 . . . свака за се свом пређашњем положају паралелна, са истим нападним тачкама A_1, A_2, A_3 и т. д. (услед чега ће свака тачка A_1, A_2 и т. д. описати разне кружне лукове око обртне осовине). При оваком дејству

сила, окренуће се свака од сила о косвојих нападних тачака, а према плочи, за онај исти угао φ, за који се и плоча око своје обрне осовине окренула, силе ће дакле и у новом положају задржати њихов сталан релативан положај. Пошто смо овде узели обртну осовину са свим произвољну, то ће уопште узев, резултанта система сила у новом положају плоче, пролазити ван обртне осовине, дакле резултанта ће имати према обртној осовини момента, и тежње, да кад плочу самој себи оставимо дејству речених сила, да врати или окрене у такав положај, у ком ће резултанта пролазити кроз повољно узету обрну осовину. Буделн пак при првом обртању плоче — сматрајући да се плоча, утврђена за произвољну вертикалну осовину, налазило у почетку обртања у миру, дакле да нападна линија резултанте прелази кроз исту осовину, — резултанта система, рачунато од њене нападне тачке имала такав правац, да јој њен смисао иде од нападне тачке па ка обртној осовини, или пак буде ли резултанта имала такав правац, рачунато опет од њене нападне тачке, да јој смисао иде од обртне осовине, у спољашност, то ће се у првом случају налазити тело у **л а б и л н о ј** равнотежи, а у другом пак случају у **с т а б и л н о ј** равнотежи. Међу тим само онда, кад буде пролазила обртна осовина кроз ону тачку круте плоче, која се буде поклапала са средиштем сила, тек ће у таком случају иста осовина бити осовина неутралне равнотеже. Кад је плоча у оваквој осовини утврђена, онда можемо плочу око исте осовине за ма колики угао окренути па је онда оставити дејству система сила, равнотежа неће се пореметити, плоча ће остати у оном положају у ком смо је и оставили. Овака осовина зове се у хидростатици пловећих тела осовина **м е т а ц е н т р у м а**, која игра у бродарству веома важну улогу, а код физичких тела, изложена дејству свог сопственог терета, јесте оса немарне равнотеже свака права која пролази кроз тежиште истог тела и која се ту зове још и тешка линија. Ми ћемо мало

доцније видети, како је тежиште само специјални случај средишта сила уопште. Да приступим даље да израчунимо: 1.) интензитет резултанте датог система сила, 2.) правац резултанте, 3) место њено и 4) њену нападну тачку, које тачке координате да означимо са η и ξ.

Нека су нам познате и дате у некој равни дејствујуће силе P_1, P_2, P_3 и т. д. по месту смислу и интезитету са одређеним нападним тачкама A_1, A_2, A_3 и т. д. Узмимо сада у равни сила неку повољну тачку 0 слика 1, и кроз исту

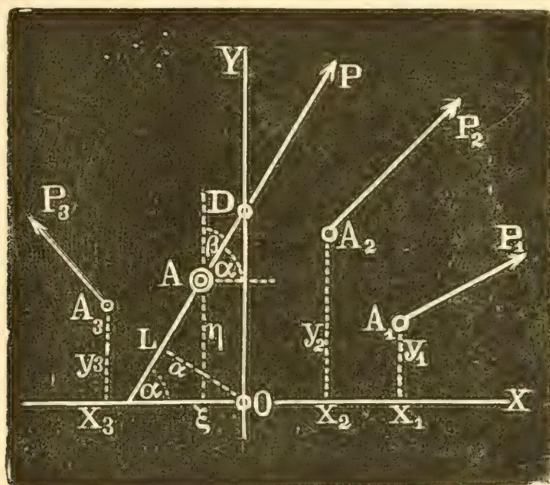

Слика 1.

повуцимо правоугле осовине $X\overline{X}$ и $Y\overline{Y}$. Према тим координатним осовинама дате су и нападне тачке: A_1, A_2 и т. д. редом овим координатама x_1, y_1 | x_2, y_2 | и т. д. правце сила утврдимо угловима које исте са X. и Y. осовином заклапају и то: са α_1, α_2, α_3 и т. д. оне углове што силе са $+X$. осовином заклапају, као и са β_1, β_2, β_3 и т. д. оне угле, што правци истих сила са $+Y$ осовином заклапају.

Последњим је податцима одређено место појединих сила а и њихов је смисао утврђен. Кад појединe силе из датог

система сила разложимо на правоугле компоненте у правцу XX и YY осовине, и означимо исте компоненте редом са: X_1, X_2, X_3 и са Y_1, Y_2, Y_3 и т. д. као и кад означимо исте таке компонентне резултанте P система просто са X и Y, као и углове што сила P са $+X$ и $+Y$ осовином заклапа кад означимо са α и β, што ћемо добити да је:

$$\begin{array}{lcl} X_1 = P_1 \cos. \alpha_1 & & Y_1 = P_1 \cos. \beta_1 \\ X_2 = P_2 \cos. \alpha_2 & \text{и} & Y_2 = P_2 \cos. \beta_2 \\ X_3 = P_3 \cos. \alpha_3 & & Y_3 = P_3 \cos. \beta_3 \\ \vdots \quad\quad \vdots & & \vdots \quad\quad \vdots \end{array}$$

Међу тим употребљујући за слагање сила премештање нападне тачке и принцип паралелограма сила, видимо, да кад је говор само о интезитету резултанте и њеном правцу и смислу, онда се то троје налази исто онако као кад би све силе датог система сила биле свака од њих пренесена на заједничку нападну тачку а паралелно самој себи; за такав је случај:

$$X = X_1 + X_2 + X_3 + .. = P_1 \cos. \alpha_1 + P_2 \cos. \alpha_2 + .. = \Sigma (P \cos. \alpha)$$

и

$$Y = Y_1 + Y_2 + Y_3 + ... = P_1 \cos. \beta_1 + P_2 \cos. \beta_2 + .. = \Sigma (P \cos. \beta)$$

зато је резултанта система сила по интензитенту дата у овој једначини:

$$1.) = \sqrt{X^2 + Y^2} = \sqrt{[\Sigma (P \cos. \alpha)]^2 + [\Sigma (P \cos. \beta)]^2};$$

а правац и смисао резултанте одређује нам ова једначина:

$$2.) \ tang. \alpha = \frac{Y}{X} = \frac{\Sigma (P \cos. \beta)}{\Sigma (P \cos. \alpha)}.$$

Последњим двема једначинама одредили смо само интензитет, правац и смисао резултанте, но то још није довољно за ону силу која ће бити еквивалентна датом систему сила, пошто ће само одређена сила P на одређеном месту у равни сила кад дејствује, моћи дати систем сила заменити, зато ваља да одредимо још и резултантино место. Место резултанте налазимо по принципу статичких момената овако:

Означимо са a нормално отстојање нападне линије резултанте од тачке 0 рачунато; а пошто нам систем сила: P_1, X_2 и т. д. Y_1, Y_2 и т. д. замењује дати систем сила P_1, P_2 и т. д., то је онда статички моменат резултанте ово:

$$Pa = (X_1 y_1 + X_2 y_2 + \ldots) - (Y_1 x_1 + Y_2 x_2 + \ldots)$$
$$= \Sigma (Xy) - \Sigma (Yx)$$

одкуда је крак разултујуће силе дат у овој вредности:

$$3.)\quad a = \frac{\Sigma (X.y) - \Sigma (Y.x)}{P}.$$

којом је једначином одређено и резултантино место.

За одредбу пак средишта датог система сила, биће потребно да одредимо још и једначину нападне линије силе P; у тој цељи одредимо отстојање пресечне тачке D резултанте P са Y осовином мерено од тачке 0. Отстојање $\overline{0D} = \frac{a}{cos. \alpha}$, дакле је $a = 0D. cos\, \alpha$, кад послењу вредност заменимо у једначини 3.) биће:

$$\overline{0D}. cos. \alpha = \frac{\Sigma (Xy) - \Sigma (Yx)}{P}$$

одкуда је:

$$\overline{0D} = \frac{\Sigma (Xy) - \Sigma (Yx)}{P. cos. \alpha}.$$

Пошто је нападна линија резултанте права, то је исте линије једначина овог облика:

$$y = tang.\, \alpha\, .x + b$$

где је $tang.\, \alpha = \frac{Y}{X} = \frac{\Sigma(Y)}{\Sigma(X)}$ и $b = \overline{0D}$

то је према томе и нападна линија резултанте позната и дата у овој једначини:

$$y = \frac{\Sigma(Y)}{\Sigma(X)} x + \frac{\Sigma(X.y) - \Sigma(Y.x)}{P cos.\, \alpha};$$

али је $P.\, cos\, \alpha = \Sigma(X)$ зато је још:

$$4.)\quad y = \frac{\Sigma(Y)}{\Sigma(X)} . x + \frac{\Sigma(X.y) - \Sigma(Y.x)}{\Sigma(X)}.$$

Да би могли да одредимо координате η и ξ средишта A датог система сила, то окренимо сваку силу: P_1, P_2 и т. д. око своје нападне тачке A_1, A_2, и т. д. за угао 90^0 у истом смислу, па компоненте тих окренутих сила у правцу X. и Y. осовине означимо редом са: X'_1, X'_2 и т. д. са: Y'_1, Y'_2 и т. д. па је онда н. пр.

$$X'_1 = P_1\, cos.\, (\alpha_1 + 90^0) = - P_1\, sin.\, \alpha_1$$

$$= - P_1\, cos.\, \beta_1 = - Y_1$$

дакле је:

$$\alpha).\,.\,.\,.\,.\; X'_1 = - Y_1\,;$$

исто је тако и

$$Y'_1 = P_1\, cos.\, (\beta_1 - 90^0) = P_1\, cos. - (90^0 - \beta_1)$$

$$= P_1\, cos.\, (90^0 - \beta_1) = P_1 .\, sin.\, \beta = P_1\, cos.\, \alpha_1.$$

дакле је:

$$\beta) \; Y'_1 = X_1$$

Дакле, једначину нападне линије за 90^0 окренутог система сила P_1, P_2 и т. д. добијамо просто из једначине 4.) кад тамо метемо место количина X_1, X_2 . . . . количине X'_1, X'_2 . . . . , као и место Y_1, Y_2 . . . . метемо количине Y'_1 Y'_2 и т. д.; а пошто исто замењивање доведемо у свезу још и са једначинама под $\alpha)$ и $\beta)$, онда је једначина нападне линије резултанте за 90^0 окренутог система сила дата у изразу:

$$5.) \; y = -\frac{\Sigma(X)}{\Sigma(Y)}.x + \frac{\Sigma(Yy) + \Sigma(Xx)}{\Sigma(Y)}.$$

Пошто сравнимо једначину 5.) са једначином 4.) видимо из угаоних сачинилаца истих једначина, да обе једначине припадају двема правима које се под правим углом секу, дакле под оним истим углом за који смо поједине силе система окренули, дакле се и резултанта истог система окренула за 90^0. Даље означимо са P' резултанту за 90^0 окренутог система сила, па је онда:

$$P' = \sqrt{[\Sigma(X')]^2 + [\Sigma(Y')]^2},$$

кад у истој једначини извршимо замене вредности које смо добили у једначинама под $\alpha)$ и $\beta)$, биће:

$$P' = \sqrt{[(-Y)]^2 + [(X)]^2} = \sqrt{[\Sigma(Y)]^2 + [\Sigma(X)]^2} = P$$

дакле је и:

$$P' = P,$$

а то значи, да се резултанта за 90^0 окренутог система сила по интензитету није променула.

Кад вежемо једначине 4.) и 5.) и решимо их по y и x дајући тим . именима значење η и ξ, наћи ћемо у тим количинама координате средишта (A) датог система сила, а то је она тачка A, у којој се линије 4.) и 5.) секу, дакле означујући са η ординату а са ξ абсцису тачке A, биће:

$$6.)\quad \eta = \frac{\Sigma(Y)\,\Sigma(Yy + Xx) - \Sigma(X)\,\Sigma(Yx - Xy)}{P^2}$$

и

$$7.)\quad \xi = \frac{\Sigma(X)\,\Sigma(Yy + Xx) + \Sigma(Y)\,\Sigma(Yx - Xy)}{P^2}.$$

Пошто су на десној страни двеју једначина све киселине познате и сталне, то су зато сталне киселине и η и ξ па ма за колики се угао поједине компоненте система око својих нападних тачака окренуле; према томе и тачка A заузима савршено одређени положај у систему тачака A_1, A_2, A_3 и т. д. количине пак η и ξ можемо да изразимо и као функције првобитно датих вредности, а те су: $x_1, x_2, \ldots$; $y_1, y_2, \ldots$; $\alpha_1, \alpha_2, \ldots$; $\beta_1, \beta_2, \ldots$; $P_1, P_2, \ldots$, па је онда:

$$8.)\quad \eta = \frac{\left\{\begin{array}{l} \cos.\beta\,\Sigma(P\cos.\beta\, y + P\cos.\alpha . x) \\ -\cos.\alpha\,\Sigma(P\cos.\beta . x - P\cos.\alpha\, y) \end{array}\right\}}{\sqrt{[\Sigma(P\cos.\alpha)]^2 + [\Sigma(P\cos.\beta)]^2}}$$

и

$$9.)\quad \xi = \frac{\left\{\begin{array}{l} \cos.\alpha\,\Sigma(P\cos.\beta . y + P\cos.\alpha . x) \\ +\cos.\beta\,\Sigma(P\cos.\beta . x - P\cos.\alpha . y) \end{array}\right\}}{\sqrt{[\Sigma(P\cos.\alpha)]^2 + [\Sigma(P\cos.\beta)]^2}}$$

Ми смо дакле одредили координате средишта сила за најопштији систем сила у равни — са поставком да је систем

еквивалентан простој сили — то је сада јасно, како се у том општем решењу морају садржати и особени случајеви.

Особени случај био би н. пр. тај, кад би све силе P_1, P_2 и т. д. биле паралелне силе, а осовине координатне можемо тако положити да је н. пр. $X\bar{X}$. осовина паралелна нападним линијама истих сила. У оваком је случају $X_1 = P_1$, $X_2 = P_2$ и т. д. $Y_1 = Y_2 = \ldots = 0$, па је зато сада резултанта таког паралелног система сила дата у овом изразу:

$$P = \sqrt{X^2 + Y^2} = \sqrt{X^2} = X = \Sigma (X)$$

одкуда је:

$$P = \Sigma (P).$$

Дакле резултанта паралелних сила, равна је алгебарној суми компанената.

Даље је:

$$tg. \alpha = \frac{Y}{X} = \frac{0}{X} = 0,$$

што значи: да је правац резултанте паралелних сила, паралелан њеним компонентама.

Осим овога, нападну тачку резултанте таког система сила, или средиште паралелног система сила, одређујемо координатама η и ξ из једначина 6.) и 7.), кад у тим једначинама ставимо $Y_1 = Y_2 = \ldots = 0$ и $\Sigma (Y) = 0$, то је онда:

$$\eta = \frac{\Sigma (X) \; \Sigma (Yy)}{P^2}$$

као што је и:

$$\xi = \frac{\Sigma (X) \; \Sigma (Xx)}{P^2}$$

али пошто је

$$\Sigma (X) = P, \; \Sigma (Xy) = \Sigma (Py) \text{ и } \Sigma (Xx) = \Sigma (Px)$$

то је најзад:

$$10.)\ \eta = \frac{\Sigma\,(Py)}{P} \text{ и } \xi = \frac{\Sigma\,(Px)}{P} \ldots (11.$$

У последњим једначинама имамо дакле координате средишта A паралелних сила P_1, P_2 и т. д., које су координате сталне донде, док се интензитети сила P_1, P_2 и т. д. не мењају, а осим тога кад се још не мењеју ни координате: $x_1, x_2 \ldots;\ y_1, y_2 \ldots$ нападних тачака A_1, A_2 и т. д. речених паралелних сила.

Међу тим исте паралелне силе: P_1, P_2 и т. д. могу ма какав угао заклапати са XX осовином, дакле се могу за један и исти угао окренути око својих нападних тачака, тачка A неће мењати своје место, кроз њу ће увек пролазити правац резултанте, који ће бити паралелан њеним компонентама, а интензитет је резултантин раван алгебарној суми компонената. Даље тачка A, јесте и тачка равнотеже система, јер кад систем утврдимо у тачци A, систем ће се налазити у немарној — неутралној, индиферентној — равнотежи, па ма какав положај буду заузимале паралелне силе у њиховој равни где се оне находе.

Као што смо видели, ми можемо ма какав систем сила у равни заменути са два друга паралелна система, од којих је један систем паралелан XX осовини а други је паралелан YY осовини. Први систем има своју резултанту: $X = \Sigma\,(P \cos.\, \alpha)$ са средиштем тачци у A_x, која је одређена координатама: η_x и ξ_x, а те су по једначинама 10.) и 11.) дате у изразима:

$$12.)\ \eta_x = \frac{\Sigma\,(Xy)}{\Sigma\,(X)} = \frac{\Sigma\,(P \cos.\, \alpha\, y.)}{\Sigma\,(P \cos.\, \alpha)}$$

и

$$13.)\ \xi_x = \frac{\Sigma\,(Xx)}{\Sigma\,(X)} = \frac{\Sigma\,(P \cos.\, \alpha\, .x)}{\Sigma\,(P \cos.\, \alpha)}.$$

Други систем има своју резултанту: $Y = \Sigma (P \cos. \beta)$ са средиштем у тачци A_y, која је одређена координатама η_y и ξ_y, а те су координате по једначинама 10.) и 11.) дате у изразима:

$$14.)\ \eta_y = \frac{\Sigma (Yy)}{\Sigma (Y)} = \frac{\Sigma (P \cos. \beta . y)}{\Sigma (P \cos. \beta)}$$

и

$$15.)\ \xi_y = \frac{\Sigma (Yx)}{\Sigma (Y)} = \frac{\Sigma (P \cos. \beta . x)}{\Sigma (P \cos. \beta)}.$$

Дакле силе: X и Y, са нападним тачкама у A_x и A_y замењују нам потпуно дати систем сила P_1, P_2 и т. д. Нападне линије сила X и Y, довољно продужене секу се у некој тачци C, а нападна тачка резултанте P датог система сила нека је A, које су тачке координате η и ξ дате једначинама 6.) и 7.) и која је тачка у систему стална. Но пошто силе X и Y будемо окренули око својих нападних тачака A_x и A_y у једном и истом смислу за један и исти угао φ, то ће се морати и резултанта P система окренути за исти угао φ у истом горњем смислу око своје нападне тачке A. Према томе ми ћемо за сваки други угао φ добијати и све друге и друге тачке C, а пошто се тачке A, A_x и A_y при таком обртању не мењају, то ће се такча C кретати по периферији сталног круга који пролази кроз сталне тачке A, A_x и A_y. Из овога излази за слагање сталног система сила ово важно. Кад слажемо две силе P_1 и P_2 којих су нападне тачке редом A_1 и A_2 сталне, ваља да нападне линије сила P_1 и P_2 продужимо до пресека C, затим ваља описати око тачака C, A_1 и A_2 круг а затим постројити дијагоналу паралелограма сила P_1 и P_2, која дијогонала нека је PC слика 2; где нам иста дијогонала пресече периферију реченог круга, а то је у слици тачка A, то је онда иста тачка и средиште или нападна тачка резултанте P сила P_1 и P_2.

Употребљујући тако више пута поменути круг, можемо и путем цртања наћи систему сила: P_1, P_2 P_3 и т. д. одговарајуће средиште или тачку немарне равнотеже.

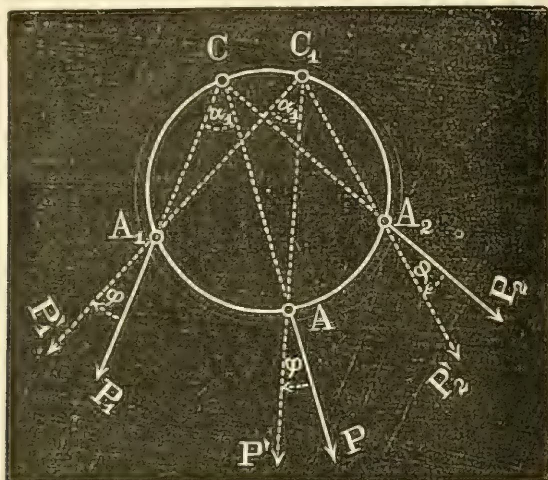

Слика 2.

Или, пошто се рачунским путем дају врло лако одредити координате тачака A_x и A_y, то ваља исте координате израчунати па онда обележити место тачкама A_x и A_y, које кад су обележене ваља пустити да дејствују на исте тачке силе X и Y, нападне линије тих сила кад подужимо до њиховог пресека добијамо тачку C, затим ваља постројити круг који иде кроз тачке A_x, C и A_y, и осим тога још и дијагоналу паралелограма сила, кога су стране X и Y, где нам иста сече периферију реченог круга, а то ће бити н. пр. у тачци A, то ће иста тачка бити средиште сила X и Y, дакле и средиште целог система сила P_1, P_2 и т. д. који је еквивалентан силама X и Y. Последњи метод одређивања тачке A, јесте у пола рачунски а у пола графички.

10. Децембра 1882 у Београду.

Љуб. Клерић

ПРОФЕСОР МЕХАНИКЕ У ВЕЛ. ШКОЛИ.

ГРАФИЧКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ ВРЕДНОСТИ ПРОСТОГ ОДНОСА ТАЧКЕ У НИЗУ И ЗРАКА У ПРАМЕНУ.

И ако је прост однос тачке у низу и зрака у прамену основа пројективној геометрији, ипак још до данас није познато, да ли се вредности простог односа тачке у низу и зрака у прамену могу представити графички: и у овом случају, какав геометријски облик одговара тим вредностима. Цељ је ове расправе, да ову, тако-рећи, празнину попуни.

I.

Графичко представљање вредности простог односа тачке у низу.

1.

Све тачке праве линије назваћемо низ. Кад означимо овај низ са t, једну сталну тачку у њему са A, остојање буди које друге, променљиве, тачке X у њему од сталне тачке, заједно са знаком са a, и напоследку пошто утврдимо смисао положног остојања добијамо, да једначина

$$AX = a$$

представља само тачку X у низу t.

Кад у низу t узмемо две сталне тачке и означимо их са A и B, а буди коју трећу, променљиву, тачку у

њему са X, тада је ова тачка такође потпуно одређена односом

$$\frac{AX}{BX}.$$

Овај однос зовемо прост однос тачке X у низу t према остојању AB одређеног обема сталним тачкама A и B. Тачка X јесте тачка поделе и то унутрашња или спољашња како кад лежи у остојању AB или изван њега.

Према положају тачке X припада и простом односу $\frac{AX}{BX}$ сасвим известан знак. Он је положан, кад је X спољашња а одречан, кад је X унутрашња тачка поделе; јер су у првом случају остојања AX и BX истог смисла а у другом супротног, па према томе у првом случају означена су једнако а у другом неједнако.

Да је доиста тачка X, па ма где била у низу t, потпуно одређена односом $\frac{AX}{BX}$, можемо се најлакше уверити, кад замислимо, да се по низу t покреће. Тада ћемо дознати, да извесној тачки X у низу t припада само једна вредност простог односа $\frac{AX}{BX}$ и обратно, да извесној вредности простог односа $\frac{AX}{BX}$ припада само једна тачка у низу t. У исто време дознаћемо, да се: кретањем тачке X између A и B вредност простог односа мења од 0 до ∞; кретањем преко B од ∞ до $+1$; и напоследку кретањем преко A од 0 до $+1$.

Место тачке X у низу t, које одговара извесној вредности простог односа $\frac{AX}{BX}$, можемо на прост начин наћи. Да нађемо тачку X из односа

$$\frac{AX}{BX} = \pm \frac{m}{n} \dots\dots (1)$$

који положним знаком даје спољашњу а одречним унутрашњу тачку поделе X.

У првом случају треба повући из A и B (слика 1.) две паралелне линије на исту страну од AB и одсећи на њима дужине $AA_1 = m$ и $BB_1 = n$. Прва линија, која састовља тачке A_1 и B_1, продужена, сећи ће низ t у тражену тачку X. И из слике се види, да ће тачка X лежати на страни B,

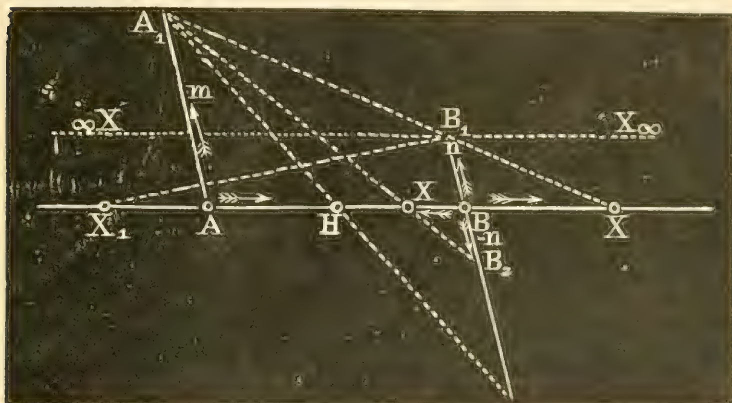

Слика 1.

кад је $m > n$ а на страни A, кад је $m < n$ (као X_1). За $m = n$ лежаће у безконачности (као $X\infty$).

У другом случају треба повући паралелне линије из A и B на разним странама AB и пренети на њима дужине $AA_1 = m$ и $BB_2 = n$; и права линија, која саставља тачке A_1 и B_2 сећи ће низ t у X. Овде, тачка X лежаће ближе B кад је $m > -n$, а ближе A кад је $m < -n$. За $m = -n$ лежаће у половини остојања AB (као H). Смисао положног остојања у оба случаја, што ће вредити и у будуће, узет је правцем A ка B и од низа t на више, што је и на слици представљено стрелицом.

Вредност прост односа тачке X у низу t можемо на још један начин изразити. Кад ставимо $\frac{AX}{BX} = \delta$, $AB = a$, $AX = d$, то с обзиром на једначину

$$AB + BX = AX$$

која постоји, па ма како лежала тачка X према тачкама A и B, добијамо да је

$$\delta = \frac{d}{d - a} \quad \ldots\ldots\ldots (2)$$

у којој једначини d може итати све могуће вредности.

Кад је $d = a$, тада је $\delta = \infty$ и X поклапа B;
" " $d < a$, " " δ одречно и X лежи између A и B;
" " $d > a$, " " δ положено и X лежи изван AB.

Кад пак једначини (2) дамо облик

$$\delta = \frac{1}{1 - \frac{a}{d}}$$

тада је:

За $d = 0$, $\delta = 0$ и X поклапа тачку A;
" $d = \pm\infty$, $\delta = +1$ и X лежи у безконачности;
" $d = \frac{1}{2}a$, $\delta = -1$ и X полови остојање AB.

Дакле, свакој извесној тачки X у низу t припада само једна вредност односа $\frac{AX}{BX}$.

Из једначине (2) слeдује да је

$$d = \frac{\delta}{\delta - 1}\, a \quad \ldots\ldots (3)$$

т. ј. да известној вредности δ припада једна тачка X у низу t.

Из обе пак једначине (2) и (3) следује, да, као год што свакој тачки X у низу t припада само једна вредност δ, тако исто свакој вредности δ припада само једна тачка X.

Према овоме геометријско значење вредности простог односа јесте тачка у низу, и кад је ова вредност позната, може се наћи и тачка (по 1.), која јој одговара. Са покретањем тачке у низу мења се и вредност простом односу, и ми смо нашли, да кад тачка у покрету свом прође цео низ, да тада и вредност простог односа добија све могуће вредности. При кретању њеном из безконачности до A вредност је простог односа положна и опада од $+ 1$ до 0; при даљем кретању од A до B вредност је његова одречна и расти од 0 до ∞; и напоследку при продуженом кретању од B у безконачност вредност је његова положна и опада од ∞ до $= 1$.

Према оваком растењу и опадању вредности простог односа тачке, ми постављамо себи питање: је ли у опште графичка престава растења и опадања вредности простог односа тачке, кад она у покрету пролази цео низ, могућа? и у овом случају, каквим је геометријским обликом оличена?

Познато нам је, да известној вредности простог односа припада само једна тачка у низу. Познато нам је и то, како се ова тачка, из познате вредности простог односа, на низу налази. Кад би сада у свакој, тим начином из различних познатих вредности, добијеној тачки у низу подигли одвесне на сам низ и на њима пренели познате вредности простог односа (с обзиром на знак), које њима припадају, добили би тада нове тачке, које кад би саставили, дале би нам онај геометријски облик, који би показивао, како се вредност простог односа мења са покретањем тачке по низу. Дакле, графичка

престава је могућа и тражени геометријски облик је готов; и сада остало нам је још да покажемо какав је? Да није случајно који од нама већ познатих геометријских облика?

Да би још и на ово питање одговорили, послужићемо се нама познатом једначином (2)

$$\delta = \frac{d}{d-a}.$$

Кад у овој једначини, слично графичком представљању функција, ставимо $\delta = y$ и $d = x$, тада је

$$y = \frac{x}{x-a} \; . \; . \; . \; . \; . \; (4)$$

или

$$xy - ay - x = 0 \; . \; . \; . \; . \; . \; (4').$$

Ова једначина 2-ог степена преставља равнострану хиперболу у односу на правоугални координатни систем, коме почетна тачка лежи у једној тачки хиперболе а координатне осовине теку паралелно са асимтотама хиперболе.

Заменом пак $x = x_1 + a$ и $y = y_1 + 1$ доводи се једначина (4') на

$$x_1 \, y_1 = a \; . \; . \; . \; . \; . \; (5)$$

т. ј. на једначину равностране хиперболе у односу на њене асимтоте такова својства, да је правоугаоник из координата произвољне тачке хиперболе паралелних асимтотема сталан и раван остојању сталних тачака A и B низа t.

Кад половину главне осовине хиперболе, која је равна половини споредне њене осовине, означимо са m, тада је

$$m = \sqrt{2a}.$$

јер осовине хиперболе полове оба угла, које асимтоте њене заклапају. Екцентрицитет пак ове хиперболе, кад га означимо са

$$e = 2\sqrt{a}.$$

Отуда изводимо, да је геометријски облик, који показује растење и опадање вредности простог односа тачке у низу равнострана хипербола; и коју смо на слици 2. представили и означили са δ, према јединици дужине $= \frac{AB}{2}$.

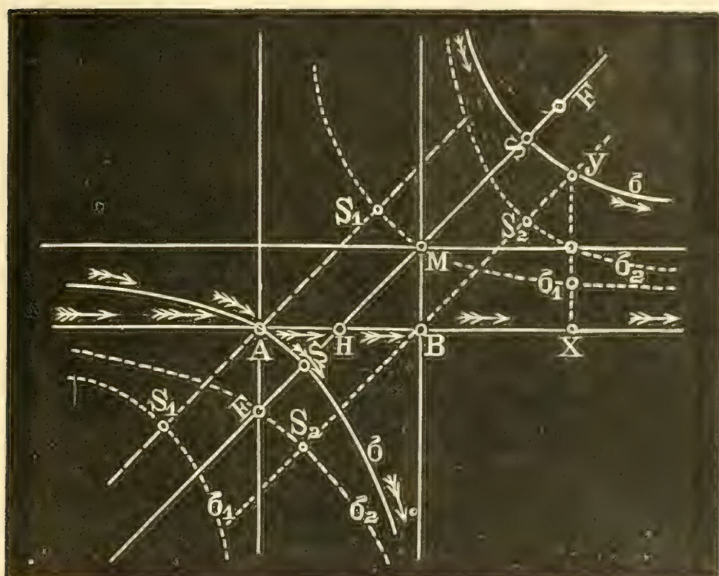

Слика 2.

Кад замислимо, да се са кретањем тачке X у низу t, покреће у исто време и дотична тачка Y хиперболе, онда видимо, до са тачком X из безконачности долази у исто време и Y из бесконачности и кад X доспе у A, да ће у исто време и Y бити у A. Са кретањем тачке преко A, креће се и Y преко A и кад X приспе у B, да ће се Y изгу-

бити у безконачност. Напоследку са кретањем тачке X преко B у безконачност покреће се и Y из безконачности у безконакност. Ово узајмничко кретање означено је стрелицом на горњој слици.

Чини нам се као уместно, баш на овом месту позабавити се једним питањем које се покушава да реши пројективном геометријом. Питање је ово: да нема сваки низ само једну безконачну тачку?

Имајући на уму то, да свакој тачки у низу одговара само једна вредност простог односа и обратно, да известној вредности простог односа припада само једна тачка у низу; и, што је вредност простог односа за безконачну тачку низа на страни A или B увек равна $+1$, мислило се, да се сме закључити, да сваки низ има само једну тачку безконачну. Али, како је вредност простог односа за безконачну тачку низа с тога $+1$, што је $AX = BX$, и како за сваку безконачну тачку (а не само за једну) изчезава разлика положаја према тачкама у коначном остојању т. ј. како је за сваку безконачну тачку увек $AX = BX$, па дакле и вредност простог односа $+1$, то се не може ни закључити, да сваки низ има само једну тачку безконачну. Највише што се може, ово је: да сваки низ, па ма имао и више безконачних тачака, мора се у једној закључавати. На овакви закључак можемо доћи и посматрањем вредности простог односа за сталну тачку B. За ту тачку вредност је простог односа ∞: јер безконачно близу те тачке с једне и с друге стране вреднос је $+\infty$ и $-\infty$. Према томе у тачки B је прелаз вредности простог односа из $+\infty$ у $-\infty$, тако исто, као што је у тачи A прелаз из положних вредности простог односа у одречне кроз 0. Дакле, и као год што тачка A одговара само једна вредност (0) простог односа, тако исто и тачки B одговара само једна вредност (∞) истог односа, која је представљена одвесном линијом у B на низ.

Ова одвесна линија имајући само једну тачку заједничку са хиперболом, која лежи у безконачности, мора се продужена на обе стране низа закључити у тој тачки, у којој се у исто време и хипербола закључује. А за све оне тачке, које леже безконачно близу тој безконачној тачки, вреди оно исто, што вреди и за све оне таке, које леже безконачно близу тачке A, и кад би нам оне биле на догледу, као ове, без сумње би поступни прелаз био исти, као и код ових последњих. Што пак, односно закључавања у безконачности, вреди за одвесну линију у B, вредиће без сумње и за низ t.

Напоследку кад узмемо, као што нам се преставља, да се све тачке, које леже безконачно близу тачке A поклапају са тачком A, онда морамо узети, да се и све тачке, које леже безконачно близу безконачне тачке с њом поклапају, и само је тако оправдана могућност само једне безконачне тачке у низу t.

2.

Нашли смо, да је односом $\frac{AX}{BX}$ свака тачка X у низу t потпуно определена и да је геометријски облик мењања вредности тог односа са покретањем тачке X по низу равнострана хипербола. Али изкључујући реципроцитет и претпостављајући смисао положног остојања увек правцем од A ка B, није тешко доказати, да је и односима

$$\frac{AB}{AX} = \delta_1 \; . \; . \; . \; . \; . \; (6)$$

$$\frac{AB}{BX} = \delta_2 \; . \; . \; . \; . \; . \; (7)$$

тачка X у низу t потпуно определена.

У потврду овога довољно је, ако смо у стању доказати, да се вредности односа δ_1 и δ_2 могу изразити односом δ. И ово је увек могуће, кад се послужимо познатом једачином

$$AB + BX = AX,$$

која увек постоји, па ма какав положај имала тачка X према тачкама A и B.

Кад из последње једначине изнађемо вредност за AB и заменимо је у (6) и (7), добијамо, да је

$$\delta_1 = 1 - \frac{BX}{AX}, \text{ и}$$

$$\delta_2 = \frac{AX}{BX} - 1.$$

И заменом почем је $\frac{AX}{BX} = \delta$, $\frac{BX}{AX} = \frac{1}{\delta}$

$$\delta_1 = 1 - \frac{1}{\delta} \ldots\ldots (8)$$

$$\delta_2 = \delta - 1 \ldots\ldots (9).$$

Обе ове једначине показују, да извесној вредности δ одговара само једна извесна вредна δ_1 и δ_2. Отуда сљедује, да извесној вредности δ_1 или δ_2 одговара само једна тачка у низу t, почем извесној вредности δ одговара само једна тачка у низу, и обратно. Отуда сљедује и то, да су геометријски облици, који оличавају мењање вредности оба проста односа δ_1 и δ_2 са покретањем тачке по низу такође равностране хиперболе, којима ћемо једначине наћи, кад ставимо да је

$$\delta_1 = y_1 \quad \delta_2 = y_2$$

и за δ узмемо познату вредност

$$y = \frac{x}{x - a}.$$

Јер заменом у (8) и (9) добијамо

$$xy_1 = a \ldots . (10)$$

$$xy_2 - ay_2 - a = 0 \ldots . (11)$$

која, последња, лако се заменом

$$y_2 = y_2 \text{ и } x = x_2 + a$$

доводи на нормалну форму

$$x_2 y_2 = a \ldots . (12).$$

Обе хиперболе (10) и (11) представљене су на слици 2, и означене према вредностима простих односа, које представљају, са δ_1 и δ_2, помоћу јединице дужине $\frac{AB}{2}$.

II.

Графичко представљање вредности простог односа зрака у прамену.

3.

Све зраке, који пролазе кроз једну тачку зовемо сноп. Ову тачку центар снопа. Кад сви зраци леже у једној равнини, онда сноп зовемо прамен, а тачку, кроз коју сви његови зраци пролазе, центар прамена.

Кад два стална зрака a и b прамена са центром O пролазе кроз обе сталне тачке A и B низа t, онда сваки трећи, промењљиви, зрак x прамена, који пролази кроз дотичну тачку X низа потпуно је определен односом

$$\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, x)}$$

кад углове, које промењљиви зрак x са оба стална зрака a и b за́клапа, означимо просто са (a, x) и (b, x).

Овај однос зовемо **прост однос** промењљивог зрака x према сталним зрацима a и b. Сам пак зрак x зовемо **зрак поделе** и то **унутрашњи** или **спољашњи**, како кад лежи у углу (a, b) или изван њега.

Кад са покретањем промењљиве тачке X у низу t замислимо у исто време и обртање промењљивог зрака x прамена са центром O, око овог центра, онда можемо узети, да је смислом покретања тачке X у исто време утврђен и смисао обртања зрака x.

Отуда сљедује, да према положају зрака x припада и простом односу $\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, x)}$ сасвим известан знак. Он је **положен**, кад је x **спољашњи**, а **одречан**, кад је x **унутрашњи** зрак поделе; јер у првом случају можемо замислити, да су углови (a, x) и (b, x) постали обртањем зрака x у истом смислу, а у другом у супротном смислу и тако су у првом случају означени једнако а у другом неједнако. Па почем, као што су ови углови означени, тако су исто означени и њихови синуси, то је и вредност простог односа $\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, x)}$ положна или одречна, како су код оба синуса једнако или неједнако означена.

Кад замислимо, да се промењљиви зрак x око центра O прамена обрће онако исто, као што смо код низа зами-

слили, да се променљива тачка X покреће, онда ћемо наћи и овде код прамена, да сваком његовом зраку припада само једна вредност простог односа $\frac{sin(a, x)}{sin(b, x)}$ и обратно, да известној вредности простог односа $\frac{sin(a, x)}{sin(b, x)}$ припада само један зрак x у прамену. Тим начином наћи ћемо, да се обртањем зрак x између a и b вредност простог односа мења од 0 до ∞; обртањем изван угла (a, b) на страни b од ∞ до $+ 1$; и напоследку изван (a, b) на страни a од 0 до $+ 1$.

Вредност простог односа зрака x у прамену можемо на још један начин изразити. Кад означимо вредност односа

$$\frac{siu\,(a, x)}{sin\,(a, x)} = \delta^* \ldots\ldots. \quad (13)$$

онда, како је увек

$$(a, b) + (b, x) = (a, x)$$

или

$$(b, x) = (a, x) - (a, b)$$

из замене у (13) сљедује:

$$\delta^* = \frac{1}{cos\,(a, b) - sin\,(a, b)\; cotg\,(a, x)} \ldots. \quad (14)$$

где (a, x) може имати све могуће вредности.

Кад је $(a, x) = (a, b)$, онда је $\delta^* = \infty$ и x поклапа b;
„ „ $(a, x) = 0$, „ „ $\delta^* = 0$ „ x „
„ „ $(a, x) = \frac{1}{2} (a, b)$ „ „ $\delta^* = -1$ и x полови (a, b).

У овом последњем случају, да би добили вредност δ^* треба у једначини (14) учинити замену

$$cotg\,\frac{1}{2}\,(a, b) = \frac{sin\,(a, b)}{1 - cos\,(a, b)}.$$

Напоследку, кад x полови спољашњи уго сталних зракова a и b на једну или другу страну, добијамо у оба случаја $\delta^* = + 1$; јер, како оба зрака x, од којих један полови унутрашњи уго а други спољашњи стоје један на друго одвесно, то је

$$cotg\,(a, x) = - tg\,\frac{1}{2}\,(a, b)$$

и заменом у једначину (14) добијамо

$$\delta^* = \frac{1}{cos\,(a, b) + sin\,(a, b)\,tg\,\frac{1}{2}\,(a, b)}$$

где, кад учинимо употребу од познате тригонометријске формуле

$$gt\,\frac{1}{2}\,(a, b) = \frac{sin\,(a, b)}{1 + cos\,(a, b)}$$

добићемо, врло лако, да је $\delta^* = + 1$.

Као год што из једначине (14) слeдује, да сваком зраку x у прамену припада само једна вредност δ^*, тако исто из једначине

$$cotg\,(a, x) = \frac{\delta^*\,cos\,(a, b) - 1}{\delta^*\,sin\,(a, b)} \;.\;.\;.\;.\;. (15)$$

коју смо добили из једначине (14), слeдује, да известној вредности δ^* припада само један известан зрак x у прамену.

Кад сравнимо вредности простог односа $\frac{AX}{BX}$ тачке X у низу са вредностима простог односа $\frac{sin\,(a, x)}{sin\,(b, x)}$ зрака x у пра-

мену и кад узмемо, да кроз сваку тачку X низа пролази дотичан зрак x прамена, онда видимо, да у опште вредности простог односа тачке нису равне вредностима простог односа зрака. Само у оном случају, у коме зраци, који унутрашњи и спољашњи уго зракова a и b полове, пролазе кроз тачке у низу са истим вредностима, могли би унапред закључити, да ће вредности оба односа бити једнаке. Тај случај наступиће тада, кад центар прамена лежи у одвесној линији подигнутој на низ у половини остојања AB.

Ми ћемо да обратимо нашу пажњу прво на тај случај а при свршетку повратићемо се на општи случај.

Код овог случаја можемо да разликујемо три под-случаја, т. ј. $(a, b) \gtreqless 90^\circ$.

Да посматрамо најпре под-случај $(a, b) = 90^\circ$. Графичко представљање вредности простог односа $\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, x)}$ можемо на следећи начин извршити. Почем ће, промењљиви зрак x пролазити увек кроз дотичну тачку низа t, треба наћи за сваки повучени зрак однос између његових синуса, које он заклапа са оба стална зрака a и b, па вредност тога односа пренети на одвесне подигнуте у тачкама низа t, кроз које зрак x пролази. Тиме добићемо тачке оног геометријског облика, који ће показивати, како се са обртањем зрака a око центра прамена мења и вредност простог односа тога зрака према оба стална зрака a и b.

Али, како се у овом случају вредност простог односа може простије представити, то се и тражени геометријски облик може лако нацртати. Јер како је увек

$$(a, b) + (b, x) = (a, x)$$

и у овом случају $(a, b) = 90^\circ$, посљедује, да је

$$cos\,(b, x) = sin\,(a, x)$$

и заменом у једначини (13)

$$\delta^* = cotg\,(b, x) \;.\;.\;.\;.\; (16)$$

т. ј. вредности δ^* равне су котангенти угла, који промењљиви зрак x прамена заклапа са сталним зраком b.

Како је пак, на познати начин, лако наћи котангенту (b, x), кад је зрак прамена повучен, то сљедује, да је и вредност δ^* за сваки зрак лако наћи геометријским путем. Па како тим начином можемо за сваки зрак x прамена, који пролази кроз дотичну тачку X низа наћи котангенту изражену известном дружином, то је и графичко представљање вредности δ^* у овом случају одвећ лако и просто.

Напоследку, да би дознали, каквим је геометријским обликом оличана ова графичка престава вредности δ^*, спустићемо из тачке X низа t, кроз коју пролази зрак x прамена, одвесне на оба стална зрака a и b и означићемо пројекције тачке X на њима са M и N (слика 3.). Тада је

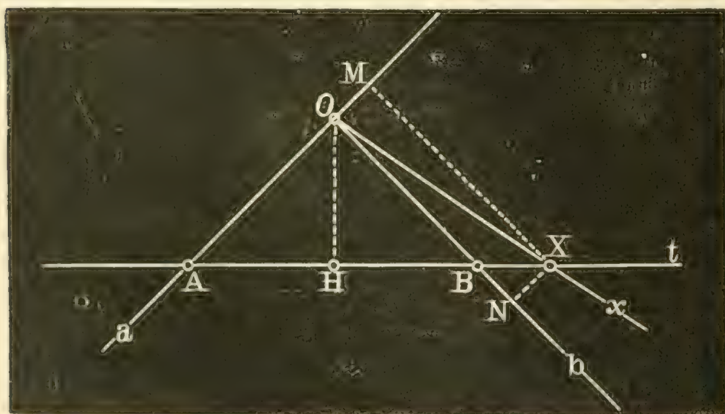

Слика 3.

$$cotg\,(b, x) = \frac{MX}{NX}.$$

Али, како из $\triangle AMX \sim \triangle BNX$ следује

$$\frac{MX}{NX} = \frac{x}{x - a}, \text{ то је и}$$

$$cotg\,(b, x) = \frac{x}{x - a}, \text{ или}$$

$$\delta^* = \frac{x}{x - a} \; \ldots\ldots \; (17).$$

Кад сравнимо једначине (4) и (17) налазимо да је

$$\delta = \delta^*$$

т. ј. да је геометријски облик графичке пресставе вредности простог односа зрака у прамену истоветан са геомертијским обликом простог односа тачке у низу. Дакле равнострана хипербола са половином осовине $\sqrt{2a}$ и екцентрицитетом $2\sqrt{a}$. Ова је хипербола представљена на слици 4. према јединици дужине $\frac{AB}{2}$ и означена је са δ^*.

За друга два под-случаја, кад је $(a, b) \gtrless 90^0$ могли би на исти начин доказати, да је вредност простог односа зрака у прамену раван вредности простог односа тачке у низу и према томе, да ова једнакост независи ни мало од величине (a, b), само кад центра O прамена лежи на одвесној подигнутој у половини остојања AB.

Ово се може и на следећи начин доказати (слика 3.).

Из површина $\triangle AOX$ и $\triangle BOX$

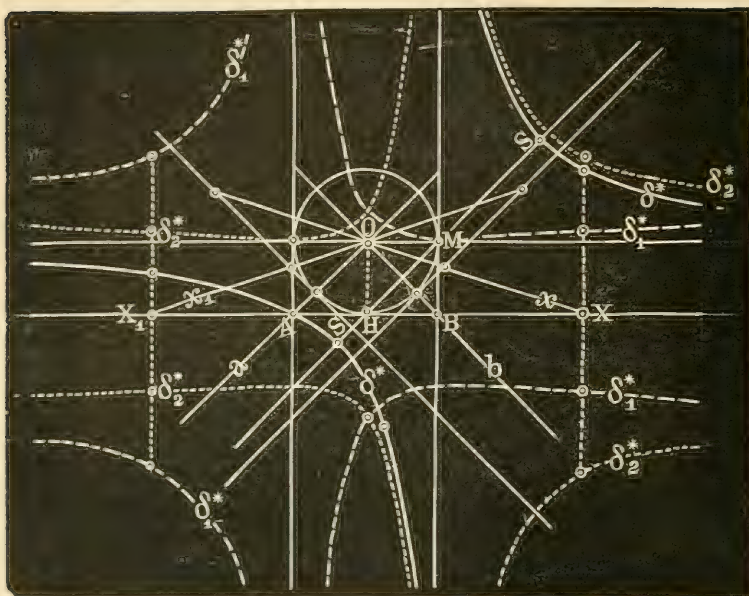

Слика 4.

$$\frac{1}{2}\,AX.OH = \frac{1}{2}\,AO.XO\,sin\,(a, x)$$

$$\frac{1}{2}\,BX.OH = \frac{1}{2}\,BO.XO\,sin\,(b, x)$$

следује:

$$AX = \frac{AO.XO}{OH}\,sin\,(a, x)$$

$$BX = \frac{BO.XO}{OH}\,sin\,(b, x).$$

Али почем је $AO = BO$, то је и

$$\frac{AX}{BX} = \frac{sin\,(a, x)}{sin\,(b, x)}$$

т. ј. вредност простог односа тачке X у низу равна је вредности простог односа зрака x у прамену, па ма (a, b) било $\gtreqless 90^\circ$.

4.

Слично као код низа можемо и овде код прамена потражити, да ли је односима

$$\frac{\sin(a, b)}{\sin(a, x)} \text{ и } \frac{\sin(a, b)}{\sin(b, x)},$$

које ћемо означити са δ_1^* и δ_2^*, променљиви зрак x потпуно опредељен, претпостављајући најпре, да центар прамена лежи у одвесној подигнутој на низ у половини остојања AB и да је $(a, b) = 90^\circ$.

Пре свега, почем је $\sin(a, b) = 1$, представићемо оба односа простије

$$\delta_1^* = \frac{1}{\sin(a, x)} = \operatorname{cosec}(a, x) \ldots . \ (18)$$

$$\delta_2^* = \frac{1}{\sin(b, x)} = \operatorname{cosec}(b, x) \ldots . \ (19).$$

Косеканте (a, x) и (b, x) није тешко помоћу тригонометрије за сваки повучени зрак x наћи. Дакле и графичко представљање вредности δ_1^* и δ_2^*, по истом начину као и за δ^*, није тежак посао. Ово је извршено на слици 4, према јединици дужине $\frac{AB}{2}$ и геометријски облици означени су одговарајући са δ_1^* и δ_2^*.

Да би дознали, какви су ови геометријски облици, који оличавају мењање вредности односа δ_1^* и δ_2^*, треба да изра-

зимо оба односа са остојањем промењљиве тачке X у низу t, кроз коју дотичан зрак x прамена пролази.

Ово би могли на два начина извршити. По првом, кад применимо познату формулу из тригонометрије, којом је синус неког угла изражен котангентом истог угла. И тада би могли изразити δ_1^* и δ_2^* са δ^*.

По другом, помоћу површина троуглова AOB, AOX и BOX. Тако из површине троуглова AOB и AOX сљедује (слика 3.)

$$\frac{a.OH}{2} = \frac{AO.BO}{2} \sin(a, b), \text{ и}$$

$$\frac{x.OH}{2} = \frac{AO.XO}{2} . \sin(a, x);$$

одавде пак

$$\frac{\sin(a, b)}{\sin(a, x)} = \frac{a}{x} . \frac{XO}{BO} \; \ldots\ldots \; (20).$$

Кад означимо

$\dfrac{\sin(a, b)}{\sin(a, b)} = y_1$, и како из троуглова BOH и XOH сљедује

$$BO = \frac{a}{2}\sqrt{2} \text{ и } XO = \sqrt{\left(\frac{a}{2}\right)^2 + \left(\frac{2x-a}{2}\right)^2},$$

то заменом у једначини (20) и после незнатне редукције добићемо једначину траженог геометријског облика

$$x^2(y_1^2 - 1) - (x-a)^2 = 0 \ldots \; (21).$$

На исти начин из површина троуглова AOB и BOX (слика 3.) сљедује

$$\frac{a.OH}{2} = \frac{AO.BO}{2} \sin(a, x),$$

$$\frac{(x-a)\,OH}{2} = \frac{BO.XO}{2} \sin(b, x), \text{ и одатле}$$

$$\frac{\sin(a, b)}{\sin(b, x)} = \frac{a}{x-a} \frac{XO}{AO} \ldots\ldots (22).$$

Кад, даље, ставимо $\frac{\sin(a, b)}{\sin(b, x)} = y_2$ и почем је $AO = BO$, то заменом у једначини (22) и после назнатног рада добиђемо једначину траженога геометријског облика

$$(x-a)^2 (y_2^2 - 1) - x^2 = 0 \ldots (23).$$

Из једначина (21) и (23) сљедује, пошто су 4-тог степена, да представљају курве 4-тог степена у односу на правоугални координатан систем са почетном таком A у низу t. Отуда пак, да су геометријски облици, изражени аналитички горњим једначинама, курве 4-тог степена, које представљају како се вредности δ_1^* и δ_2^* мењају са обртањем зрака x прамена око центра O. И доиста, док је вредност простог односа $\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, x)}$ зрака x за углове (a, x) и (b, x) с једне и с друге стране центра O увек иста и једнако означена, дотле је вредност простих односа $\frac{\sin(a, b)}{\sin(a, x)}$ и $\frac{\sin(a, b)}{\sin(b, x)}$ зрака x за исте углове с обе стране центра O једнака али неједнака означена. С тога и свакој вредности x одговарају две једнаке али неједнако означене вредности y_1 и y_2, које ћемо наћи из једначине (21) и (23)

$$y_1 = \pm \sqrt{1 + \left(\frac{x-a}{x}\right)^2}$$

$$y_2 = \pm \sqrt{1 + \left(\frac{x}{x-a}\right)^2}.$$

Отуда напоследку сљедује, да је вредност простог односа $\frac{sin(a,x)}{sin(b,x)}$ једнозначећа а вредност простих односа $\frac{sin(a,b)}{sin(a,x)}$ и $\frac{sin(a,b)}{sin(a,x)}$ двозначећа.

Сравњивањем једначина (21) и (23) са једначинама (8) и (9), није тешко увидети, да вредности δ_1^* и δ_2^* нису равне вредностима δ_1 и δ_2. Ово се може и на следећи начин доказати, па био $(a, b) \lesseqgtr 90^\circ$.

Из површина троуглова AOB, AOX и BOX (слика 3.) сљедује:

$$\frac{AB.OH}{2} = \frac{AO.BO}{2} sin(a, b);$$

$$\frac{AX.OH}{2} = \frac{AO.XO}{2} sin(a, x); \text{ и}$$

$$\frac{BX.OH}{2} = \frac{BO.XO}{2} sin(b, x); \text{ и}$$

одатле

$$\frac{AB}{BX} = \frac{BO}{XO} \cdot \frac{sin(a,b)}{sin(a,x)}$$

$$\frac{AB}{BX} = \frac{AO}{XO} \cdot \frac{sin(a,b)}{sin(b,x)}$$

т. ј. да вредности δ_1 или δ_2 тачке X у низу t нису равне вредностима δ_1^* или δ_2^* зрака x у прамену, пошто $AO = BO$ није равно XO.

5.

Сво досадање развијање вредности простог односа зрака у прамену оснива се на једној претпоставци, да центар прамена лежи у одвесној линији подигнутој у половини остојања AB на низ. У том случају нашли смо, да је $\delta = \delta^*$ и да δ_1 или δ_2 нису равни δ_1^* или δ_2^*. Ако сада пређемо на општи случај т. ј. да центар O прамена може лежати ма како према низу t, онда пре свега знамо, да вредности δ, δ_1 и δ_2 немогу бити равне вредностима δ^* δ_1^* и δ_2^*; али, какви геометријски облици оличавају мењање вредности тих односа, остало нам је још да покажемо.

Ми ћемо и у овом општем случају потражити једначину сваком таквом геометријском облику, па из ње закључити на сам облик.

Да би нашли једначину геометријском облику за однос $\frac{sin(a,x)}{sin(b,x)}$ послужићемо се опет површинама троуглова AOX и BOX (слика 5.).

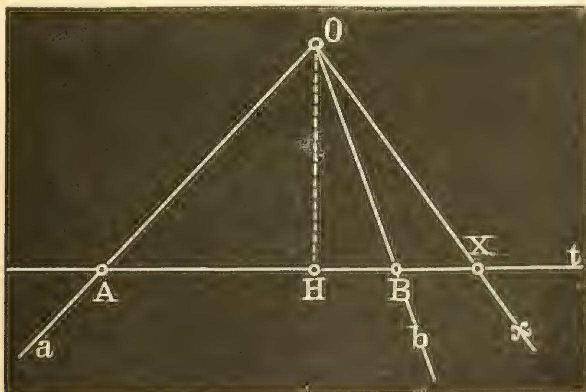

Слика 5.

$$\frac{x.OH}{2} = \frac{AO.XO}{2} \sin(a, x)$$

$$\frac{(x-a)\,OH}{2} = \frac{BO.XO}{2} \sin(b, x).$$

Одатле је

$$\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, x)} = \frac{BO}{AO} \cdot \frac{x}{x-a} \;\ldots\; (24).$$

Кад ставимо $AH = c$ и $OH = d$, која су остојања стална у сваком датом прамену, онда је

$$BO = \sqrt{d^2 + (a-c)^2} \text{ и } AO = \sqrt{d^2 + c^2}.$$

Заменом у (24) добијамо

$$\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, a)} = \sqrt{\frac{d^2 + (a-c)^2}{d^2 + c^2}} \cdot \frac{x}{x-a},$$

или кад по пређашњем ставимо

$$\frac{\sin(a, x)}{\sin(b, x)} = y_1, \text{ онда је}$$

$$y_1 = p \cdot \frac{x}{x-a} \;\ldots\ldots\; (25)$$

$$\text{где је } p = \sqrt{\frac{d^2 + (a-c)^2}{d^2 + c^2}}$$

т. ј. геометријски облик је равнострана хипербола. Из једначине (25) лако се добија позната једначина (17), кад се учини замена $d = c = \frac{a}{2}$ или $p = 1$.

На исти начин радићемо, да би добили једначине геометријских облика за односе

$$\frac{\sin(a, b)}{\sin(a, x)} = \delta^*_1 \text{ и } \frac{\sin(a, b)}{\sin(b, x)} = \delta^*_2,$$

кад центар O прамена не лежи у одвесној подигнутој у половини остојања AB на низ.

Из површина троуглова AOB и AOX; AOB и BOX сљедује

$$\frac{a.OH}{2} = \frac{AO.BO}{2} \sin(a, b);$$

$$\frac{x.OH}{2} = \frac{AO.XO}{2} \sin(a, x); \text{ и}$$

$$\frac{(x-a)OH}{2} = \frac{BO.XO}{2} \sin(b, x);$$

и одатле

$$\frac{\sin(a, b)}{\sin(a, x)} = \frac{a}{x} \cdot \frac{XO}{BO}, \text{ и}$$

$$\frac{\sin(a, b)}{\sin(b, x)} = \frac{a}{x-a} \cdot \frac{XO}{AO}.$$

Па пошто и овде можемо ставити

$$AH = c \text{ и } HO = d, \text{ то је}$$

$$BO = \sqrt{d^2 + (a-c)^2},\ AO = \sqrt{d^2 + c^2} \text{ и}$$

$$XO = \sqrt{d^2 + (x-c)^2}.$$

И кад још ставимо

$$\frac{\sin(a, b)}{\sin(a, x)} = y_{II}, \text{ и } \frac{\sin(a, b)}{\sin(b, x)} = y_{III},$$

онда ћемо добити заменом;

$$y_{\text{II}} = \frac{a}{x}\sqrt{\frac{d^2 + (x-c)^2}{d^2 + (a-c)^2}} \text{ и}$$

$$y_{\text{III}} = \frac{a}{x-a}\sqrt{\frac{d^2 + (x-c)^2}{d^2 + c^2}}.$$

И напоследку после незнатне редукције тражене једначине

$$x^2 y_{\text{II}}^2 - px^2 + 2qx = s \ldots\ldots (26)$$

$$\text{где је } p = \frac{a^2}{d^2 + (a-c)^2},\ q = \frac{a^2 c}{d^2 + (a-c)^2} \text{ и}$$

$$s = \frac{a^2 d^2 + a^2 c^2}{d^2 + (a-c)^2}; \text{ и}$$

$$x^2 y_{\text{III}}^2 - 2p_1 x y_{\text{III}}^2 + q_1 y_{\text{III}}^2 - s_1 x^2 + 2t_1 x = r_1 \ldots (27)$$

$$\text{где је } p_1 = \frac{ad^2 + a(a-c)^2}{d^2 + (a-c)^2},\ q_1 = \frac{a^2 d^2 + a^2 (a-c)^2}{d^2 + (a-c)^2},$$

$$s_1 = \frac{a^2}{d^2 + (a-c)^2},\ t_1 = \frac{a^2 c}{d^2 + (a-c)^2} \text{ и}$$

$$r_1 = \frac{a^2 d^2 + a^2 c^2}{a^2 + (a-c)^2}$$

Почем су једначине (26) и (27) четвртог степена, то су и геометрички облици, који оличавају графичку представу вредности δ_1^* и δ_2^* курве 4-тог степена.

У особитом случају кад је $d = c = \frac{a}{2}$ добићемо из једначина (26) и (27) нама већ познате једначине (21) и (23).

Београд.

Петар Ј. Живковић

професор.

СТАЊЕ И ОДНОСИ СРПСКИХ АРХОНТИЈА ПРЕМА УГРИЈИ И ПРЕМА ВИЗАНТИЈИ У ПОЛОВИНИ XII[1] ВЕКА.

(РАТ С ВИЗАНТИЈОМ 1149 И 1150 Г.).

1. Други крсташки рат затекао је српске земље раскомадане на много државица и у савезу са својим непријатељима, и свршио се поразом српским на Шаранцима.

2. Трећи и четврти крсташки рат затекао је Србију уједињену и једноверну и завршио се поразом српских непријатеља.

. . . вьспомѧноухь дни древние и поoучихь се. . .

I.

У половини XII. в. на позив Бернара Клерворског покрене се католички Запад, против Истока, и, на место, да у друштву са православним Истоком, ратује противу Мухамеданства, примора источног императора да окрене оружје противу Запада. Оваква контрафакција има свој узрок у двојакој цели западних католичких народа: Једни су ишли да се боре противу Мухамеданаца и да ослободе и заузму свету земљу, а други су тежили да освоје и покато-

[1] Ова је расправа била предмет беседе изговорене на св. Саву у в. шк. 1883 год.

личе православни свет, па тек онда да ратују с Мухамеданством. Двојака тежња Запада и подели га у два логора. Па ни православни Исток није био једнодушан, јер су политички и други интереси раздирали ту једнодушност. Са оваквих компликованих и изукрштаних тежњи и смерова и уђе у тај покрет бујице времена сав ондашњи свет, од Јадрије до Новгорода и од Тигра до Атланског океана, па су биле увучене у тај покрет како малене српске жупаније, тако и руске кнежевине. Глас, да се креће на Исток католички Запад, затече ритерски храброг и даровитог императора Мануила (1143 —1181) под бедемима Селџукске престолнице Коње (Иконијума). Да се цео Запад кретао да ослобођава хришћанство, он би нашао у Мануилу најбољега савезника, који је већ ратовао с Мухамеданцима, али се Запад кретао и противу „шизматика", (т. ј. православних), за то Мануило одступи од Коње, и на предлог Турака да закључе мир, одговори, да ће до године доћи (1147). Идуће године он не само да не дође, већ с њима закључи мир, а са својим пашеногом, германским императором Конрадом[1] III. закључи савез, „како би обе државе задобиле част и мир, какав им приличи ради прославе имена Христовог у читавој васиљеној". Да утврде овај савез приморали су их њини општи интереси и општи непријатељи. Они тај савез још боље учврсте после несрећног исхода крсташкога рата, кад се Конрад, — увређен палестинским Католицима — врати у Цариград, ту пробави до пролећа (1149 г.) и крене се преко Аквилеје (јер му пут преко Италије није био безопасан) да спреми војску противу Рожера II, краља Сицилије, освајача византинске Апулије и Калабрије и освајача Конрадових покрајина у Италији. При поласку из Цариграда Конрад и Мануило договоре се, да заједнички нападну

[1] Мануило узео за жену рођену сестру Конрадове супруге, Берту Зулцбах, год. 1146. Она добије у Цариграду име Ирина (Јерина).

на „тирана“ Рожера II., да освојену пљачку поделе, и тај уговор потврди заклетвом не само Конрад, него и његов наследник Фридрих Барбаруса. За трајашност сајуза ожени се Конрадов брат, херцег баварски Јазомиргот са синовицом Мануиловом и то је весеље свршено ритерским играма, у којима је учествовао и сам цар Мануило. После весеља Конрад оде, а Мануило опет покрете сухопутну и морску војску противу Запада. Ево casusa belli:

Кад се кретао (1147 г.) Запад на Исток, Рожер је из све снаге радио, да се та силна крсташка војска креће преко Италије и на место борбе с мухамеданцима, — да освоји Цариград. Кад му радња не изађе за руком због сајуза двају императора, он, нехајући за хришћанске интересе, нагрне на Грчку, освоји острово Крф и остави на њему гарнизон, опљачка јонске острве, разори Коринт и Тиву, опљачка Малвазију и Негропонт, па се с пљачком поврати у Италију. На глас, да је Рожер II. напао на Грчку, доглавници Луја VII. предложе, да одступе у Тракију и с Рожером да ударе и освоје Цариград[1]. Ови поступци и обелодане праву намеру покретача другог крсташкога рата, као што тврди Отто фрајзиленски (писац II. крсташкога рата и брат Конрадов) говорећи: „Папа Јевгеније III. угледајући се на своје претходнике, и знајући да је папа Урбан придружио под своју власт прекоморску цркву и два патријаршка престола антиохијски и јерусалимски . . . одобри краљу француском Лују VII. ширење католичке вере на истоку[2]. Кинам опет вели: „Отпочео[3] се покрет са Запада с том намером да до темеља

[1] Odo de Diogilo pag. 35 (у Migne, Patrolog. lat. I. 185). Слав. Сбор. II, стр. 216: „Tunc fuere qui regi consulerent retrocederet interim regi Rogerio, qui tunc imperatorem maxime impugnabat, scriberet et ejus adjutus navigio ipsam Constantinopolim expugnaret.

[2] Cap. XXXIV.

[3] Pag. 47.

оборе византинску царевину". Рожер II наслањао се на папу; папа је био у борби са Хохенштауфенима и Конрад III није ни био крунисан. Рожер II опет за свој план противу Истока пронађе себи сајузнике: Он нађе савезника после папе, највећег противника Хохенштауфена, у моћном швабском херцегу Фељфу VI[1], који се поврати из Палестине пре свршетка другог крсташкога рата, па сврати на краља Рожера те узме од њега новаца да у Германији диже буну противу Конрада. Преко Вељфа VI, Рожер ступи у сајуз са угарским краљем Гејзом II (1141—1161), који је због личних и политичких интереса био непријатељ цара Мануила а поглавито с тога, што су Угри по освојењу Хрватске и далматинских градова, над којима се рачунао цар византински врховним господаром, тежили да и даље чине освојења на трачком полострову и да сузбију Мљечиће, који су под заштитом византинскога цара успешно напредовали. Због свог супарништва с Мљетцима, Гејза II једва дочека да ступи у сајуз с Норманима и Рожером, а Рожер опет тежећи да господари на средиземном мору и ступао је у сајуз с Угрима да сруши Мљетачку и да

---

[1] Pertz, mon. Ger. ss XXI. pag. 468. Historia Welforum Weingartensis: »Igitur Rogerius rex Siciliæ, timens ne forte — Conradus rex quandoque Italiam intraret — — Guelforum adversus eum numeribus illectum incitat, singulisque annis, mille marcas se ob hoc baturum juramento confirmat. Item quoque rex Ungariae — — — Guelforum ad se accersivit, dataque pecunia non modica, ac deinceps omni anno dandam pollicens, ad debellandum non minus instigat". Ово се говори о времену пре II. крсташког рата, а после рата вели се: „Transito mari, Guelfo convalesceas Siciliam attingit. Ubi Rogerius eum cum magno tripudio suscipiens ac honorifice dimittens, iterum ad rebellandum regi maximis muneribus incitat. . . . За ово исто прича у писму својој свастици Ирини император Конрад. Wibaldi epist. № 243 (Jaffé monum. Corb. p. 363): Welphoper Sicilyae tyrannum á Hierosolimis reditum habuit, et accepta non parva ipsius infami pecunia, per sacramenta et obsides ei firmavit, quod nos et nostros et nostrum imperium perturbare et investare modis omnibus laboraret. — Због немања Mon. Ger. овај цитат узимамо из Слав. Сбор. Т. стр. 232.

освоја земље на Истоку. И тако Велф VI Рожер и Гејза II склопе савез противу Конрада III и Манунла, а надали се да ће уз њих пристати и краљ француски Лујн VII. Велф добије новаца како од Гејзе II, тако и од Рожера[1] и годишњу субсидију док траје ратовање. Преко Гејзе II буду увучени у овај савез како неки руски кнежеви, тако и српски главари: супруга Гејзина Јефросинија била је сестра великог кијевског кнеза Изјаслава, а у томе времену кипила је крвава борба около кијевскога престола између Изјаслава и Ђорђа Дугорукога. Сродство придобије Гејзи Изјаслава а учини га противником цара Мануила. У мржњи на Мануила Изјаслав пође даље, и по његовом налогу сабор неких руских владика изабере за руског митрополита (1147 г.) Клима „без благослова цариградског патријарха". И појави се у руској цркви раскол. Патријарх је у цркви потпомагао противнике Изјаславове, а Мануило је бранио Дугоруког и противника Гејзиног Галичкога кнеза Владимира, који се рачунао у васале византинске царевине. Гејзина опет мати Јелена била је сестра великога рашког жупана Уроша II (Примислава) и његове браће Белуша и Деше, па преко њих је и Србија била увучена у савез противника источне ромејске царевине. Појави пак српског жупанијског доба били су слични како у Приморју, тако и у Загорју. С поља су били васали византијске царевине, а унутра међу њима водила се крвава борба около „отьчине и дѣдине" и около централисања власти у једним рукама. Дукљански кнежеви воде крваву борбу са кнежевима

[1] Намере папске већ су нагевештене, а према српским земљама његове намере јасно се виде из писма папе Инокентија II од г. 1142 архијепископу дубровачком Андрији, у коме му јавља, да у његову област спадају: regnum Zachulmia, et regnum Servilia et regnum Tribunia и градови: Котор, Рисан, Будва — Аварска, Дулчин, Скадар, Дриваст и Пулат са свима црквама и манастирима и њиним парохијама. Туна су поређени и сва давања и многобројни намети, које народ мора плаћати духовним властима поред д е с е т к а. Вид. Cod. Dipl. II. pag. 33.

травунским, хумским и рашким. И „краљ“ Бодин умаче руке у братску крв и оставља у насљедство своме сину Ђорђу крваву борбу с браћом и њиним браниоцима Грцима. Велики рашки жупан Вукан бори се са Византинцима и византинским присталицама Радослављићима; његовог насљедника Уроша I. побеђује Мануилов отац Кало-Јован и смешта гарнизоне у српске градове (1126 г.), краља Ђорђа одводи у ропство, а велики рашки жупан Урош I пристаје на уговор, да даје грчком цару спомоћне војске: кад ратује у Азији 300, а кад ратује у Европи 2000 војника. Како су синови Уроша I били ујаци Гејзини: тако су синови његовога брата Стевана Вукана, били ујаци Градинића, јер је супруга Градињина била рођена сестра Немањина[1]. Па као рођаци сви ступају у савуз Рожеров. Кад Угри освоје од Византије Срем, они долазе у тешњу везу са архижупаном Урошем II а Урошев брат Белуш пресели се у Угарску, двору сестрића Гејзе II. Већ године 1146 он се назива у угарским листинама: Belus comes palatinus et banus. Византинац[2] Кинам га назива: **Βέλοσις** — први до краља „бан“, а Отто[3] Фрајзингенски назива га „ујаком“ Гејзиним[4]. У руском љетопису вели[5] се: „пояша у бана дчерь за Владимира“ т. ј. Кнез Изјаслав оженио свога брата Владимира са ћерком бана Белуша. Белуш је био васпитач свога сестрића Гејзе и управљао државом за његова малољетства. За њега (Белуша брата Урошевог) и каже Кинам: да је „желио да потчини[6] своју отачбину под власт свога питомца и сестрића

---

[1] Cod. Dipl. II. pag. 115. .: Knesius (Radoslavus) . . . . non modica est, ab avunculis molestatus . . . . т. ј. од Немање и његове браће около 1180 г.

[2] Pag. 117.

[3] Gesta Frider. p. 52.

[4] . . . avinculus suus. . .

[5] Ипатьев. стр. 283.

[6] Pag. 114.

Гејзе. Преко њега Гејза и увуче Уроша II и остале жупане у савез оне гомиле на Западу, која се спремала да осваја трачко полострво са Цариградом. Године 1149 биле су ове српске вазалне државице: У поврђју Вардара владао је својим талом Првослав Драгинић и зависио од великога кнеза Радослава Градинића, који је са своја два брата, Владимиром и Ивањшем, владао над Дукљанском. У Рашкој су имали своје „части отьчине и дѣдине" поред архижупана Уроша II још жупани: његов брат Деша владао Дендром, а брат од стрица Мирослав владао у Травунији и ратовао с Дубровником, а Нѣмѣнь са братом Страшимиром владао својом очевином у стецишту Моравице, Расине и Топлице.

Ове 1149 г. и крене се Манупло на Запад, да најпре успут поврати Крф, па је сада било настало време да савезници уђу у акцију, као што јасно тврди Кинам[1] говорећи: „Цару Мануилу било јављено, да Аламани (Фељф VI), Срби и Угри, чувши о спремама његовим на рат против Сицилије, договорили се да нападну на Ромејце са запада". Гејза је, дакле увукао Рашку и остале српске жупаније да се боре противу Мануила са том намером, да српске земље потчини Угарској. Кад погледамо на ова два велика противничка логора (1149 г.), онда видимо „да сваки иза леђа свога суседа и непријатеља има свога пријатеља и савезника"[2]: Мануило у непријатељству с Угарском, а у пријатељству с императом германским Конрадом и руским галичким кнезом Владимиром; у непријатељству с Рожером и Норманима, а у савезу и пријатељству с Конрадом и Мљетками. Галички кнез у непријатељству с кнезом кијевским, а у пријатељству с кнезом Дугоруким. Угарска у непријатељству с Конрадом, а у савезу са Вељфом VI; у завади

[1] Стр. 110.
[2] Слав. Сбор. II. стр. 235. веома добар чланак о стању Европе у половини XII. ст.

са кнезом Галичким, а у савезу са кнезом Кијевским. Рожер у непријатељству с Мануилом, Конрадом и Мљеткама, а у савезу са Угарском. Вељфом и Србима. Једина Рашка у непријатељству са Византијом а у пријатељству са суседном Угарском. Рашка у савезу са Угрима, који су опет у савезу са онима, који теже да освоје византинску царевину и српске жупанијске државице.

Ето за што се у половини XII в. Запад кретао на Исток, а европски се опет Исток кренуо на Запад. Запад се покретао да освоји и држи Исток, а Исток се покренуо да се брани и да одбрани како своје покрајине: тако и своје васале. За то се и морала управити сва снага источног императора противу оних његових васала, који се удружили са освајачима православних источних народа.

II.

Кад је император Конрад отишао у пролеће 1149 г. преко Драча у Аквилеју да купи војску противу Рожера, Мануило се крене морем против Сицилије и да мимогредом освоји Крф у друштву с Мљечићима. Византијско-мљетачка флота под командом Хурупа одржи сјајну победу над Норманима јужно од Пелопонеза, код Малеје, и у тој битци, случајно, умало што није погинуо француски краљ Лујо VII. Он, после несретног ратовања у Палестини, по васкрсу, враћајући се у Француску, сусретне Норманску флоту према Пелопонезу и из своје путничке лађе пређе на нормански ратни брод, и тада се сукоби флота византинска са флотом норманском, те Лујо постане из небуха учесником битке. И да није успео да развије на својој лађи савезничку византијско-мљетачку заставу, његова би лађа била потопљена у морској пучини с осталим норманским лађама. Како Лујо, тако и његова супруга Елеонора и њина пратња допадну плена, и не гледећи

на Лујево непријатељско држање према Мануилу, овај као рптер ослободи све Французе с краљем и краљицом без паре и динара. Луј VII био је наклоњен да ступи у савуз са Рожером, али по повратку у Француску, његова га супруга Еленора остави, уда се за Плантагенета, те увуче Француску у крваве ратове с Инглезима, па му и Конрад не дозволи, да се умеша у рат противу цара Мануила. По освојењу Крфа Мануило пошље флоту у Италију под командом Аксуха у нади, да ће и он учествовати у томе ратовању, по уговору с Конрадом, али савузници Рожерови покваре њин план: Конрад на место да крене своју војску на југ, — морао је похитати у Германију да крвав рат ратује с Вељфом VI; а Мануило опет на место да крене у Италију, морао се кренути из Авлоне са сухопутном војском да ратује противу српских жупана[1], као савузника Вељфа VI, Рожера и Гезе. „Цар дође у Пелагонију и угуши устанак, који је био завладао“ (чак около Охрида и Битоља), па се реши да сву своју војску крене даље противу српских државица — својих васала. „Јер Срби, — вели писац, — док је у царству владао мир, показивали се као пријатељи, издашно се разсипали речма оданости према цару, но су им речи биле несагласне са оним, што је код њих у потаји било на срцу, а кад се задесили они догађаји на суху (у Азији и Италији) и на мору (Крф), . . . они се користе тим временом, необично се охрабре, дигну оружије противу Византије и непријатељски нагрну на суседне с њима ромејске области“. Хонпат неодређеним цртама описује то царево ратовање наводећи, како се Мануило старао колико је год могао, да прикрије то своје брзо кретање од српског „сатрапа“ али није успео, па додаје да је цар „са најодабранијом војском“, оставивши

[1] „Цар се одрекне да лично учествује у рату, у Сицилији, вели Хонпат, и крене се из Авлоне са сухопутном војском противу далматског сатрапа“. pag. 101.

све што би му сметало брзом кретању похитао да ухвати тога „сатрапа“. Тај „сатрап српски знајући да није у стању издржати борбу с царевим легионима, оставља равнице и пење се у брда, да у њима нађе спасења. Своје поданике оставља, — као стадо животиње, које пасе по пољима, — непријатељу да га похвата и истреби, давши свакоме право да се на њега угледа и спасава како ко зна. . . . За то цар распршти гомиле варварске, попали њина имања и зароби приличну количину робља“. Докле овако неодређеним цртама описује Хонијат Манулово ратовања са српским жупанима, дотле Кинам много тачније описује то ратовање 1149 г. и оно се потпуно подудара са казивањем нашега Дукљанина. Кинам казује, да је Мануило из Пелагоније, где је угушио српски устанак, кренуо се даље и ударио „на Далмацију“[1], разорио град „Расон“, опустио све у путу, а то значи, да је он из Пелагоније кренуо се у вардарску долину више Скопља и порушио град Расон (*Ράσων*), а то су оне развалине града на р. Рашци, која утиче у Вардар с ниже Љешка, које су обележене на мапи Кипертовој са речју „Ra-oras castra“[2] а Расон је био средиште данашње хтетовске ондашње „расонске“ нахије. Туна „зароби велику множину народа и те заробљенике остави (туна) заједно с војском[3] (посадом) под командом севаста Константина Анђела“. Ту је и оставио све што би му

---

[1] Кин. књ. II. гл. 6. стр. 101.

[2] Шаф. у Стар. Т. II, књ. I. стр. 431 са свим верно тврди, кад каже, да Расон није Расса, али греши говорећи, да је Расон — Ражањ. Да Расон није Ражањ најбоље се види из пута, којим иде цар Мануило: од Авлоне долази у Пелагонију и ту „угушује устанак“, па одтален иде противу Расона, осваја га и руши. Ту оставља Анђела и све што би сметало брзом кретању и гони жупана у брдима, осваја Никаву и град *Γαλιτζη* и друге кастеле, па се враћа у Расон, а из Расона одлази у Цариград и тек у јесен 1150 г. премешта војску у област реке Ситнице. — Више Ra-oras-а стоји на истој мапи lesba, а то је Љешњк.

[3] У Расону била византиска посада за владе цара КалоЈована.

сметало у походу, јер је требало ратовати у брдима и врлетним местима површја вардарског. Оставив у Расону Анђела, — вели Кинам, — „цар са̂м пође даље (у лево) и заузме *Νικαβὰν Χώραν* = земљу Никаву[1]; која се налазила под

[1] Г. Васильевскій (Слав. Сбор. II. стр. 238) је тачно доказао, (као и Шафарик) да Расон није Ражањ, али како није знао где је Расон, то је читав опис даљег кретања Манунлове војске 1149 г. са свим погрешан; он вели: „Мануило се крену к реци Нишави (а Кинам каже: *Νικαβὰ Χώρα*, дакле земља а не река), која утиче у бугарску (!) Мораву, такође потчињену великоме жупану, премда може бити само посредно и освоји многобројне куле и градове, који постоје до данашњега дана, а то су остатци римских градова и утврђених места, где су становале страже, а та су места само била обновљена за владе византиске и српске, као што су напр. Ниш и Ремезијана (несу баш „многобројни“). Само један од тих градова који је био много северније, на самој Морави и звао се Галич, због особитости местоположаја и своје јакоће, освојен је после тродневне борбе. Град Галич, по Шафарику (стр. 433), јесу развалине на брду Голечу северно (!) од Чачка између р. р. Чемернице и Дичине и т. д. Цар се врати у Расу (ваљда Расон?) и дознавши, да се велики жупан из брегова бори, намерно опустоши местност и спали дворац великог жупана, али због настајуће зиме није могао да продужи рат. У сред зиме Мануило оде у Цариград“ и т. д. разуме се да је ово све било 1149 г.

Овде има толико противусловља да свака реченица обара другу, јер г. Васиљевски поводећи се по којечијим замишљајима тако брка ствари, да управо не може опстати ни једна његова реченица на пр. по освојењу Крфа, Мануило се крену са сухопутном војском, па дошао у Нови-Пазар (Расу), а сам признаје да Расон није Раса. То је једно, а друго: та идуће 1150 г. Мануило доводи војску у област р. Ситнице и одатле предузима операције противу великог жупана Уроша, а то значи, да је и 1149 г. био у Ситници. Хајдемо даље за казивањем г. Васиљевског: Мануило оставио у Расону севаста Константина Анђела с војском, а Расон је градић негде на обали Нишаве (?) и одатлен (из Нишаве) цар се крену и отишао у Нишаву (?!), па освојио Ниш, Ремезијану и многе друге куле и градове, па се вратио и освојио Галич или Галицу на Голечу „северно од Чачка“ (?). Међу тим у тексту Кинамовом (сар. 6.) нема Расе, нема реке Нишаве, нема Галича на Голечу, нема Ремезијане, нема Ниша и т. д. јасно је да Мануило ратује негде на другоме месту, а г. Васиљевски верујући изанђалим нагађањима Шафариковим и погрешном гледишту на историју Бугарије, води Мануила по оним местима, по којима ће он тек идуће године 1150 јаком ићи.

влашћу архижупана (који влада над Далмацијом), па без икаквих тешкоћа заузме све замке и кастеле, какви су били у хори никавској. Дошав до *Γάλιτξη*[1] наиђе на отпор, јер,

Да је ово овако, напоменућемо само ово:

1. Ратовање 1149 г. води се противу „Далматије“, а шта то значи, најбоље ће протумачити сам Кинам, кад год. 1166 (књига V. гл. 17). вели: „Дука минувши Србију ступио је у Далмацију и заузео .... па отишао на Дукљу. Значи рат се водио 1149 г. против жупана потчињеног архижупану (далматинском) Радославу Градинићу дукљанске архонтије.

2). Пред овим ратовањем Мануиловим 1149 г. Срем су отели Угри од Грка и то само сремску област. Ово тврди и г. Васиљевскій. Слав. Сбор. II. стр. 236.

3). У књиги II. чл. 12 и 13. Кинам описује други крсташки поход Конрада III и Луја VII, па вели: „Како су дошли до Дунава, цар Мануило пошље све што треба да се превезу преко Дунава и наместио много писара на обе обале Дунава, да записују сав пртљаг свију лађи и т. д. ...... па даље: „Кад се крсташи приближили граду Нишу, митрополији Дакије, Михаило Врана, кога је цар био поставио, да управља том земљом и т. д. Ово је било 1147 г. Од ове 1147 од 1153 г. Врана је управљао том земљом, а његов је заменик био Андроник Комнен, који је ступио „у преступне уговоре с Угрима и цар Мануило казни га и баци у тавницу у Цариграду. По томе не може се говорити, да је цар Мануило 1149 г. освајао оно, што је било његово, а његова је била и Лонгомерија т. ј. Шумадија, његов је био и Београд, и Браничево, и Ниш и Ремезијана и т. д.

Још једна примедба на чланак г. Васиљевског: На стр. 238 на место *Χώρα Νικαβά* стоји: река Нишава „која утиче у блгарску Мораву“... На стр. 250: .. „Бан Бела угрожавао да упадне у Блгарију, подвласну империји и заклјучавшују въ себѣ также нынѣшнују придунавску Србију до р. Мораве“, а Србија се одпочињала тада од те реке и т. д.

У ствари тада 1) није било државе Блгарије.
2) није у средњем веку позната каква река под речју: блгарска-Морава, него се звала Бинча-Морава.
3) тада (1149 г.) средњевековна Бинча-Морава није била погранична Рашка река, него је то била Моравица.

Блгарска Морава то је чисто пропагандијска ствар, а у изворима нема такве реке.

[1] *Χώρα Νικαβά*, то је сав онај простор земље, гди је Кичава, Гостивар и т. д. Ми смо доказали, да Никава није Нишава, да је Ниш, Ре-

вели Кинам: тамошњи варвари, уздајући се у своју многобројност и неприступачност места, несу му хтели предати свој град. За то цар постави (туна) свој стан (логор), па не губећи времена, заповеди, да бацају стреле и из праћица камење у спољње зидове и трећег дана освоји ту тврдињу. Туна нађе множину варвара, од којих су једни били војници, а други се занимали сточарством. Он их зароби и одтален одведе, па дошав у Расон, једне пошље и насели у Средцу, а друге у другим покрајинама империје". Док је Мануило освајао земљу никавску, местни жупан нападне на ромејску војску у Расону и био дао једну битку, за то цар по повратку крене се да га ухвати. Жупан умакне у брда. Цар опусти све по расонској области и спали дворе архижупана, у то настане и јака зима. И тако је Мануило 1149 г. освојио „државу" Првоше Драгинића, који је зависио од „далматинскога" архижупана Радослава Градинића. Радослав се тако поплаши да не изгуби „своју" државу, да дође цару

мезијана и т. д. била под грчком влашћу, па према томе ни *Γάλιτζη* није, нити може бити Галич на Голечу. Никава је поврщје Вардара и стециште р. Радике. Цар „угушио буну" у Пелагонији, за тим освојио Расон, па кренуо улево т. ј. у Хорју кичавску и по што је поосвајао тамошње „многобројне" кастеле, којих има и данас он: *ἔνδε Γάλιτζη γεγονως*. Сâм несам пропутовао нити био у Га́личнику, нити у Ка́лису, а од овога двога једно мора бити Кинамова Галица. Ударање је на првоме слогу како у речи Галичник, тако и у Калиси, па и у Галици. Судећи по опису становништва пре сам мишљења, да је Галичник, јер и данашњи тамошњи становници живе једино од сточарства. Није реткост да један човек у Галичнику има 10.000 оваца, а судећи по томе, што вели, да су „једни војници" рекао би да је Калиса, јер су тамошњи становници необично ратоборни, а иначе живе само од сточарства. Оба су места близу једно до другога. У Калису има толико много кастела и кула као што их нема нигде на другоме месту. Места су тако опасна, да и данас тамо има много кастела, у којима се налазе страже ради безбедности путника. Ово тврди и повеља Душанова (Гласн. XIII. стр. 375): до старога пута Галичкога. Значи да се Галичник звао у XIV в. Галичь.

Мануилу, као што вели наш Дукљанин[1]: Радослав . . . прешао императору Мануилу и благонаклоњено био предусретнут. И даде му сву земљу, коју је држао његов отац да у њој господари и влада. После дошав од императора отпочне држати и господарити земљом са својом браћом". На тај начин прве године ратовања (1149) Мануило освоји од поморске српске архонтије све земље у површју Вардара, између Шаре и Црнога Дрима и уништи савуз српског дукљанског архижупана са загорским — рашким — архижупаном и архижупан Радослав потчини се Мануилу. Ово је заиста био сјајан успех прве године ратовања. Расон је био порушен, запао у грчке границе и више се не спомиње. Тада пропада кућа Драгинића и више се Прворлав не спомиње у историји а Радослав изгубио све земље осим своје очевине. Сада су сви српски поморски жупани и архижупан припознавали врховну власт византинску и били на услузи Мануилу[2]. За своје славне победе Мануило зими 1149 г. до-

---

[1] Дукљ. гл. 47., стр. 59: Radoslavus . . . perrexit ad imperatorem Hemanuelem, et benigne ab eo susceptus est. Deditque ei totam terram dominandam eamque regendam, sicut tenuit pater ejus. Postea . . . veniens ab imperatore caepit tenere et dominare terram cum fratribus suis. Због оваквог понашања и преласка из „братског" савуза на страну цара Мануила, овај му опрости што је било, али му даде само ону земљу, коју је држао његов отац, а сву осталу одузме. Због овога изневерења и побуне се противу Радослава племена у Горњој Зети 1151 године и предаду Деши Горњу Зету и Травунију. . . . : Post haec surrexerunt quidam maligni . . . . . et rebellaverunt ei, et adduxerunt Dessam . . . . et dederunt ei Zentam et Tribuniam etc.

[2] Не разликујући у српској историји „удели период" г. Васиљевски безразложно вели: „Устанак у Србији (?) очевидно није био угушен због зимњега времена" (Сл. Сб. II. стр. 238). Међу тим Кинам говори о ратовању (1149 г.) с „Далматима и то у гл. 6. нигде не спомиње Србе, а кад говори о царевом ратовању 1150 године он почиње своје називање овако: „На крају (1150 г.) кад путови у Србији бивају и т. д. Очигледно је, да је рат 1149 био са Србима Далмације, а 1150 са Србима Рашке = Србије.

бије сјајан тријумф у Цариграду, али се загорски жупани са архижупаном Урошем II још могли надати успеху у савезу са својим савезницима, јер је император Манунло читаво лето 1150 г. употребио на то, да одржи свога савезника, да зада посла својим противницима и да што више може изолира своје непријатеље, као што је успео са српским приморјем. Већ фебруара 1150 г. видимо Манунлово посланство у Германији, а Конрад III пише Мануилу, да се тврдо држи савеза, али није могао кренути војску противу Рожера за то, што га смела побуна Вељфа VI и шестомесечна грозница[1]. Конрадово посланство јавља Мануилу, у мају месецу, о новим неприликама, на име, да је Вељф VI добио од сицилијскога тиранина много „проклетих новаца“ и да се не може кренути док не угуши ту буну. Пошто је августа био савладан Вељф и Конрад се спремио био за поход, кад али њему дође глас, који га задржи од похода у интересу Византије: „До нас долазе извешћа — пише Конрад византијској императорици: да је сав француски народ са својим краљем, по наговору и саветима тирана сицилијскога, ушао у заверу противу нашега најдражега брата, твога славнога супруга, и спрема се, да дигне оружје и да управи сву своју снагу противу његове империје. Ми смо сматрали за своју дужност да не гледамо олако на ту околност, и убедили смо се, да је потребно сачекати исход какав ће то све имати; али смо се ми, у свакоме случају решили — ставити на супрот томе нас и нашу империју за нашега брата и његову безбедност“[2].

---

[1] Слав. Сб. II., 240.

[2] Jaffe, Mon. Corbeiens. pag. 365. Ми у наш. библ. немамо ових Mon. и ја ово узимам из из „Слав. Сбор. II., стр. 240. Писмо гласи: Nuntiatur nobis, quod omnis Francorum populus cum ipso rege suo contra imperium precellentissimi germani nostri — tui scilicet gloriosissimi sponsi, conspiraret et arma movere, auctore et incentore Cicilye tyranno, cum omni virtutis suæ conatu disponeret.

Као што су Манупла задржавале ове неприлике у Цариграду, тако су исто опет Гејзу од ударања на империју задржавале неприлике борбе около кијевскога стола. У исто доба само се оснажио Рожер, јер је помогао папи да се поврати у Рим и да савлада Арнољда Брешијског „шизматика", поред тога што је већ много био успео да приволи француског краља Луја VII, преко Сигерија, да ступи у савез с Рожером. Петар абат Клињијски, друг Бернаров и Сигеријев пише Рожеру: „Наша срца, срца свију Француза пламте тежњом и љубављу да ступе с вама у узајамни савез, на то нас побуђује ниско нечувено и подло грчко издајство и њинога неваљалога краља према нашим хаџијама. Устани у помоћ народа божијега и освети толике увреде"[1]. Савезници би се били кренули, али им је сметао савез „зараженог грчком непослушношћу" германског императора Конрада са Манупилом. Рожер би се био кренуо с Лујем, али шта ће онда бити ако нагрне на њине земље германска војска са севера.

И заиста да није било овога савеза Конрадово-Манупиловог, још у лето 1150 г. било би од Цариграда оно, што се десило с њиме 1204 г. а балканско полострво постало би друга Палестина. Ово би освојење Цариграда (1150) затекло српске земље раскомадане на много државица и оне би постале плен и пљачка ритерских феуда, међу тим је пад Цариграда 1204 г. затекао српску земљу снажну и уједињену, она не само да није у томе помагала освајачима, него је дошла с њима у сукоб и латинска се империја није могла одржати.

III.

Читаво лето 1150 г. Манупло се није могао кренути противу Италије, а Рожер се није могао кренути противу

[1] Ib.

Цариграда. Пред јесен Конрад је надбио и савладао Велфа VI, а у јесен се Мануило крене да савлада Србе, па онда да крене на Угре. „Србија је земља бреговита и шумовита — вели Виљхељм Тирски: она је тешко приступачна и налази се на средини између Далмације, Угрије и Илирика .... народ је неизображен, без икакве дисциплине, обиталац брда и планина; он не познаје земљорадњу. Срби су богати стадима домаће и товарне стоке и имају изобила млека, сира, масла, меда и воска. Имају управитеље које зову жупанима.... Они су људи смјели и јуначни“[1]. „Јесен се рачунала — вели Кинам — у најзгодније време у години, када треба предузети ратне операције противу Србије, јер су у то време путови у Србији нарочито добри за ратовање, и с горе опало лишће“ па непријатељ има мање могућности да прикрива своје војне покрете и да се спасава гоњења. За то цар и „п р е в е д е с в о ј у в о ј с к у“ из расонске области стецишта вардарског, ближе „Нишу“[2] у стециште р. Ситнице, која тече преко Косова. Десно крило управи на супрот Угарској преко Лонгомерије и смести га около Ниша. Дознавши да Србима иде у помоћ војска из Угарске, „он приложи све своје старање да проведе своју војску преко тако назване л о н г о м е р и ј с к е з е м љ е[3] т. ј. преко Шумадије (над којом су онда Грци

---

[1] Ib.

[2] Cin. p. 104: *Ἐπι Ναισὸν* .. напр. *Ἐπι Θρακης* т. ј. на тракиској граници, а овде значи — на границу нишке области. У Кинама стоји *Σετζένιτζα*, о коме Шафарик мисли да значи данашња Сеница. Има село Сечаница, али је оно удаљено од места битке и нема од ње пута преко Копаоника. *Σετζένιτζα* вели Васиљевски значи Ситница, јер у византинском и з г о в а р а њ у вазда се претвара т у ц те тако од Ситница постало Сетцница. Сл. Сб. II стр. 246.

[3] Ib. *Διά τοῦ λογγομηροῦ λεγομένου χώρον* т. ј. преко таконазване земље Лонгомерије, за коју Шафарик мисли, да је то некаква жупа Лугомир, у источном углу Шумадије, код р. Лугомира, а међу тим из описа путовања војске јасно се види, да то није ж у п а Лугомир, него х о р а Лонгомерија и није ништа друго, него тако звана Ш у м а д и ј а, над којом су тада Грци владали.

владали). И крене се војска у десно (ἐν δεξιᾷ) да предупреди Угре, који се кретали да ударе грчкој војсци у бок. „Дошавши наблизу к реци Сави", вели Кинам, што значи, да је то одељење грчке војске прешло преко Шумадије на данашњи Крагујевац, Аранђеловац, Ваљево и тада „окрене" — вели писац: „другој реци, по имену Дрини, која извире из брда и дели Србију од Босне, јер Босна није потчињена српскоме архижупану, него се тај народ оделито сам собом управља". За време путовања грчке војске, у правцу Дрини, грчки фуражери сукобе се с угарском војском и ступе у борбу. Кад је цару било то јављено, он брже боље појача то десно крило под командом протосеваста Јована. У сукобу, који се догодио између Грка и Угра, ови бише надбијени и нагну бегати у правцу р. Лиму. Ту побацају све, што је сметало њином брзом кретању. Грчка их војска узастопце гонила, а они безобзирце бегали до р. Таре. Тада се грчко десно крило поврати да се сједини са главном војском. Док је десно крило гонило Угре, цар се кренуо с војском из области Ситнице и улогорио на средини између Ситнице и р. Таре. Тада је пут водио из ситничке области уз Ибар, па према овоме, цар се био улогорио између Јарута и Мокре Горе испод Рожаја, с јужне стране Рогозне. Ту се прикупи сва војска, а од заробљених Срба цар сазна, да архижупан очекује војну помоћ из Угарске, па се крене даље у правцу р. Тари. Преко Лима пређе код Русаве (Белопоља) и допре до Таре између св. Аранђела и Довоље. „До реке Таре — вели Кинам — цар није сусрео ни једног непријатеља, али приближив се р. Тари, пре сунчанога захода, увидеше Грци безбројну множину наоружаних Срба". Они су били наоружани секирама, праћицама, мачима и џилитима: Одело им је било: доламе, уске доколенице и беле капе на главама. „Кад су их Грци угледали вели Кинам: обузети страхом и трепетом одмах су цару јавили".

У том се повратио и Хуруп из извиднице са извешћем, да се српска војска удружила са послатом војском угарском. „Срби ће — рече цар, — изненадно насрнути на нашу војску“, на нареди да се војска повуче назад, а кад је наступила ноћ, Мануило да би предупредио изненадни напад, нареди, да се труби у трубе, што је био знак, да ће туна сутрадан преданити, а тај су знак познавали и непријатељи. Потајно пак објави појединце војним старешинама, да сваки наоружа најбоље своје војнике и тако наоружани да чекају на цареву заповест. Да их наоружане не би непријатељ приметио, заповеди, да се огрну плаштевима какве обично сиротиња носи, и тако прикрију оружје.

Сутрадан кад се свануло, по заповести Мануила, били су изведени најбољи у сиротињским плаштима војници из логора божем, као комордије без оружја, са ашовима и рашњевима за проналажење у житним рупама хране за војску. Овима је било заповеђено, кад угледају да на њих иду непријатељи, да се окрену и бегају натраг док се не сједине са својом потпором. У напредак пак да иду овако: најпре двојица, подаље иза њих — четворица, па шесторица и т. д. све више и више. У исто је доба Мануило склопио „стрељачку фалангу“ и заповеди јој да изненада удари на непријатеља са свим с друге стране. Ако Срби отпочну бој, нека бегају натраг ако буду слабији; не нападну ли их Срби — мирно да стоје поред опкопа. „Тако је цар наредио за то, да кад би Срби од јуриша његове војске били окренути у бегство, да их она лако наоружана фаланга гони и убија“. Ствар је била у овоме: они тајни и најхрабрији да намаме Србе у бој, па кад ови буду надбијени, лако наоружани стрелци да их гоне и убијају. — „И заиста — вели Кинам — није прошло много времена, а извидничари хитро долетише и испрекиданим гласом, бледи од страха, цару јавише, да је на левој страни р. Таре разређена фа-

лангом огромна војска непријатељска не само од Срба, него су ту и велике групе угарских коњаника и иноверних с њима Халисијана[1]; рек ше, да у редовима српским има и Печењега или Кумана. Архижупан Урош II што је могао више прикупио је био војске под командом жупана из куће Влканића[2] као што су Деша, Немѣнь, Страцимир, Мирослав, Грд, Влчин и остали потчињени жупани хиљадаши и стотинаши. Ту је било неколико чета угарске коњице, које несу биле од велике вајде у врлетним и брдовитим местима и нешто Халиса мухамеданаца ханевидске јереси, који се називљу, у Угарским споменицима, к а л и з и, а код Срба су запамћени под именом К е з у н а[3].

Грчки стрелци примакну се р. Тари и ту се лицем у лице сукобе с непријатељима, али ни једни, ни други несу отпочињали бој. Тако су дуго стајале две непријатељске војске једна против друге. Тек онда, кад се цар Мануило са заставом појавио на једној главици, на десној обали Таре, грчки стрелци отпочну стрелама бој. После добре чарке и борбе код реке, Срби напусте мост на Тари и почеше од-

---

[1] Hoffman Lex. v: Chalisiani близу од Црнога мора, из града Халисије. Ово мњење нема никаква основа. Како они — по Кинаму — рђаво разумевају и верују веру Мојсијеву, може бити, мисли г. Васиљевски, да су К а р а и н и, али, — додаје он (прим. 247) како Кинам вели на другоме месту, да они верују у Турску веру (стр. 247), излази, да су Х а л и с и или Х в а л и с и оно исто што и К а л и з и (Calizi), о којима непрекидно говоре Угарски љетовничара од 970 г. па их још називљу Исмаилићима, који верују у Мухамедову веру као и Болжски Болгари, и то у веру Мухамедову ханефидске јереси, а преселили се од Волге по пропасти Блгарског царства на Волги, Учен. Зап. I и II отд. Акад. наук. Том. III, стр. 737 чланак Куника.

[2] На једном месту назива Кинам Вакиноса архижупаном, а на другим местима просто жупаном. Излази да је оно прво погрешно.

[3] Вероватно, после шареничке битке: они су заостали и настанили се около Таре, Пиве и Дрине, па једно њин назив К а л и з, а друго — несу знали српски и на говор само се осмејкивао, кезио, па добили име К е з у н и.

ступати на шаранačку висину с намером, да даду битку у шаранačким честама и таласајућим се чукарама.

Мануило похита с војском преко моста за Србима, који су одступали дотлен, док се несу обрели у непроходним че̏стама, па се тек онда окрену натраг и ступе у бој с Ромејцима, у коме сукобу падне доста бораца с једне и с друге стране, Угри бише надбијени, Срби потиснути, многи допадоше плена а у том броју „два најзнатнија Србина (Хурдеси) Грдо и Влчин“. Сада се на читавој убојној линији одпочну бојеви и сукоби. Док је император Мануило навлачио на себе оклоп и убојно оружје, његове војсковође Хифар, Михаило Врана и други гонећи непријатеља западоше у непроходну че̏сту и бише опкољени Србима тако, да не би изнели ни један читаве главе, да их цар са својом фалангом није избавио и добро их — вели Кинам: „наружио и прекорио због плашљивости и непознавања војне вештине“. Кад се они почели правдати позивајући се на незгоду местност и зиму, цар предузме командовање а њима заповеди да му следују. И тако прикупљена, распоређена и окуражена ромејска војска крене се у одсудну битку. Међу тим је снег био покрио брда и планине и засуо долине. Бели врхови Сињавине, Пирлитора и Дурмитора, покривени ледом и снегом били су сведоци те крваве борбе, а цича, мраз и вејавица сметала је војним операцијама. За време кретања ромејске војске, Срби из заседе нагрнуше на лево њино крило, али су били одбијени. Поред цара су јездила два његова рођака: Јован Дука и Јован Кантакузен. „Непријатељи су — вели Кинам: познавали цара по оружју, које је било прелпвено златом; познавали су га по његовом стасу и порасту; — познавали су га по његовој језди, јер је дивно јахао коња и вешто владао оружјем“. У тој непрекидној борби и чаркама „цар је поражавао непријатеље мачем и копљем“, и тада се, вели Кинам, десило ово: „један војник, од оних војника, ког је цар копљем стровалио на земљу, —

дигне се, потече у напредак, и када на близу опази цара, истрже мач из корица и бахне на цара да му зада удар. Овај га груне ногом у прси, обори на земљу и задавши му рану код очију, крене даље“. Под теретом оклопа и оружја царев коњ оброни. С тога цар заостаде, заповедивши Кантакузену, да води војску и продужи борбу, а он ће га стићи. И Кантакузен, у борби, удари по грбини (архи)жупана Вакиноса с намером да га пробурази, али није успео због препоне у непријатељевом наоружању. Кад је Вакинос увидео да га нападају само два човека, а с њиме бејаху седморица, он ступи у бој с Кантакузеном и борба је дошла до јуначких руку. Кантакузен изгуби два прста на руци и већ је био у опасности да изгуби живот, али цар својим доласком спасе Кантакузенову главу од српске „секире“, но опет себе навали у опасност, да изгуби главу. Цар мислећи, ако заподене бој са седморицом, који опкољаваху Јована лако ће бити српској чети од триста људи њих опколити и побити, нађе за потребно, да најпре растера ону чету од триста људи, и тада ће одступити од Јована седморица. Даракнув мамузама коња, он улети у средину непријатеља, но управљени копљем удар у непријатеља би промашен, јер овај отклони оштрицу копља од свога бедра. Тада цар ступи с њиме у мишићни бој. Кад то спази Вакинос и остали с њиме, они оставише Кантакузена и потекоше на цара. „Туна се, вели Кинам, — десила страшна ствар: Цар баци копље а истрже мач, па је њиме само махао то дајући, то примајући ударце, док се други не разиђоше, па се отпоче двобој између њега и Вакина, који се одликовао јунаштвом и прекомерно великим порастом. После дуге борбе Вакин зададе цару силан ударац у лице: императору је спасла живот само железна мрежа, која се од шлема спушта преко лица, али је ударац био тако снажан, да су колути мреже ушли у тело и појавили се на лицу царевом“. У том моменту бола Ману-

нупло рани Вакипа у руку[1], па му истрже мач из руку и предаде га своме синовцу Јовану Дуки. Вакип се предаде. Мануило је хтео ићи у напредак, али Вакин, не желећи ни ин-бије своме ритеру — победиоцу, покренут својим сопственим великодушјем, показујући знацима на своју косу на глави, старао се објаснити цару, да је тамо у напредак српска војска тако многобројна, с којом ће се сукобити, као што је многобројна коса на његовој глави и наравно да ће погинути. За то се цар врати у свој стан са 40 заробљеника, а Срби одржаше своје позиције на Шаранцима. У ствари није било до ратовања ни једној ни другој страни. Србима несу помогли много угарски коњаници, а јака зима и сметови несу били угодно време за ратовање. Отпочну се преговори мира преко Урошевих посланика, и кад је уговор мира био свршен, дође у царев стан и архижупан Урош II, по ондашњем обичају, клекне пред царем на земљу и закуне се, да ће остати веран васал[2] империје и да ће давати царству, кад ратује у Европи 2000, а кад ратује у Азији ка пређашњим 300, још 200, свега 500 војника.

И тако битка на Шаранцима уништи рашко-угарски савез, уништи угарске планове, да она себи потчини српска племена и увећа број крвне дације на 200 живота.

Овде је врло уместно питање: па какве су биле последице од тога савеза са Угрима, у Рашкој?

Савремени хроничари овако одговарају: Године 1151 устану Рашани и збаце Уроша II с архижупанства, па на његово место не изберу (како је онда било у реду) Белуша, који је радио да Рашку потчини Угарској, него изберу трећега брата Дешу[3]. Цар Мануило не одобри такав поступак.

[1] Хон. стр. 114 и 115.

[2] У почетку стоји „роб" али то значи: — „васал".

[3] Cod. Dipl. II pag. 45: Ego Dessa dei Gratia Dioclie, Serblie etc.

нето опет васпостави Уроша II, и отпочне рат противу Угарске, у коме се Срби борили противу недавних својих савезника Угра.

У том, 1152 г. догоде се многе промене:

Умре савезник Манупилов Конрад III и наследи га Фридрих Барбаруса;

У Француској охладне спрам Рожера и напусте мисао ступања с њиме у савез.

Мануило је продужио рат с Угарском, и кад је дознао, да се Урош опет приљубљује Угарској, он га збаци и постави, вели Кинам, за архижупана Белуша, како би га истргао из савеза угарског, али је Белуш тако далеко био отишао у томе своме правцу, да се одрекне архижупанства, а за архижупана буде постављен Деша, који је обично говорио: Уста се клела, али је душа непричестна клетви.

1154 г. умре и Рожер II, и савез се распадне. На велики кијевски престо дође привърженик Мануилов **Дюргіє** Долгоруки (1155); кнез Галички сада је био изван опасности, а кнез Владимир, зет Белушев утекне у Угарску, која је сада била усамљена и изложена ударцима цара Мануила. Са ступањем на престо кијевски **Дюргіа** морала је победити „православна“ партија Нифонтова, који је бранио „права благосиљања цариградског патријарха“, и заиста 1155 г. буде у Цариграду постављен за руског митрополита најнаученији Грк онога времена, Константин. Њега **Дюргіє** причека с чашћу са свима епископима, који су остали верни цариградском патриарху и овај благослови **Дюргіа** на велико-кнежевски престо 1156: „**тогда же митрополитъ Константинъ приде исъ Цариграда, и приѧ и кнѧзь Дюрги сь чєстью, и Полотски єпископъ, и Мануилъ Смоленьскїи єпископъ, иже**

Zacholmie Dux etc. an. 1151. За овим је био исте 1151 г. Magnus Comes terre Zachilmie.

Cin. pag. 123, 225, 235 и 236.

бѣгалъ предъ Климомъ; и тако испровергьши Климову службу и стовлєнна, и створише божєственую службу и благословиша кназа Дюргѧ"[1]. На тај начин одржи победу Манунлова политика на свима тачкама, па и у Србији: Кад Деша није хтео ратовати противу Угра, Манунло га казни у „Тешином шанцу“ т. ј. у Тешици код Мораве. Год. 1156 Манунло уништи онај савез, који је ишао на освајање трачкога полострова, а кад дозна, да Деша назива угарскога краља „својим господином“ т. ј. сизереном, он га збаци и пошље у Цариград у заточење[2], а велико-жупанска власт пређе на млађу линију Вукановића — на привърженика православне цркве Немању. Угарска је увукла велику жупанију Рашку у савез западних држава противу Истока, с намером, да је себи потчини, а радња савеза противу Манунла сврши се за Србију падом старије линије Вукановића, а на угарски престо ступи (1174 г.) сродник и привърженик Манунлов — Бела. Србија се пак уједини и васпостави своју стару краљевину, коју су Угри уништили, кад су убили краља Чеслава (962). Противу српске краљевине устали су Латини из Цариграда и угарски краљ, али је први српски краљ надбио Хенрика иза Ниша, а угарску војску разпршта Господ са небеса градом и муњама. Угарска потпомаже Вукана противу Првовенчанога; помаже Драгутину противу оца и краља Уроша; Угри се боре противу српске царевине.

Освојењем Хрватске у почетку XII века, Угарска заузима Раму и већ пружа своје руке и на Рашку; али победа Манунлова на Шаранцима поруши угарске аспирације на Ср-

---

[1] Ипатьев. лѣто — з. стр. 333.

[2] Шта значе речи Кинамове о Деши да га је послао у Цариград и „држао под стражом у дворцу“, најбоље показује случај са Андроником Комненом. По што је ухватио његово писмо да нуди Угрима Подунавље само да му помогну да дође на царски престо, цар га је ставио у тамницу, из које је он утекао, а речено је: „одлучио га од себе и држао под стражом у дворцу“. Кин. стр. 143.

бију и Србија постаје краљевина. Што су били Угри према Србима у Загорју, оно су Млечићи према Србима у Поморју, па како су ови сметали Загорцима у стварању краљевине: онако су Млечићи сметали Душану у његовим плановима на Цариград.

Тко пропрати нашу доцнију историју у Приморју и у Загорју, он ће наћи у њој неумитну логику, која јасно обелодањује наше савезнике и пријатеље у борби за национални опстанак, а наћи ће и непријатеље који су узрок нашег толико-вековног страдања и народне патње. Факта су тако позната, да их ја нећу напомињати.

IV.

Остало је још једно питање, на које морамо дати одговора, на име:

Који беше оно Србин, што онако јуначки подели мегдан са Кантакузеном и са царем Мануилом, коме цар великодушно опрости живот на мејдану а он цара предупреди да неостави своју главу на Шаранцима? Ја ћу навести сва мњења и верне податке о Кинамовом јунаку Вакину, па ће сами читаоци пресудити тко је он био.

Угри су послали у помоћ Србији коњанике и вероватно их предводио Белуш. Вакин се бори пешице.

Du Cange мисли, да је Вакин, архижупан Радослав Градинић. По историјским податцима Радослав није ни био у боју на Шаранцима.

Г. Васиљевски[1] вели: „Има имена у Угарској Vachan“, па „мислим“, да је Вакин био вођ угарске војске, јер је и код Угра било жупана. Овде није Vachan, него Вакхин т. ј. Вакх, а има у Зети црква св. Срђа и Вакха. Вакхин је дакле име хришћанско Вакх.

[1] Слав. Сбор. II. 28.

Хонпат и Кинам свуда спомињу, где су се и у коме сукобу борили Угри, али изреком тврде да се само Срби борили с царем за време борбе и двобоја с Вакином. И ако се само по имену може домишљати ко је био Вакин: онда ми имамо српских имена: Бѣльхань и Бѣлханић[1]; имамо Бакулић[2] или Вакулић; имамо Вильхань и Вильханић[3] и т. д. и судећи по овим именима, ми бисмо рекли да Вакхин неће ништа друго значити, него име хришћанско Вакхин[4]. Но на страну домишљања, кад ми имамо код савремених грчких писаца такав лични опис тога борца са Мануилом, после кога, може се на Вакина применити она народна пословица, која гласи: „само ти се каже“.

Кинам[5] вели за Вакхина: „Одликовао се **прекомерно** великим порастом“.

Кад је пак 117³|₄ г. император Мануило приспео у Цариград са Немањом, њему је (императору) ваљада четврти пут, изговорио похвалну беседу чувени Евстатије солунски, у којој је, између осталога, о Немањи рекао: „Не могу ћутке прећи а да коју не рекнем о Немањи, који ми је и у другим приликама као **невиђен,** давао повода, да говорим свечане беседе, а **сада** је привукао на себе моје очи и моје дивљење: муж, **не** онолике висине, какву природа даје другим људма, већ много **надмашујући**[6] обичан људски пораст.... Пређе се храбрио и навикао да се одупире и да улеће у борбу (сечу), али га препоручио на добро страх, и још више **ране**[7].

[1] Рјеч. Ст. Ђ. Даничића стр. 99.
[2] Ib. 22.
[3] Ib. 114.
[4] Не причају напразно писци да се Немања крстио после 30 година.
[5] Pag. 112.
[6] Управо вели, да природа на аршине одмерава људма пораст, а Немањи дала пораст без мере....
[7] Tafel, Thesal. pag. 434. — Славян. Сбор. II. 285.

У опису Немањина живота, његовим рођеним синовима, нигде ништа нема о томе, да је њин отац био кадгод **рањен**, али је сведоџба Евстатијева таква, да о њој не може бити ни најмање сумње. Па шта то значи, да синови Немањини не спомињу р а н е[1] очине, а Евстатије говори о његовим ранама, у његовом присуству? Да ли није Немања под другим именом делио мејдан са Мануилом?

Немања се родио у Диоклитији, гди је највећа и најзнатнија српска црква била, код које је сахрањен краљ Бодин и други и пре и после Бодина, црква св. Срђа и В а к х а. Немању је крстио у Диоклитији латински свештеник, и разуме се наденуо му име, али како му име дао? Наши су хроничари јасно забележили, да га најпре крстио латински свештеник, а после, он је прешао у православну веру и почео зидати п р а в о с л а в н е манастире, за што су на њега устала браћа. Хришћанско (црквено) му име било православно С т е ф а н. Из народног с р п с к о г сопственог његовог имена он је начинио своје презиме:

— „Н е м а њ а је (вели Лукарић[2]) о д б а ц и о своје **презиме,** као сувише н и с к о и створио д р у г о (презиме) **зи свога сопственога имена**“.

Очевидно је Немања одбацио своје презиме Вльканъ(ић),

---

[1] Св. Сава, о своме оцу Немањи, вели: „**Ѡ владычьствѣ его и дрьжавѣ неисписахомь его по редоу, иже слышахомь и видѣхомь, оумноженииа ради словесь, единь бо Богь вѣсть и чловѣкомь неоучтаемо колико подвигь его бысть ѡ нась.... вьсѣмь дивны** (од речи див) **и страшны владыка владычьствоующимь, и просто рещи: нинь не приложить се кь немоу**“. Шаф. 3.

[2] Copioso ristretto degli Annali di Rausa di Giacomo di Pietro Lucari. In Venetia. 1605: „Nemagna rifuto il s u o c a s a t o, come cognome t r o p p o b a s s o et formo un alt(r)o dal s u o p r o p r i o n o m e“ Вид. Слав. Сбор. II. 186.

и из свога сопственога, српскога имена **Нємѣнь**[1], начинио презиме — **Немања**[2].

И тако, српско име Немањино било **Нємѣнь**; кад је прешао у православну веру, добио име Стефан; али како му је дао хришћанско име латински свештеник, кад га је у Диоклитији крстио? Најстарији Немањин син, у опису живота свога оца, каже: **аще и несоуштоу ми тьгда ни помнещоу**

[1] Миклошић (у Personennamen) за име Neman каже, да му је значење непознато или сумњиво.

Грчки се то име пише *Νεεμᾶν*, а има српско сопствено име **Нємѣнь** (в. Гласн. XXIV, стр. 269): „**што коупи ѿ Ранька Нємѣнока**" и т. д. Ово српско име **Нємѣнь** веома је старинско, па мислим, да је од имена **Нємѣнь** постало (презиме) Немања, и то по ономе закону нашега језика, по коме је постало напр. од глагола **имѣти — имамы**, а опет од глагола **нєимѣти — нєимамы**, па и наша данашња реч: немам или имам. Дакле је име **Нємѣнь** постало од глагола — не мијењати а смисао је имена — немијењајући се, непроменљиви т. ј. сталан.

Презиме, управо, требало би да је **Нємѣнѧ**, али је по својству језика дошло на место ѣ, слово а, као и у глаголу — немам, па је постало Немања. Ово је српско старинско презиме налик на презиме: Памучина, Обућина, Бућа и т. д. Наши се краљеви потписивали напр. Урош II, Немања VI, Душан, Немања VIII. Ова реч Немања у најновије време преокренута је и управо искварена са ић, као кад би презимену Памучина додали ић, па постало Памучинић. Није дакле њино презиме Неманић, него Немања.

[2] У династији Немања, осим сина, основача и творца новога презимена, Влькана, нема више ни једнога Немање, који би носио име Влькь или Влькань. **Нємѣнь** је или *Νεεμᾶν Στέφανου* т. ј. **Нємѣнь** је син Стефанов, вели Хонијат (стр. 205).

Ког је он Стефана син?

Ана Комненова (књ. IX, гл. 10. стр. 433 и 434) вели: „Тада је Влькань с поверењем дошао цару (око 1096-7 г. Алексију I Комнену), у пратњи својих сродника и најважнијих жупана, и драговољно дао цару у таоштво два своја синовца, на име: Уроша и Стефана Вукана (т. ј. Вукановића).

Овај Урош (синовац Вуканов) имао је три сина: (Примислава) Уроша II, Белуша и Дешу. И једну кћер Јелену, удату за краља угарског Белу Слепог.

Овај опет Стефан имао три сина: Немѣна, Страцимира и Мирослава, и једну кћер, удату за Градињу архижупана Дукљанског.

бывьшихь юже о рождьствѣ юго, али сам по чувењу чуо, да су тада били велики метежи **вь странѣ сеи срьпьскыю земью и Диоклитию и Дальматию и Травунию**[1], **и ωземельствовавшоу соущоу родителю юго ωть братию своюе, они же изьшьдь ωть крамоли ихь вь мѣсто ..... Диоклитию** ... ту се родио Немања .... **оу храмоу соущимь вь земли той и латиньскымь иерешмь сподоби се прияти латыньскоюе крыщение .... вратив се на стольноюе мѣсто, ... примиь кьтороюе крыщение ... ωть роукы .... архиерея посрѣдѣ срьпьскыю земли оу храмоу .... апостола Петра и Павла: яко ωбою сьсщоу млѣко сьсаль**"[2]... Тај прелазак у православну веру тако великог принца или кнеза био би и у наше дане од великог значаја и важности, а онда је то још више имало значаја и важности. Њега и заволи православни император византински Мануило, па му и поклони Дубочицу „**ни сь кѣмь несьωбьщьно**". . И он почне да зида цркве. На њега устану његови сродници, но га одбрани десница крепка и висока т. ј. император Мануило.

Јасно је, дакле, да је он, као и сви наши жупани и владаоци имао српско име **Немѣнь** грчко календарско — Стеван, а латински свештеник дао му „**оу храмоу**" св. Срђа и Вакха име Вакх. Нема сумње, да то име Бакх и јесте Бакхин. Вакх или Вакхин, а то и јесте грчко име *Βακχῖνος*. Као што се Кантакузенов *Βέλκος* могао превести са *Βεσος*, тако се и Вакин могло превести са Бакин.

И тако Немања има четири имена: српско — **Немѣнь**; латинско-хришћанско — Бакин; грчко-православно — Стефан и калуђерско — Симеун. За то су Немање и штитиле и

---

[1] Оделито је српска земља, оделито Дукља, оделито Далмација и оделито Травунија.

[2] Жив. Сим. стр. 2 и 3. у Раш. Шаф.

Раш. Шаф. стр. 58: „**вьзрастомь си .л. лѣть**".

подизале манастир св. Срђа и Вакха, па га и краљица Јелена обновила.

Какви су то били „велики метежи“ у српским земљама око 1113 и 1114 године, кад се родио Немања?

(Рат. III. 2): **Азь Стефан** (краљ I) **рождены** (Немањом) **скажоу вамь своего** (отца) **рождьство .... бывьшоу великоу метежоу вь странѣ сеи срьпьскые земле и Диоклитие и Далмацие и Травунье и оземльствованоу соущоу родителю его оть братие .... изьшьдь** (отац Немањин) **оть крамоли ихь у Диоклитию, где родь и сего отрока на мѣстѣ рыбница, оу храмоу соущимь вь земли тои и латиньскымь иерѣомь .. сподоби се и латиньское приети крьщение** (по повратку у Рашку) **вьторое крьщение сподоби се приети оть роукы архиереа посредѣ срьпьскые земле** (у храму св. ап. Петра и Павла).

Између 1081—1085, нападне Роберт Гваскар на византинску царевину. Краљ Бодин није по уговору притекао у помоћ Алексију. Бодин ожењен Јакинтом ћерком потоњег грчког заповедника у Бари Аргира.

Цар Алексије ратује с рашким жупаном Вуканом и узме у таоце његове синовце Уроша и Стевана.

1096 г. почиње се кретање крсташке војске. Она задаје толико посла Алексију, да се он није могао мешати у српске ствари. — Ову прилику употреби Бодин, те освоји Травунију и Хум. Погуби три брата од стрица Родослава, а остали одбегну у Цариград. Бодин нападне на Вукана и примора га да постане speciaIiter васал Бодина и његовога сина Ђорђа.

1102 г. на место Ђорђа, Зећани избирају за краља Владимира, зета Вукановог.

1107 г. Бојемунд (из Италије) нападне на византиску царевину. Цар Алексије постави адмиралом de Condi-Stephana (D. 58), да спречи искрцавање Бојемунда, но не успе. Рат се продужи читаве 1108 год. Бојемунд и Алексије мире се и Бојемунд се врати натраг, да се спреми и опет удари на Грчку. Да је Владимир имао сношаје с Бојемундом, види се из тога, што цар Алексије шаље Радославиће у Драч. Њима Владимир прашта. Јакинта отрује Вукана, што је прекршио заклетву њеном мужу и сину, а Радославићи отрују Владимира. 1112 г. по смрти Вукана, Урош прогна оца Немањина у Диоклитију.

Год. 1113 Ђорђе заузме Зету и освоји Рашку (1114). Отац Немањин био је у Приморју и у месту Рибници (где се хвата или продаје риба) роди му се син Немѣнь, коме латински поп даде име Вакхинос = Бакин од речи Бакх[1]. Ђорђа надбију Грци с Радославићима, и он утекне у Рашку Урошу. Он с Рашанима освоји Диоклитију, и надбије Грубешу.

1126 г. цар византиски надбије Уроша и опљачка његову земљу; његове војсковође надбију Ђорђа, заробе и одведу у Цариград. Из тамнице изведу Грубешу и поставе га архонтом дукљанским, као васала византиског, а у Скадру и другим зетским градовима остану грчки гарнизони.

Ово нјесу „велики метежи“ у српским земљама.

П. Срећковић.

[1] Као принц, вероватно је крштен у славној цркви дукљанских владара, св. храму Срђа и Вакха, па му латински свештеник и дао такво име.

ЦРНА РЕКА

ПРИЛОГ ЗА ИСТОРИЈУ И ЕТНОГРАФИЈУ СРБИЈЕ.

Најновији обилати радови на пољу српске историје за последњи деценијум година, који потичу из пера наших и онострaних историчара, дају изгледа, да ће се многе неправилости у српској историји за кратко време исправити, многе празнине попунити и многа тамна места осветлити.

Можемо рећи, да није далеко време, које нас раздваја, да добијемо у руке критички и на верним подацима написану историју наше отаџбине, као што је имају и други образованији од нас народи, који су били у повољнијим приликама.

Поред осталих других дела, која се односе на познавање српског народа, ми ћемо овде бацити само један поглед на капитално дело г. М. Ђ. Милићевића, под насловом „Кнежевина Србија“, које је угледало света 76-те године о трошку министарства просвете.

У том делу налазимо прибран по готову сав колики растурен материјал историјски, који се односи на познавање наше домовине, а штампан је био у „Гласнику српског ученог друштва“, или ти пак у другим повременим листовима и засебним издањима, која се односе на важније догађаје из српске историје и личности знамените махом из новијег доба.

Разгледајући ово дело, ми смо нашли у њему доста нових ствари, али и доста празнина, нарочито у оном делу, где

је реч о Тимочкој Крајини, и о знаменитим личностима и догађајима из тог краја Србије, које празнине треба по нашем мишљењу попунити, а нејасна места, у колико их има, осветлити. У том погледу, као и на прибирању српских народних умотворина, свако оклевање, сваки немар у опште, био би од неоцениме штете за историју; јер би остављање таких радова за доцнија времена постало можда и сувише касно.

Још пре 30 година налазимо у „Гласнику српског ученог друштва“ предлоге, које су чинили „Ученом друштву“ неки чланови у том смислу: да оно настане свима силама, да се од појединих људи из доба првог устанка прибере материјал за новију историју, тако, да ту буду заступљени сви крајеви Србије. Нешто је у том погледу учињено, као што се види, али из Тимочке Крајине, осем јединог хајдук Вељка, ништа се тако рећи о другим личностима, па и о многим догађајима не зна. . . . . Да су ови предлози неких чланова српског ученог друштва били примљени онако, као што је требало очекивати, не би били принуђени, да прибирајући ову грађу, сада у ово доба, кад су тако рећи махом сви наши ратници из првог устанка помрли, многе ствари са зебњом усвајамо.

Руковођени дакле мишљу, да попунимо једну празнину у нашој историји, ми смо се потрудили, да изнесемо за сад само нека дата из Црне Реке, која имају свезе са прошлошћу тога краја, и то новијом.

Ова дата, која су верно и критички прибрана и обрађена, нема сумње, користиће као грађа за допуну наше новије историје и за изучавање нашег народа.

Црна Река — то је предео, који припада водопађи тимочкој, а сучељава се на западу с ћупријским и пожаревачким округом; на северу с крајинским; на југу с књажевачким и алексиначким округом, а на истоку с кнежевином Бугарском.

Површина му не износи више од 1439·5 □ к. м., а на том простору живи данас нешто више од 60·000 душа.

Црна Река је и данас задржала исти назив, као и под Турцима; а колико нам је познато, и према административној подели Србије, незнатно одступа од старих својих граница.

У толико је разлика сада, што је под Турцима Видин био централно место за тимочку крајину, где је долазила и сва Црна Река. Према пожаревачком, ћупријском, алексиначком и старом гургусовачком крају, постојала је међа, више или мање скоро онуда, где је и сада. Према Крајини пак, била је граница зараван копривнички. Прича се, да је ту постојала и стража турска. Који би Турчин путовао за у Крајину (у којој им није било дозвољено стално живети), морао би ту застати, а у повратку, ако је био на потковаиом коњу, да откује коња, те да не понесе са собом ни земљу крајинску[1]. Толико су Турци поштовали права Крајине, да су у томе поштовању и претеривали. Али, то је била земља Емине, сестре султанове, која је, по причању, једном опасно болујући уснила, да ће наћи лека својој бољци у Крајини, као што се после, веле, то и испунило. Од то доба, Крајина је вазда под Турцима имала веће слободе од других српских области, и једва се разликовала од какве вазалне земље.

Како народна традиција вели, сам назив „Црна Река“, из старијег је доба, после косовске битке, или можда доцније после коначне пропасти српске државе, и везан је уједно са црном прошлошћу тога краја.

У почетку, прича се, тај назив простирао се само на горњи део рготске реке, или боље да определимо, захватао је само простор између села Слатине и Беле Реке, па је до-

[1] Нисмо слушали, да су Турци, улазећи у Крајину, морали откивати коње, као што тврди г. Милићевић а са њим и Ранке, већ на против при излазу, или на граници Крајине.

Писац.

цније прешао и на читав округ као и на кривовирски Тимок, који се прозове у позније време Црни, за разлику од књажевачког, или тако названог доцније Белог Тимока. Рготску реку, као што је познато, чине ове реке: слатинска река, која извире више села Бора; кривељска река, која извире у Црном вр'у и белоречка река која извире више села Луке под Столом. Више рготске клисуре, стапају се ове речице, и одатле чине рготску реку која под тим именом утиче у Тимок, испод села Вражогрнца.

Још и сада остало је, да мештани, који одлазе, рецимо из Копривнице, Вражогрнца, Рготине и других села у Слатину и цео тај горњи крај, што се пружа до Беле Реке, веле: „идемо у Црну Реку". За остале крајеве овога округа — то се не чује. Прича се, да је некада под Турцима, а то је по казивању народном давно морало бити, тај крај тако био опустио, да у њему за седам година није ни петао кукурекнуо, и да је с тога и прозван Црна Река, који назив доцније пређе, као што рекосмо, и на читав округ који није био боље среће. Из тога доба — али кад је то баш било, не знају казати — остало је силество прича, у којима се живо слика мученички живот тога народа под Турцима. Казују, да је из Црне Реке некада махом све било избегло у омољске и друге суседне планине од зулума турског, а ако је који, веле, и заостао, не могавши ни на који начин побећи, он се је крио, као и остала друга животиња, и проводио бедно живот у планини. Од оних, који би тако по нужди остали, здрави и одраслији, највише су налазили заклона у густим планинама црноречким, а жене, деца и понеки од стараца сакривали су се у пећинама. Кад нису имали Турци шта више палити, пленити и робити по селима, по гдекоји од њих, прерушени у женско одело, врљали су по планинама са керовима да виде: да ли није још која жива душа заостала скривена. А да би лакше могли ући у траг збеговима, прикривеним вешто у пећинама,

они би мучки ишли од пећине до пећине и претварајући се у женскиње, дозивали оне, што су у пећини, да се одзову. На тај начин, доста су света поробили, и то махом женскиња, које су одводили даље и продавали. Оно — женскиње — не надајући се турском лукавству, није могло да се уздржи, а да се не одазове, и за то је горе и пролазило.

Према свему томе, сам назив „Црна Река“, одговара савршено приликама, у којима је поникао, и карактерише у једно некадашњи живот читавог једног краја српског у доба турске владавине.

Судећи по остацима од старина, којих има у Црној Реци, смемо закључити, да је овај крај некада био добро насељен, и да је, по свему, као што нам изгледа, у више пута претрпео многе промене. Он је запамтио доста горких дана, а изложен разним најездама непријатељским, у више прилика био опустошаван и расељаван. То се види и по људству, што живи у Црној Реци, а у неколико и по традицијама, које и данас живе у народу. Држи се, да је сав онај предео од Звездана, па до ушћа Тимока, махом насељен у доба кад је владала пустош, и то највише у једно време и оним Србима, који су по свој прилици са патријархом Црнојевићем дошли из Косова, не хтевши многи рећи са њим у Аустрију. Други опет, као што су Звезданци, веле, да су се доселили много пре — на 400 година. Има опет и таквих, који су се сами из разних побуда амо доселили, и то из разних крајева старе Србије. И данас многи знају, да им је старина у Косову, и данас се још зову они Косовцима. Они су нашли тај предео пуст, и по што су се Турци били већ стишали, остали су; јер им се допала земља за то, што је била родна и шумовита. Многи опет знају, да имају својих сродника и у Банату, који су тамо отишли са патријархом Црнојевићем, а има их и таквих, који су се за времена познијих ратова Аустријанаца са Турцима у Аустрију из Црне Реке одселили.

Не ће, држимо, бити излишно, да изнесемо овде и понеке традиције, из прошлости тога краја, које су се и данес очувале у живој успомени у народу. Оне ће нам бар у неколико припомоћи, да осветлимо прошлост Црне Реке, кад за то немамо других ближих дата.

Код села Вражогрнца, у месту тако званом „Селиште“, постоји једна повећа хумка, у којој се често ископавају кости људске. Испод села опет зове се једно поље, једна питома раван — „Татарин“. Казују, да је ту некада био велики рит, и да се је доцније исушио. По причању, а то је морало бити давно, један Татарин, путујући на коњу, смотри путем у риту девојку, која му се допадне и полети за њом. Бежећи, веле, она испред њега, и прескачући с бусења на бусење, намами га некако на гротло, те пропадне заједно с коњем и ту се удави. Од то доба, прозове се рит „Татарин“, па и данас је пољу остало то исто име[1].

У „Селишту“ пак, не далеко одавде, од прилике по казивању пре 200 година, постојало је велико српско село које се звало Толовац. Једног летњег дана, причају, кад се је народ био искупио код цркве и празновао, изненада од некуд ударе Татари на село, учине јуриш на народ, који се безбрижно веселио, многе исеку, поробе и опљачкају село, па оду за тим на другу страну. Тек незнатан део, по казивању, добије прилику да умакне, дохвати се Дунава и пређе у Аустрију, и тамо насели данашње село Долово, код Панчева. После њих дођу садашњи становници из Косова, који су и данас задржали чист, непокварен српски језик. —

Осем ових Косовљана у Вражогрнцу, Звездану, Рготини и Белој Реци, (велика српска села), има у том крају и та-

[1] Г. Милићевић, на стр. 881 свога дела „Кнежевина Србија“ вели, да се ова раван зове „Татарна“. Колико ми опет знамо, номинатив је „Татарин“, а чује се у говору, ради краткоће, где кажу мештани и „био сам у Татарин“.

Писац.

квих породица, које су се доселиле, по причању, из Славоније. О њиховом досељењу, постоји опет овака традиција у селу Рготини.

Од прилике, по казивању, пре патријарха Црнојевића, дође у Црну Реку из Славоније, (по другима из Хрватске), некакав „Хергот“ са више породица. По што је, вели, најпре прошао и прегледао сав предео у наоколо до Тимока, који је био тада махом пуст, њему се допадне за живљење клисура изнад села Рготине и то поглавито због шуме, и он се ту стани. Другима пак од истих дошљака, које је он довео, више се опет допадне место, где је данашње село Вражогрнац, и они зажеле тамо да се настане, јер је и тај крај као и рготски био пуст. „Па идите — рекао им је Хергот — у оно вражје грне, кад вам се тамо више допада, а ја ћу овде остати“. Отуда се после прозове село „Вражогрнац“, које и данас носи исти назив. Доцније се досели још више породица из Косова, које знају да им је тамо старина и да су отуда дошле. Хергот пак после неког времена спусти се са својима ниже клисуре, и стани се онде, где је данас село Рготина, која од њега носи свој назив[1]. И сада има у истом селу велика породица, што се зове „Ргоћани“, за разлику од других породица, које су познате под другим именима. После Ргоћана дошли су „Станичићи“, из Салаша крајинског, а за овима, од прилике пре 150 година, породица „Драгутинци“, из сеничког краја, у данашњој Старој Србији, или доцније прозвани по Живулу, свом претку „Живуловци“. Они

[1] На стр. 808 свога дела, г. Милићевић, цитира казивање г. Угриновића, проте зајечарског, који доводи назив села Рготине у свезу са некаквим старим грчким градом Аргосом, чије се развалине, вели, и данас виде више села Рготине, на брду Кривој коси. Град није био на Кривој коси, већ сниже, доле, а на самој коси, с једне и друге стране стоје развале од стражара, које су из римског доба. Неколико стрела и парчади од копаља, што је ту ископано, има и у нашем музеју. Налазе се и римски новци.

Писац.

се данас највише тако зову. Међу тим као и остали други Срби у Крајини, ни у чему међу собом не разликујући се, познати су под пределским именом „Косовци“.

Неће бити без интереса, ако наведемо још и ову традицију, која се очувала у породици истих Драгутинаца, из доба, док су живели у сеничком крају, и да кажемо нешто и о узроку њиховог пресељења.

У њиховој задрузи, причају, било је једанаесторо ожењене браће, а за дванаестог најмлађег испрошена девојка. Тада је постојао обичај, да девојка под прстеном махом проведе по годину и више дана, па тек после долази момак са сватовима и води је из куће. Десио се случај, да се други момак загледао у испрошену девојку Драгутинца, а и тај се момак девојци више допадне, па се зареку обоје да ће се узети. Кад је по обичају дошао свећеник кући младожењиној да сврши акт венчања, (јер су се крили при венчању од Турака), увређени Драгутинац, убије из пушке и младу и младожењу. То би узрок, те се старешина породице Драгутинаца из бојазни од Турака, крене одмах са свом својом чељади и стоком, и бежећи, веле, незнано куда преко планина, све странпутицама, дође до под сам Ртањ у село Мужинци. Ту су Драгутинци неко време провели, па одатле крену се многи даље, а неки од њих и остану. За тим дођу у село Мирово, мислећи овде да се стане; али им се не допадне живети под мртвином Ртња, те тако оставе и ово место и дођу у Јабланицу, источно од Мирова. Неки од задругара не хтедну ићи из Мирова; јер су заволели то место највише због паше. У Јабланици су се најдуже, како причају, задржали. Но мислећи, да ће наћи још даље ако пођу на другом месту боље и родније земље, крену се источно, и по казивању њиховом, на неколико година пре Пазванџијине буне, стане се сниже села Рготине од прилике онде, где је данашње сеоско гробље, које се место по њима прозове „Драгуљевац“, па и данас се тако зове.

После кратког времена настане се сви на једном месту у Рготини, ту подигну куће, запате стоку, и по што су били вредни, запмају се брзо. Њихова породица је и данас, као и у оно време, једна од већих и виђенијих у читавој Црној Реци.

Драгутинци су били не само добри земљорадници, но и занатлије као: дунђери и качари. Они су у то време радећи занат често одлазили у Крајину и преко Тимока у видинску нахију, и тамо пробавили по читаво лето а на млађима остављали рад у пољу. Десило се једном, кад су њих петорица из куће били на страни, да некакав трговчић Цинцарин, дође у село, где је продавао, поред остале друге робе, и пауново перје, којим су се у оно доба радо китиле женске. Жена једног од истих Драгутинаца, завара очи Цинцарину и украде му једно перо. Но по што је та роба, по казивању била кужна, то се деси да се разболи и одмах иза тога умре, а за њом и њене четири јетрве. Кад су се браћа вратила с пута, нађу кућу у црно завијену. Један од њих, од жалости, и то најмлађи, остави кућу, пређе преко Тимока, и на једном чифлуку турском загледа се у кћер јединицу неког Влаха, који је ту живео, па се са њом венча и остане да живи у кући заједно са својим тастом. По што су тога Драгутинца звали Косовцем, то се по њему прозове и село „Косово“. Оно је на десној обали Тимока, у кнежевини Бугарској, сниже села Трнавца. И данас, и ако се у породици овог Драгутинца говори влашки, слави се породична слава св. Лазар, а знају и то, да су у сродству са оним Драгутинцима у Рготини, Мирову и Мужинцима.

Село „Звездан“ опет прича се, да је добило име по граду Гамзиграду и то у оно доба кад је град био насељен. С вечера, кад ноћ спусти своје покривало, и кад се осветли град, изгледало је по причању, као да су јасне звезде на граду приковане. Тако се држи, да је село, које је ту близу града постало, добило име „Звездан“. Међу тим ваља знати, да Зве-

зданци, као што смо већ на једном месту казали, држе себе за старије становнике у Црној Реци, и ако немају никаквих ближих података или предања.

Да пређемо сада и на друге крајеве у Црној Реци.

У Великом Извору, Вратарници, нешто у Заграђи и Грљану, живе Бугари (у последњем селу измешани са Власима), који су очували свој језик, своје ношиво и своје обичаје. Но они су се тако прилагодили нашим приликама, да су усвојили и многе обичаје српске, па и славе, а у патриотизму не уступају правим Србима. Колико је нама познато, они немају никаквих традиција, само се држи, да су се доцније доселили, али кад — не памте, нити умеју што причати о својој ранијој прошлости.

Срби Косовљани у Црној Реци, зову оне Србе даље од Звездана, па до Кривог Вира и Честобродице — Торлацима. И заиста има неких разлика међу њима и у језику као и у ношиву, па у неколико и у обичајима, и ако те разлике нису тако осетне. Држи се само то о њима, да су се доселили из Маћедоније, а неки и из Старе Србије; али кад је и у које доба то њихово досељење извршено, немају никаквих традиција. О некима, по њиховом казивању, могло би се узети, да су шта више и староседеоци. Они су задржали и данас старо српско ношиво: доламе, гуњеве и т. д.

Северни, и то по већој части планински, шумовити крај овог округа, заремају Власи. Њих има и даље нешто у југоисточном крају овог округа а на име у селима: Прљити, сниже Вршке Чуке, Грљану, Шљивару и у самом Зајечару. Они се зову Унгуранима[1], за разлику од оних Влаха, што живе у Крајини, који опет себе зову Царанима. Међу

[1] Г. Милићевић, вели, по ономе, што је он имао прилике дознати, да се ти Власи зову и Огурјанима (?). Нама није познато ово име; нити смо га икад чули.

Писац.

њима постоје и неке разлике у језику, као оно међу Србима, рецимо, у Рготини, и Кривом Виру. Унгуранима се зову за то, што су се по традицији доселили пре 120 година из Угарске и то из Ердеља. Било им је, причају, несносно тамо остати због ратова и силне војске, нарочито турске, која је пролазила кроз њихову земљу или се ту борила са Маџарима, па једно с тога, а друго и од великих дација, они су прешли преко Дунава, и населили пусте, шумовите крајеве овог округа, које су Срби оставили били. Они су желели, да буду удаљени од сваког саобраћаја, и да проводе махом номадски живот, па и данас су такви остали. Доцније, по што су се намножили, и по што је лична и имовна безбедност била више осигурана, они се почеше спуштати из планина у равнице, и за кратко време поплавише дотле многа чиста у оно време омања српска села као: Слатину у Црној Реци, Луке у Крајини и друга места.

То претапање Срба у Влахе, налазимо свуда, где живе Власи у суседству са Србима, осем крајева, где су у знатној мањини, као што је случај у неким селима у смедеревском округу. И данас има у многим влашким селима у Црној Реци трагова од Срба и српских породица, у којима је свака десета реч српска, само што је изговарају влашким акцентом. Чудновато да се и данас још слаба пажња поклања овом питању[1]!

Царани, Власи у Крајини, зову се с тога, што су се доселили из Влашке, која је била земља султанова или царска. Они су старији досељеници у Србији од својих сународника

[1] У пожаревачкој нахији, река Млава, раздваја два села: Ждрело (влашко) и Шетоње (српско). Српчићи, чобани, који преко Млаве пасу стоку у планини заједно са Влашићима, за кратко време приме пошиво влашких чобана и науче језик влашки, па после радије говоре влашки него ли српски, што је опет обратно код Влаха. Да није Млаве — веле тамошњи Срби — на којој је отежан прелаз, јер ретко има брода на њој, сви би се Срби за кратко време у оном крају повлашили.

Писац.

у Црној Реци. По њиховом казивању изгледа, да су дошли некако одмах после несрећне битке на Варни. Казују, да су им претци трпели велике неправде и подносили нечувене намете од својих бољара, или као што их они зову бојерима, и толико им нису остављали, да могу исхранити себе и своју породицу. С тога су били принуђени, да оставе Влашку, своју отаџбину, и да се населе у местима преко Дунава, која су била махом пуста, јер се српски живаљ одатле већ био иселио. Они су се, може се рећи, у једно време доселили, кад и они Власи у видинској нахији. Бугари, који живе у суседству са Власима преко Тимока, у видинској нахији, исто као и Срби у Србији, служе се више влашким језиком, и ако су у већини. —

Колико је нама познато, колико смо проучавали догађаје, који су се збијали у Србији од Кочине Крајине на овамо, изгледа, да је Црна Река у Кочином рату и после тога донекле била индиферентна према идеји ослобођења. Тек одважна рука неумрлог Вељка и још неколицине других знатнијих људи из тога краја, о којима ћемо ми на свом месту говорити. могла их је тргнути из летаргије, у којој су се дотле налазили. Кочина Крајина, Кочин рат, непознат је у Црној Реци, а не памти се ни тре тога, да су се Срби кадгод у том крају бунили. Они су пре били склони, да се иселе, да оставе своја огњишта, кад им догрди зло, које су трпели од Турака, него ли да се оружаном руком ставе на супрот непријатељу. Тој њиховој пасивности, том њиховом трпљењу, као да има и више узрока. Као један од важнијих по нашем мишљењу узрока, биће и тај, што идеја о уједињењу и ослобођењу српства, није у том крају у оно време тако избила на површину, као, рецимо, у Шумадији, чему је много допринео и положај земљишта, који је по природи одвојен од осталих других крајева у Србији. Осем тога, зна

се, да је Пазванџијина влада у том крају била куд и камо боља, а стање Срба много повољније но у Шумадији, где је притисак турски дошао био до врхунца тако да се већ више није могао сносити. Међу тим, Видин, који је од вајкада био један од најглавнијих центара турске војске за операције према Румунији и Ердељу, није тако удаљен од Црне Реке, и одатле лако је било Турцима увек угушити сваки покрет, који би се десио, рецимо, међу Србима у Тимочкој Крајини. Власи пак, који се доцније доселише, као и Бугари у том крају, зна се да су вавек лепо хармонисали са Турцима, и ако би се ма шта хтело и започети у том крају, увек су Турци дознавали пре но што се и мислило. Бугари су се заједно са Власима држали познате изреке „покорну главу сабља не сече“.

Кад је порта, после свиштовског мира, који је закључен између ње и Аустрије 1791-ве године, да би умирила српски народ, забранила повратак у Србију јаничарима и другим зулумћарима Турцима, тај њен ферман ни у први мах није био извршен у видинској нахији, као што то видимо у београдском пашалуку. Ови зулумћари, ове крвопије народне, нађу себи одмах јаког заштитника и савезника у Осман паши видинском, или као што је познат под именом Пазванџија (Пазван Оглу). То је био прави јаничар свога доба, прави конзерватор и један од најватренијих а и најмоћнијих противника Селима III и његовим намишљеним реформама. Довести јаничаре бесне, као што је смерао Селим, под стегу европске војничке службе, то је било по све тешко предузеће и од велике политичке важности. Особито кад се узму ту и спољне политичке прилике, у којима се Турска тада налазила, онда можемо разумети тешкоће, с којима се морао борити Селим и последници му.

Пазванџија је, као што знамо, господарио независно у Видину више од десет година. Њега су признавала за прав[ог]

господара у Тимочкој Крајини; њему су морали бити одани и давати му све, што би он од њих затражио.

Ми ћемо овде, кад је реч о Пазванџији, донети на првом месту биографију и рад овог познатог царског одметника, и то у онолико само колико се у Црној Реци о њему зна — без икаква коментара.

Пазванџија је био, веле, син једног јаничара — Омера Аге, који је био познат у том крају нарочито са свога богатства. Кажу, да се одликовао у ратовима, и за то је добио у награду од султана једно добро не далеко од Видина. Доцније, тргујући, он се знатно обогати, и с тога је био у великом поштовању код паша, а због своје правичности и заузимања на суду како за Турке, тако и за Хришћане, чувен у опште и у народу.

Пореклом био је Омер из Арбаније. Његов син Осман, који се исто тако одликовао у ратовима са Аустријанцима као и отац му, по свршетку рата, видећи, шта смера Султан са јаничарима, почне се спремати да се одупре сваком новачењу и да се уједно одметне и од самог султана. Најпре се — причају — пресели из Видина на своје добро, које је имао у селу тако званом „Грци“, не далеко од ушћа Тимока. Ту је његов отац подигао био раније кулу, коју он оправи сада и у наоколо ошанчи. Испрва су му почели долазити само познатији Турци, који су као и он незадовољни били са султаном, а после тога, почели су му стизати махом бескућници и зулумћари из Босне и Арбаније, као и крџалије, које порта беше распустила, по што је углавила мир са Аустријом. Број његових привреженика из дана у дан све се више множио.

Дознавши порта, шта намерава Пазванџија, нареди паши видинском да дигне војску на њега, да му поруши утврђења, а њега ако је могуће ухвати и пошље жива у Цариград, или пак његову главу.

Паша мислећи како ће на лакши и бржи начин приморати Пазванџију да се покори, пошље противу њега његова оца Омера с војском, и овај у први мах кад је стигао, позове сина на предају. Но Пазванџија не хтеде се покорити савету очином, и тако дође најзад и до сукоба. Кад је отпочета била већ борба, његов отац, веле, говорио је једнако војницима, да гледају, да поштеде живот само оном псу у кули, показујући прстом на Пазванџију, свог сина, који је међу тим из куле једнако пуцао. По што је војска његова оца била слабија, — то Пазванџија с мало труда успе, те је потисне и разбије, и у гоњењу заједно са остацима разбијене очине војске, уђе у Видин, који му се преда. Ту је он имао велики број својих присталица. На тај начин, Пазванџија завлада Видином, а у скоро и целом Тимочком Крајином, па онда отпоче борбу са београдским пашалуком, који је био одан султану, а доцније и са нишким Турцима. Али о свему томе, ми ћемо у другој прилици говорити[1].

---

[1] Тако се прича у Црној Реци о Пазванџији. Међу тим г. Јиречек, служећи се Цинкхајзеном, вели, да је Пазванџија био пореклом Бошњак. Његов дед живео је у Тузли. Прича се, да је као мухамеданац подједнако походио и џамију и цркву; да се у потоње време одао оно разбојништву, ухваћен био и набијен на колац у Приштини.

Оставио је после себе само једног сина Омера, који се у ратовима са Аустријанцима одликовао и за то добио у награду од султана два села близу Видина.

Поставши барјактаром видинског санџака, сувише се понесе, и то му допринесе мржњу видинског паше Мелека, који га осуди на смрт и погуби.

Његов син Осман рођен по казивању 1758-ме године, добије прилику те побегне у Арбанију, где је пробавио све до рата са Аустријанцима 1789-те године. Те године, он скупи једну чету, с којом се свуда одликовао у бојевима са Аустријанцима и по свршетку војне добије натраг од султана очев спахилук.

Као један од незадовољника султанових, стане прикупљати око себе огорчене јаничаре, и једног дана удари с војском на Видин и заузме га те се тако у једно освети и за смрт свога оца а у исто време одметне се и од султана. . . . . . К. Іречекъ исторія Булгаръ стр. 460—478 св. II, руски превод.

Као и Мустафа у београдском пашалуку, тако и Пазванџија у Видину, гледао је на првом месту да задобије за себе Хришћане[1]. С тога из доба његове владавине и нема прича у народу, којима би се сликала његова влада као насилничка. Што би год он, или когод од његових људи узимао од народа, — то је све плаћао, и ако не баш онолико колико се тражило. А да би још више задобио народ за себе, он је примао у своју војску без разлике сваког био он мухамеданац или православни, пазећи једино на стаситост и јуначко држање оног кога прими у службу. Сваког таквог после је по заслузи подједнако награђивао не правећи никакве разлике. Његови војници, крџалије, били су добро снабдевени свима потребама а у једно и чврсто дисциплинисани; с тога су и могли чинити чуда од јунаштва допирући у први мах, како казују, до Варне и Београда.

Да се не упуштамо у даље појединости из Пазванџијиног ратовања, које су нам више или мање познате из историје,

---

[1] Он је у почетку гледао да задобије и Карађорђа, док је још мислио, да он сам без припомоћи Руса жели да се ослободи од Турске. У први мах дахије су се надале да ће их Пазванџија помоћи. Смедеревски Турци притешњени шиљали су му и посланство с даровима, тражећи од њега помоћи. Но Пазванџија, не само да им није послао помоћ, но шта више одговорио им је, да ће у случају нужде пре помоћи Србе но њих — дахије. (в. Öst. milit. Zeitschrift I део 1821 г. стр. 24 и 25). Чак и у 1806-ој години, кад је устанак у Србији јасно био обележен руски ђенерал Мајендорф, пише овакав извештај о Пазванџији: „Позвантъ-Оглу сильно занятъ въ военныхъ своихъ дѣйствіяхъ противъ Сербовъ и Болгаръ: онъ старается ласками приглашать къ себѣ князей Украини (м. Краини), одѣвая ихъ капотами и собольими, шапками и позволяя убивать всякаго Турка, который бы чинилъ имъ безпокойствіе.........

Доцније Родофиникин у писму од 16. септембра исте године јавља: „Въ Виддинѣ и окружныхъ мѣстахъ, публикованъ ферманъ Порты, коимъ объявляется что Сербы прощены, по тому воспрещается дѣлатъ на нихъ нападеніе; я же думаю, что сіе не иное что, какъ обманъ или со стороны Порты или самаго Пасвань-Оглу, да би усыпить Сербовъ буде можно и тогда удобнѣе ихъ поразить.

Разборъ сочиненія П. А. Попова стр. 62 - 69.

доста то да споменемо још, да је он успео свакад да завади паше (по некима 7, а по другима 9), које је порта на њега шиљала с големом војском, те тако је вешто користећи се приликама остао најзад победилац и признато му старешинство над Тимочком Крајином, где је долазила и сва видинска нахија.

Међу осталим другим Србима, из Црне Реке, који су служили у крџалијама Пазванџијиним, ми ћемо овде само неке као понајважније из тога краја споменути, а ти су: Поп Радосав, из Планинице, Милисав Ђорђевић, из Ласова и Ивко Н. из Кривог Вира. То су били најпознатији и највиђенији људи у Црној Реци из доба Пазванџијиног, који су се са њим борили противу цареве војске. Њих је Пазванџија, после свршене војне обдарио разним поклонима за јуначко држање и оданост према њему. Првоме т. ј. попу Радосаву поклонио је пар сребрњака кубурлија; другоме је дао шишану, златом извезену; а трећем — Ивку — дугу пушку са сребрним карикама и кићанкама.

Из Црне Реке било је још доста њих у крџалијама Пазванџијиним. Међу њима споменућемо за сада само ове још: Здравка Марковића Живуловца, из Рготине, Петка Н., из Николичева, Јончу Н., из Сумраковца и Дулкана Н., из Бора. Потоњег помињу као великог јунака, који се је у свима борбама одликовао.

У другој прилици, кад будемо прешли на књажевачки округ, ми ћемо се понова дотаћи војне Пазванџијине и у томе крају, а нарочито са Нишким Турцима, који су му велике јаде задавали.

За сад прелазимо даље.

Као што причају, Пазванџија је имао у Црној Реци велика добра. Што је год бољих воденица, ливада и забрана било, све је он то био присвојио. Махом је куповао од народа и то по јевтину цену. Ако би се који и нашао да му

се успротиви, он је сам процењивао имање, и онај, чије је имање било, морао се задовољити одређеном му вредношћу.

Њему се у заслугу приписује, што је у том крају распрострьо добру расу коња и оваца. Отуда се и данас хвале великоизворски коњи, који су срчани и издржљиви. У Слатини и Николичеву, где је пасла његова ергела, може се још наћи по какав коњ помешане арапске расе. Кривовирски сој оваца пак познат је и ван граница Србије. Кажу, да је Пазванџија добијао овце из Азије, које су биле свилоруне, па их је онда укрштао са мештанским, и тако је произишла ова раса, која се одликује својом вуном — за сада понајбољом у Србији.

Имао је више хиљада ситне стоке у пределу од Звездана до Ртња. Беле овце, биле су одвојене и имале нарочите чобане, који су носили од белог сукна одело, на глави беле шубаре, па шта више пси и магарци морали су бити бели; на другој страни опет засебно пасле су црне овце, а њихови чобани носили су црно одело; пси и магарци, који су ишли уз стоку, били су такође црни и т. д. Исти аранжман, вредио је и за козе.

Поред ситне стоке, Пазванџија је држао више хиљада рогате марве, која је пасла по другим крајевима и имала опет своје нарочите чуваре.

Над свима чобанима, био је старешина или ћаја, познати у оно време у целом тимочком крају Нина, из села „Грци“, у видинској нахији. Од њега има и данас потомака у истом месту као што смо могли сазнати.

Слушали смо, да је код истог Нине служио као чобанин и Хајдук Вељко[1]. Једном га, веле, послао Нина да донесе

[1] Причају, да је Осман бег подгорачки, после предаје Подгорца, испричао кнезу Милисаву црноречком и осталима, који су ту били при освојењу овог места, да је Вељко служио најпре као чобанин код Осман паше, и да га је често виђао, кад год би одлазио на теферич

воду из реке Тополовца. Вељко оде с котлом на воду, но деси му се случај, те испусти котао у вир, па с тога се побоји и не смеде се враћати Нини, јер је био прек човек. Одатле оде у Шумадију. Шта је после са њим било — то нам је познато.

Кад је Вељко доцније дошао у Неготин за војводу, поручи Нини да дође и да се виде. Нина се испрва устезао, бојећи се да се тиме не замери Турцима. Но кад је паша то чуо, одобри му и он дође управо кући Вељковој. Између осталог, причају, да га је питао Вељко: зна ли он коме има да благодари за ово што је сада. Нина му на то одговори „себи, свом јунаштву и господару". Вељко га прекиде у говору, да то све није ништа, и да он сматра, да је једино њему — Нини — обвезан, што је сада војвода. По што га је добро почастио и испричао му где је био дотле и шта је радио, поклони му на поласку један дугачак шарен кожух влашки, и тако се, веле, растадоше. —

Година 1804-та значајна је у историји српског народа. Те године, Карађорђе са осталим знатнијим људима, дигне народ на Турке у Шумадији, а у исто време, преко Миленка и Добрњца, подигне и један део Србије на десној страни Мораве.

Међу тим на све стране у Србији никну хајдучке чете, које су биле живи протест противу турског насиља задајући велике јаде Турцима.

код паше у село „Турчин" — не далеко од Видина. Још онда видело се — причао је, — да ће Вељко изићи велики човек. Нико се није могао мерити са њим у рвању, скакању и бацању камена. Осман паша га је био с тога јако заволео и често га даривао бакшишима. Из милости обично звао би га „а бej Хајдук Вељко"; али та милост пашина и срчаност Вељкова изазове код других Турака мржњу, те с тога је принуђен био да изађе од паше. Ваљада је одатле после отишао и по свој прилици погодио се код Нине.

Писац.

Исте године, једна одважна чета хајдука од седам друга, са својим арамбашом Петром, из мале Крушевице, у Левчу, послана ваљада од Карађорђа, дође у Црну Реку, у намери да изазове устанак у том крају. Они су били први весници, који су пронели у Црној Реци радосну вест, да је у Шумадији народ устао на Турке.

Пазванџији испаде за руком, да ову смелу чету хајдука савлада и да тако спречи устанак у самом зачетку. Не далеко од Вршке Чуке, по причању, он похвата сву седморицу хајдука и казни их врло сурово. Свима је одсекао ноге и руке, и тако осакаћене и накарађене пустио их на углед народу. „Ноге сам вам одсекао за то, што нисте умели побећи, а руке пак за то, што сте се предали живи“ — рекао им је Пазванџија.

По што је овако похватао и казнио хајдуке, дође у Зајечар и позове к себи све кнезове и одличније људе из Црне Реке. Најпре их је саветовао, да се не поводе за шумадијским хајдуцима, који им добра не мисле, већ да остану као и дотле добра и послушна раја. Од њега им неће бити рђаво, ако остану такви, као што су вазда били. За тим је стао претити у противном случају свима онима, који би се бунили, да ће проћи онако исто као и ови што дођоше из Шумадије. Кад је свршио говор, који је био пун поуке о лојалности према њему и цару, с којим се беше у оно време помирио, изведе пред народ Милисава Ђорђевића, из Ласова, једног од најпознатијих и најразборитијих људи у читавом том крају, који је био пре тога уз њега — Пазванџију — и борио се противу цареве војске — о чему смо већ имали прилике да говоримо — и свечано га заогрну биништем од мораве чохе. Тада га постави за старешину и кнеза над свом Црном Реком, и препоручи га народу, да га од сада слуша и да се покорава свима наредбама, које би од њега долазиле. После тога нареди својим гавазима, те доведу и једног хата, и по-

клони га са свом опремом Милисаву, у знак своје наклоности према њему.

Народ се за тим разиђе сваки својој кући, а Пазванџија врати се из Зајечара у Видин.

Тако је прошла 1804-та година на миру у Црној Реци.

У Зајечару је био тада ајан или старешина црноречки неки Барјам, Турчин, који је био побратим Милисављев и уједно се лепо са њим пазио. Он буде исте године премештен на другу страну, а на његово место буде послан други — неки Ћор Солиман. Кад је хтео поћи из Зајечара, Барјам позове свога побратима, и на растанку посаветује га, да у будуће без разлике ни једном Турчину не верује, ако је рад да не изгуби главу. Кад год би имао каква посла с турском влашћу, саветовао му је, да место себе шиље свога шурака Павка.

Од то доба Милисав је предвиђао, да се не ће моћи дуго одржати равнодушан према устанку у Шумадији, и да не би по свој прилици дочекао, да помаже Пазванџији противу своје браће, стане се потајно договарати са неким својим пријатељима, како и на који начин да се и они придруже Карађорђу.

Милисав је морао и раније дознавати о свему шта се збива у Шумадији; јер је као трговац путовао по Шумадији, и имао личних веза са многим познатијим људима, а нарочито са Синђелићем у Ресави, с којим се лепо пазио.

Но тежак је био његов положај подићи народ без оружја, без џебане, без икаквих у опште средстава, и шта више борити се на првом кораку са Пазванџијом и његовом добро опремном и дисциплинисаном војском.

Из Шумадије су међу тим из дана у дан стизали повољни гласови о напредовању српског оружја. Овакве вести, тако рећи брзином електрике, пронашане су по свој Црној Реци, и на један мах осети се неко комешање, неко врење у народу.

Милисав, а са њим и остали прваци народни, почну сада озбиљније мислити, како да се придруже устанку у Шумадији. Једног дана, по причању, и то баш о Ускрсу 1805-те године, састану се у грљишком манастиру: Поп Радосав, Ивко и Милисав, о којима смо већ на једном месту говорили, и ту после дужег већања договоре се, о начину како да подигну Црну Реку. Пре него што би учинили — да не би народ узалудно страдао, — они реше да се претходно о томе споразумеју и са војводом Ресавцем, с којим су се сви лично знали, те с тога одреде једног поузданог човека, између себе по имену Павка, са још тројицом из Ласова, да оде у Ресаву кришом преко планина, и да узна шта мисли Ресавац. У исто доба, они су тражили, да им Ресавац пошље џебане и неку помоћ у људству за први мах. После неколико дана врати се Павко, и саопшти поруку Ресавчеву, да би време било да се дигне народ да збаци јарам турски, а у исто доба обећао им, да ће им послати у помоћ неког Лазу Барјактаровића с једном четом људи. Том приликом, Павко је донео и нешто џебане са собом, од које је одвојио уз пут један товар Ивку, из Кривог Вира, а остало пренео у Ласово тако, да Турци о томе нису ништа знали.

Поп Радосав за тим крене ова села: Планиницу, Шарбановац, Сумраковац, Злот, Подгорац и Валакоње; Милисав — Ласово, Врбовац, Леповац, Лесковац, Грлиште, Лубницу, Добро Поље, Добрујевац и Бољевац; Ивко — Криви Вир, Јабланицу, Луково, Изворчић и Мирово. На уречено време, они се сви нађу код села Илина, у коме је живео субаша неки Бећир, а имао је уза се 32 друга. Устаници позову најпре Бећира на предају; но он се затвори у кулу с људима својим и претпостави часну смрт срамној предаји. Како причају, сви су изгинули у кули, бранећи се јуначки до последњег часа. Том приликом устаници су запленили 4 сандука џебане, 36 коња, одела, новаца и свакојаког ситног оружја.

По што су заузели Илйно, устанпци се крену даље на Зајечар. Не далеко од Бољевца, сукобе се с турском коњицом, која је пошла против њих. Ту се заметне жесток бој, који је кратко време трајао. Турци буду најзад одбијени. Том приликом пало је жртава и с једне и с друге стране. Највише је било рањеника међу устаницима, и они су сви били послани у планину више Кривог Вира, да се тамо видају. Са њима је био испраћен и Ивко, из Кривог Вира, који је био тешко рањен у десну ногу, од које је ране после кратког времена и преминуо.

Међу тим стигне и Лаза Барјактаровић с једном четом људи, кога је послао Ресавац, да помогне устанике. Он са неким Костом, буљукбашом, из Мирова, остане у Рашинцу, а поп Радосав са Милисавом у Трешњевици, под планином Тупижницом, где се утврде и спреме за одбрану, ако би за сваки случај на њих пошла сила турска.

Тек што су се они ту ушанчили, али дође им глас, да је из Видина пошао Пазванџија с големом војском. По што је стигао у Зајечар, он не хтеде ићи за устаницима, већ искупи све сељане из оближњих села, која нису устала, и од њих изабере неке те пошље у логор, да склоне побуњенике на предају, обећавајући им, да ће он све што је било предати забораву, и да ни једнога не ће ни глава заболети, јер зна да су они по туђем наговору устали на цара.

Ово његово посланство имало је успеха. Народ, не добивши оне помоћи из Шумадије, којој се у први мах надао, а знајући силу Пазванџијину поплаши се, и једног јутра остану вође без војске — једва с неколико људи. Барјактаровић видећи то, врати се од куда је и дошао.

Тако је испао први покрет у Црној Реци 1805-те године. —

По што су се устанпци умирили, Пазванџија се чинио свему невешт као да ништа није ни било, вратив се с вој-

ском у Видин. Чим је стигао, позове вође устаничке: попа Радосава и Милисава да се и они поврате својим кућама, обећавајући им, да им не ће ништа чинити. Поп Радосав склони се на предају, а Милисав са својом браћом и породицом и још многима другим, који нису могли веровати речима Пазванџијиним оду у Ресаву, где су остали дуже време.

У Црној Реци, било је у први мах после овог устанка све мирно и благодарно Пазванџији, што се показао према њима великодушан. Једини Милисав са још неким људима из Црне Реке, који га нису хтели оставити, наставио је и даље војну с Турцима.

Бавећи се кратко време у Ресави, добије поруку Милисав од Ресавца, који се тада налазио у Сењу, да му одмах представе. Дошав у Сењ, застане ту са Ресавцем: Петра Добрњца, Илију Стошића, омољског војводу, и Барјактаровића Илију. Ресавац нареди Милисаву од стране Карађорђеве, да узме заставу и да се са 80 људи врати поново у Црну Реку. На поласку одвоји му Добрњац од своје војске 50, а Барјактаровић 100 људи тако, да је са својима што је још имао уза се, одвео преко 300 људи на Поникве, изнад Кривог Вира, где се по наредби Ресавчевој утврди. За кратко време прикупи он из Црне Реке још 200 људи, и по упутствима, која је добивао од Ресавца, настави даљу радњу и то у први мах само на утврђивању обранбених положаја.

Његов долазак на Поникве, имао је у неколико резултата. У Црној Реци, као и у целом тимочком крају, на једаред поникоше на више места чете хајдучке, које су велике неприлике чиниле Турцима. Устанак је, као што се по томе види, тек привидно био угушен у Црној Реци, док нису искрсле биле повољније прилике.

На Пониквама је остао Милисав до Илијна дна, очекујући наредбу куда и на коју страну да се крене. Место да

продире даље у напред, добије доцније налог од Ресавца, да остави нешто људи у шанцу, а он са осталима да сиђе у поље Иванковачко. Том приликом јавио му је и то, како је чуо, да је из Ниша пошао с големом војском Хафис паша, те с тога је, вели, потребно, да се нађу сви на окупу. Милисав остави место себе у шанцу неког Косту, буљугбашу, а он оде и придружи се Ресавчевој војсци.

Прича се, да је Хафис паша по што је стигао у Параћин, послао одатле најпре неког Сали Агу, бањског ајана, да склони народ и војводе на предају. Војводе не хтедоше са њим водити никаквих преговора, већ га упутише самом Карађорђу, који се налазио преко Мораве под Гиљем. Сали Ага, није пристао да прелази Мораву, но запита војводе, да ли би они пристали, да бар пропусте царску војску за Београд. Тада му Ресавац одговори, да не може ни то бити, јер је народ у Ресави тако осиромашио, да нема ни себе исхранити, а камо ли дочекати толику цареву војску. Боље је, вели, свакојако, да идете преко Јагодине у Београд. Сали ага, онда рече љутито на поласку, да ће зло бити за народ и да га сутра дан рано чекају. Ресавац опет онако у шали одговори му: па заповедај на ракију, ако бог да, частиће вас све лепо.

Даље појединости Иванковачке битке нисмо ради овде износити, јер се то не би слагало са програмом нашег чланка. Ми смо тек нешто мимогред рекли о тој битци, у колико је ту у неколико била заступљена и Црна Река под Милисавом и познатим попом Радосавом.

Карађорђе, после свршене битке, врати опет Милисава на своје пређашње место.

Око Малог Божића, стигне наредба Милисаву да се придружи ресавчевој војсци, која ће предузети напад на Параћин, Ражањ и Алексинац.

Карађорђе је био послао место себе Младена, да с војводом левачким Јаковљевићем и осталима наступа у једно време ка Крушевцу; лицем на св. Јована, нареди им, да нападну Крушевац и да покушају освојити га.[1]

Одмах у почетку још Параћин се предаде без боја. Ту је владао познати у том крају ајан Алибарча, који се не хтеде тући, већ капитулира под условом, да се њему и осталим Турцима дозволи отићи у Ниш. Међу тим ражањски ајан Крнча, не хтеде се предати све до последњег часа. Кад је већ видео, да се не може више бранити, он једног дана отвори капију на шанцу, па са неколико коњаника срећно побегне, а остали Турци и њихове породице остану заробљени. Приповедају, да су наши људи били толико огорчени тада, по што су изгубили велики број мртвих при јуришу, да нису штедели ни једног Турчина, који им је пао шака. Том приликом, они су задобили и силну пљачку. Шта више, поскидали су и одело с була, па их скоро рећи наге голе оправили у Бању Ђурти ајану бањском.

У Ражњу тада остану у посади само неколико њих са Ђорђем скоричким, а остала војска крене се даље и дође под Алексинац. Ту је био неки Арчин, ајан, родом из Карановца. Добрњац посла најпре Стојана Цоду, да Турчина позове на предају. Међу тим Арџин умеде својим лукавством толико да заварава Добрњца, док му у томе из Ниша не стиже помоћ, те се он кришом са осталим Турцима извуче, напустивши без боја Алексинац.

По што је наша војска заузела ове три варошице, и очистила сав крај од Турака, на другој страни предаде

[1] Осем Ресавца, био је и Добрњац с војском, Стошић и Барјактаровић. Са Младеном, осем војводе Јаковљевића, били су: Јевта, кнез обрешки, Милоје, кнез из Црнче и др. А имали су наредбу, да дочекају и Главаша са Вулом из Смедеревске нахије, пре него што се крену у два разна правца.

Писац.

се и Крушевац, а после неког времена напустише сами Турци Бању и одселише се у Ниш. Да не причамо даље догађаје, који немају везе са нашом ствари, ми помињемо само толико још, да је Милисав, из Црне Реке, добио после пада Алексинца наредбу, да са Ресавцем брани наступање турске војске од Видина. У Бањи, на предлог Милисављев, који је познавао све одличније људе у том крају, буду постављени за старешине народне: Милојко, из Бленције, познати хајдук у том крају и Иван, из Мужинаца, као трговац и уважена личност. Они су добили задатак, да крстаре на све стране, како не би од куда Турци упали из ненада, као што је бивало прилика доцније.

Та зима још прошла је на миру у Црној Реци. Милисав се био утврдио на Горњој Пољаници, више Кривог Вира, где му је дошао с пролећа у помоћ и Ресавац с војском. Док су они ту седели, не радећи скоро ништа, на један мах стиже глас од Петра Добрњца, који је био командант на линији Ћуприја — Алексинац, да ће на њих ударити скадарски везир Ибрахим, но да се нађу прибрани и спремни да дочекају Турке. Петар је тада становао у манастиру св. Романа, а са њим је био и Миленко Стојковић, војвода, са својом војском. Милисав се крене са Ресавцем пут Делиграда, а место себе остави у шанцу неког Ранчу, буљугбашу. Том приликом буде одређен Милисав са својим људима, да брани пролаз Тркању, на путу Делиград-Бања, да не би им Турци с леђа од Видина и Гургусовца зашли.

Но Ибрахим паша овога пута не удари, те тако се војводе растуре опет на своја пређашња места. После кратког времена, добије извештај Ресавац, који се тада налазио на Пољаници, да се кренуо из Видина Пазванџија са великом силом и да се упутио управо к Бањи. Пазванџија, као што причају, не хтеде мучки ударати, већ посла најпре једног човека, да извести Ресавца о његовом проди-

рању, и да му јави исто тако, да ће се улогорити према Бањи, код Дивдибара. Он је био опијен славом, и толико се уздао у своју коњицу, коју је водио, да није налазио за вредно да вуче са собом топове против раје, јер се извесно надао победи. Ресавац, добивши поруку Пазванџијину, извести о томе Добрњца и Миленка, те тако, по што су се претходно споразумели, он са Милисавом удари с једне, а Добрњац и Миленко с Пауљем, из Пожаревачке нахије с друге стране, и до ноге потуку Пазванџију на Дивдибару, да се једва са остатком своје војске могао вратити у Видин.

Није много прешло, а чуло се, да је Пазванџија преминуо у Видину. Кажу, да је у повратку добио пришт на руци, који му је и смрт проузроковао.[1] Њега заступи Мула паша, његов писар, кога Султан признаде за везира видинског као и Пазванџију.

Не ће бити без интереса, да поменемо овде по причању савременика и знатније личности од Турака у Пазванџијиној војсци, који су учествовали у боју на Дивдибару, а ти су: Пореч Алија, Рушен, ајан пиротски, Јусуф Ага, зликовац берковачки, Ђенџ-Ага, из Ловче и Ћор Солиман црноречки. Они су свега 3000 људи имали у овом походу.

У боју на Дивдибару, Срби су задобили велики плен: доста барута, оружја, коња, одела па и новаца. А што је још од већег значаја било, дух у војсци јако се беше подигао од то доба.

После боја на Дивдибару, крене се из Ниша Ибрахим паша с големом силом. Милисав се налазио тада на Тркањи са задатком, да брани клисуру и пролаз Турцима с те стра-

---

[1] Међу тим, ми смо слушали и то, да се отровао, јер је предвиђао, да се не може од Руса одбранити. Његову жену, узео је Мула паша, који се у свему угледао на свог претходника, и ако није био иста величина. Писац.

не. Добрњац и Ресавац остали су у Делиграду да подижу утврђења и да се спремају за отпор. Миленко са нешто одабраније војске, изиђе у сусрет Турцима према Нишу, а неке његове чете допру, како причају, до близу Беле Паланке. Ну он се тамо није могао на тој страни одржати; јер су Турци били надмоћнији и за то наморан врати се у Делиград.

Српска војска, стајала је у први мах врло критично. Турци се користише приликом, те заузеше Бању, где се утврдише и отуда почеше грозити нападом. Хајдучке чете Срба чак до Грамаде и Пандирала множише се из дана у дан и сузбијаху Турке, башибозуке, који су полазили од Ниша, да пљачкају села у том крају.

У сред највећег очајања, које је наступило било у српској војсци, стиже глас, да Карађорђе с војском долази. Та вест јако одушеви војску. Једно то, што су морали и Турци дознати, а друго што се деси, те им гром запали барутану, Турци и не дочекаше Карађорђа, већ се вратише од куда су дошли.

Око поклада божићних, дође наредба Милисаву, да остави место себе заступника у шанцу, а он са попом Радосавом, да оде Ресавцу, с киме ће на позив Карађорђев отићи у Тополу. Милисав остави Косту буљугбашу, из Илина, и Тому, другог буљугбашу из Мирова, да чувају шанац. Карађорђе је тада славио, и позвао све војводе и знатније људе из целе земље на славу а уједно и на договор о рату, који се има наставити с Турцима.

После славе би углављено међу војводама, да нападну Бео град, и том приликом начинише и распоред, како ће извршити овај напад. Тада је, причају, Карађорђе обећао, да ће сазидати цркву, ако му испадне за руком да освоји Београд.

Милисав, који је учествовао при освајању Београда заједно са попом Радосавом, буде одређен, да прати Су-

лејман пашу и његове крџалије Турке, којима је било допуштено, да могу кроз Србију проћи и отићи у Ниш. Некако код Пашине чесме, близу Београда, заваде се наши војници с Турцима, и тако дође до боја, којом приликом већи део Турака плати главом, а међу њима и Сулејман Паша. Неки од крџалија пробију се и стигну срећно до Багрдана, где се затворе у једну кућу, и ту сви изгину. Том приликом, Срби, који су гонили Турке, заплене доста ствари, и поклоне Милисаву једне ситне сребрне токе, на којима су висиле кићанке са једном амајлијом, коју је он носио с токама све до пропасти 1813-те године.

Чим је пао Београд, једног дана, пријави се Карађорђу Милисав са попом Радосавом и затражи, да им даде помоћ у људима и џебани, те да оду у Црну Реку, свој завичај и да подигну народ на Турке. Карађорђе прихвати ову мисао, даде барјак Милисаву и четири товара џебане, и нареди му, да се пријави уз пут Ресавцу и Барјактаровићу, војводама, који ће им одвојити нешто војске и потпомоћи их у предузећу. Кажу, да се тада поп Радосав на поласку замолио Карађорђу, да пошље с њима и све оне „Бугарчиће“, које је он, Карађорђе, имао у својој војсци. Тако их је Карађоње прозвао што су заносили бугарски у говору. „Којекуде, попо — рећи ће Карађорђе, то ће добро бить, па окренув се својој свити викну: камо Ћире, Мине, Петка, Папазоглија и Петра Цоде; — и он је Црноречанин.“ Главаш, који се ту десио, предложи Карађорђу, да се придружи овим људима и Вељко, његов буљугбаша, који је такође њихов земљак. Поп Радосав прихвати то одмах и рече Карађорђу: јест, Господару, он је наш земљак и побратим мој и Милисављев. Буде послато по Вељка, и он одмах дође и бог зна како прими се да иде.

У Манастиру Раваници буде одређено место, где ће се искупити чета, која ће да упадне у Црну Реку. Ту је стигла и помоћ од Ресаваца и Барјактаровића. Одатле све преко планине Брезовице и стазама планинским, о Младенцима, приспеше они једне ноћи у Подгорац, и сутра дан рано ударише на Османбега, који је имао кулу ограђену у наоколо високим палисадом. Са њим је било још 38 Турака; они се затворише, и отпочеше одмах пуцати. Борба је трајала читав дан и Турцима се не могаше ништа у први мах учинити. Кад би пред вече, Милисав и Вељко наредише, да се палисад секирама сече, и тако продреше до куле. Тада виде Осман бег, да се не ће моћи одржати, и понуди предају. Том приликом, док су се водили преговори о предаји, Осман бег упита ће, између осталог, Милисава и попа Радосава: је ли њих послао у Црну Реку Карађорђе, или су пак сами дошли. Кад му они одговорише, да су по његовој наредби прешли у Црну Реку, онда он запита само то, да ли је когод са њима ту и од његових људи т. ј. старешина. Поп Радосав показа прстом на Вељка, Карађорђевог буљугбашу. Осман бег, као и сви остали други Турци, с тим се задовољише. Би им допуштено, да се могу иселити, и да им се у оружје не дира. Папазоглија и Стеван, Милисављев брат, са 50—60 људи, били су одређени, да спроведу Турке до села Сумраковца, одакле су могли отићи сами до Зајечара без икакве опасности.

Кад је хтео поћи Осман бег, на растанку заповеди свом сејизу, те изведе из штале три хата, од којих једног враног, арапског, поклони Милисаву, другог, кулаша (кушљу), Хајдук Вељку,[1] а једног опет поклони попу Радосаву.

---

[1] Приповедају, да је Осман бег, поклањајући коња Вељку, рекао му: а беј Хајдук Вељко, (онако, као што причају, да га је и Осман паша из милости звао) алал да ти је ово хатче, што ти га дајем; оно је за таквог јунака, као што си ти, и онда се опростио са њим. По-

Овом приликом устаници задобише доста оружја, џебане, одела, 36 коња па и новаца што се нашло, од којих Хајдук Вељко подели нешто војницима, а остало друго оправи народној благајници.

Из Сумраковца, Осман бег пошље свој ћурак на поклон Милисаву, а из Зајечара опет коња, на коме је дојахао захвалив уједно и на племенитом поступању са њим. Онима пак, који су га допратили до Сумраковца, такође поклони по нешто, и то Стевану обе мале пушке из појаса, што је носио у самом сребру, а Папазоглији једног омаленог вранца.

При јуришу на подгорачку кулу, устаници су изгубили 12 људи, а од Турака пало је само њих тројица.

Неколико дана прошло је на миру у Црној Реци. Устаници су се ограничавали били једино на то, да придруже себи што више села. Петар Ђорђевић-Џода, са неким Ђорђем, буљугбашом, из Подгорца, послат је био с једном четом људи у планину. Вељко је опет са Милисавом отишао на другу страну према Зајечару. Логор пак устанички смештен је био под планином Тупижницом у Трешњевици. Одатле су поједине омање чете устаника пуштале се и у Гургусовачку и Видинску нахију,[1] и на све стране буниле народ да устане на Турке.

Међу тим Ресавац, преко Косте буљугбаше, из шанца пољаничког, поручи Вељку и Милисаву, да се примичу што

сле боја на Врбовцу, Вељко се и сам стане звати „Хајдук Вељко,“ који придев остаде му доцније сталан.

[1] Као што се види из писма руског посланика Родофиникина кнезу Прозоровском, од 25 августа 1808 године, број пребеглих Бугара у Србију износио је у почетку до 4000 душа, од којих „до 800 способнѣі носить оружіе и желаютъ битъ употреблени“ . . . као што вели у том писму Родофиникин.

Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія.“ од Богишића стр. 155.

ближе Зајечару, јавивши им уједно, да ће и он сам после кратког времена с војском доћи у Црну Реку, да потпомогне устанак.

Док су се устаници за ово време спремали за даље ратовање, ставивши се у обранбено стање, Турци под предвођењем Ћор-Солимана, ајана Зајечарског, стану се опет прикупљати у селу Бојници, у видинској нахији, и после неког времена, крену се у маси неколико хиљада њих пут села Врбовца.

Вељко са осталим поглавицама налазио се тада у Ласову, кад му стиже на један мах гласник из Солиманове војске и јави му, како му је поручио Солиман, да га сутра дан чека у Ласову и да му спрема ручак. Тада је по причању скупио био Вељко око себе све главаре, и питао их редом, шта да раде и како даље да се бране.

Једни су били мишљења, да се повуку у Ласовачку планину и да ту дочекају Турке. Други су опет мислили, да ће бити боље да заузму буспју пред Леновцем и да се побију с Турцима. Вељко, после дужег ћутања, изрази се противу обадва мишљења. „Ако се повучемо — вели — у Ласовачку планину, Турци нас могу најлакше опколити, а ми немамо шта јести у планини, и тако ћемо као нико ту страдати. Дочекати пак Турке у заседи, у шумици пред Леновцем, — то би била очевидна пораза за једну шаку људи да се бори с Турцима. Најбоље ће бити, место што би нама Ћор Солиман дошао на ручак, да ми сада идемо њему на вечеру.“ Тако је и било. Вељко нареди одмах, да се војска спреми и крене пут села Врбовца. У исто време закаже јој, да ће истог вечера предузети јуриш на Турке, па шта Бог и срећа јуначка донесе.

Стигао је с војском у неко доба ноћи у Врбовац. Ћор Солиман, сместио се био комотно у кући неког Ненка, из истог села, и безбрижно се предао Морфеју, као и војска му, која је

пошла „да гони шумадијске хајдуке,“ —изражавајући се тако уз пут с презрењем о устаницима.

Вељко одреди најпре, где ће који од главара и на коју страну ударити, па онда заповеди претходно да се село запали са четири стране, и из ненада учини јуриш у Турке. На једној страни, како причају, чуо се из далека глас попа Радосава: давран бре Ћор Солимане, ево на те попа Радосава; на другој страни чула се вриска Вељковог кушље; на трећој страни из центрума Милисављеве војске чуо се глас Папазоглије: дур давран бре Ћор Солиман, Папазоглу ђели . . . . . . Страшно је изгледало те ноћи, како смо слушали од оних, којима су причали учесници ове борбе. Наступила је, веле, само једна дивљачка дрека, дивљачко клање помешано са тужним запомагањем рањеника. Турци су били тако збуњени и поражени, да нису један за другог знали. Они се одаду бегству, куд је који знао и умео. Тек преко Тимока, код Великог Извора, једва су се прибрали и нису после тога скоро покушали, да се упусте у борбу са устаницима, које су они дотле багателисали.

Од то доба, Вељко и његова победа над Турцима, код села Врбовца, би пронесена на све стране у Тимочкој Крајини. И ако Вељко није опеван од народа у свом завичају, као што су опевани други српски јунаци у својим крајевима, ипак ће он остати у народу у светлој успомени, докле траје Србина и српског имена. Он је узор јунаштва, с којим се Црна Река поноси и држи, да му није било равна јунака у првом устанку. Њега присвајају и Кнежевчани за то, што му је мати из тог округа.[1]

О њему има у народу и баснословних прича. Његов живот и његова дела у првом покрету описани су потанко, и ми

[1] Још у детињству слушали смо од старих људи, да је Вељкова мати била из села Мариновца, у округу кнежевачком. По добивеном извештају од г. Михаила Лазаревића, учитеља врбичког, то наше слушање потврдило се. Писац.

би смо, говорећи о њему, били принуђени, да многе ствари понављамо, чиме би смо омашили задаћу самога чланка.

Вељко није никада волео, како казују, да има велику војску као друге војводе у Србији. Он је и у најкритичнијим тренуцима, као што је био случај на Бањи а доцније и на Неготину, имао мало али одабране војске, на коју је он могао с поузданошћу рачунати. Највише је из Црне Реке хвалио Врбовчане.

После ове славно добивене победе на Врбовцу, остао је у Црној Реци поп Радосав, а Вељко наставио пут ка Гургусовцу.

Више се није ни враћао у Црну Реку, већ је изабран био за кнеза над Црноречком нахијом познати Милисав Ђорђевић, из Ласова, који је до пропасти био старешина у том крају Србије.

Тежиште радње Вељкове преноша се за неко време у Бањску и Гургусовачку нахију, откуда је он себи рекрутовао војнике, с којима је побеђивао Турке. По што је доцније био збачен с војводства у Бањи, отишао је у Пореч Миленку, а 1811 године видимо, где га поставља Карађорђе за војводу над Крајином.

Кад будемо прешли на Гургусовац и будемо говорили о догађајима и личностима из првог устанка у том крају,—онда ћемо се у неколико опет дотаћи Вељка и његове радње на тој страни. За сад ограничавамо се само толико да кажемо још о Гургусовцу и нападу на ово утврђено место, да је ту суделовао поред Вељка и Милисав са Црноречанима. Приликом једног јуриша на утврђења Гургусовца, Милисава згоди у прси тане непријатељско, али га не повреди јако, јер је имао на прсима токе, које су га заштитиле.

После боја на Гургусовцу, Милисав доби наредбу да се врати у Црну Реку, а Вељко остаде и даље,ну не могаше за овај мах ништа учинити Турцима. Наскоро је и он оти-

шао у помоћ Миленку, кога су Турци притеснили били на Малајници.

Међу тим, докле се био бој на Гургусовцу 1807-ме године, дошао је био у Црну Реку и Ресавац с војском, с намером да по што по то заузме Зајечар.

Како причају, Зајечар је био са свију страна утврђен. У њему је било смештено и доста војске турске, која се храбро борила.

Ресавац нареди најпре, да се опколи ово место и да се одсече од Видина, надајући се, да ће се Турци морати склонити на предају. Пушкарање је трајало неколико дана; али се Турци држе и не помишљају на предају, при свим количким губитцима, које су претрпели нарочито од наше артиљерије. На послетку се Ресавцу досади чекање, и заповеди да се предузме јуриш на предњи турски шанац. Једног вечера, ударе наши са свију страна, допру до саме капије на шанцу, и стану је обијати; али буду принуђени вратити се натраг претрпевши велики број губитака.[1]

После неколико дана, Карађорђе нареди Ресавцу, да напусти опсаду Зајечара, и да са својом и црноречком војском похита у помоћ Миленку, кога су Турци били притеснили у Малајници. Један део црноречке војске остане у шанчевима Пољаничким и Трешњевичким под командом Ранче и Косте, буљугбаша, и та је војска имала задатак, да брани села од упада појединих турских чета башибозука. С Црноречанима је отишао био и Милисав.

Битка на Малајници долази у ред најзнатнијих из доба

[1] Прича се, да се у овој борби особито одликовао неки *Гмитар*, о коме кажу, да је био родом из Босне. С неколико људи одважи се и провуче се до саме капије на турском шанцу. Кад је већ стао обијати секиром врата од шанца, случајно ђуле из нашег топа погоди га, и он ту на месту погине. Наши га војници изнесу одатле и достојно сахране у звезданском гробљу.

првог устанка.[1] Ту је први пут пружена српском народу братска помоћ Руса, што је народ охрабрило, јер је видео да се за његову слободу интересује једна по крви сродна и моћна словенска држава. И ако је та помоћ била незнатна, она је ојачала морал у српској војсци и допринела, да се српски народ са већом енергијом и пожртвовањем на живот и смрт борио са вековним непријатељем, чија је сила изгледала за њих непостижна.

После битке на Малајници, Миленко настави с војском пут Брзе Паланке и Кладова, а Карађорђе, који је такође био на Малајници, упути се уз Тимок к Зајечару. На путу добије извештај, да су Турци напустили без боја Зајечар и повукли се у Видин.

У Зајечару Карађорђе заведе управу као и у Неготину што је учинио. Пред сакупљеним народом, потврди Милисава Ђорђевића за кнеза над црноречком нахијом, а за доглавнике његове наименује му: попаРадосава, Петра Ђорђевића-Доду и Папазоглију. Они су сви били њему потчињени.

С преласком руске војске види се, да су Турци јако клонули били духом. Тек што је Карађорђе био посео Зајечар, стигне му глас, да су Турци напустили без боја Гургусовац и Бању, тако да у целом том крају нема више ни једног Турчина. Карађорђе удари на Гургусовац, и ту заведе управу као и у Црној Реци. Кад је дошао у Бању, постави тамо

[1] Између других примера, који говоре у прилог издржљивости наше војске у оно време, бележимо само један, из кога се види, у каквом се очајном стању налазила наша војска на Малајници. Опкољени од свију страна много надмоћнијом непријатељском војском, без хране, без икаквих тако рећи потреба остављени сами себи, пре су волели да изгину, него ли да се предаду Турцима у руке. Последњих дана, трпели су у толикој мери глад, да су се војници са опасношћу живота провлачили ноћу између турских стража, и по мало шенице из поља доносили, којом су се захрањивали. Ако је могао сваки војник по једну шаку ове хране дневно добити, и то је било много.

Хајдук-Вељка за војводу над бањском нахијом и врати се по том натраг у Тополу.

1809-те године, Хајдук Вељко пође да освоји Белиграчик, важно стратегијско место за операције према Видину и Пироту. Са њим је било нешто Кнежевачке, Црноречке и Бањске војске, осем беһара. Ту је био и Милисав, кнез црноречки. Изгледа нам по свему што смо имали прилике чути, да је овај поход, мимо одобрење карађорђево и Сената предузет. Белиграчик био је тако утврђен, да му је тешко било прићи. Требало је више времена, више смотрености и издржљивости да се заузме. Међу тим Вељко држао је, да ће једним јуришем заузети исто место и упусти се несмотрено у борбу. Приповедају, да му је један мештанин, који је добро познавао утврђења ове варошице, дошао и понудио се, да га проведе кришом до једног места, које је било незаштићено, одакле би најлакше могао заузети град. Ну он не хтеде примити понуђену услугу већ нареди јуриш. Наши су војници истина показали изванредну храброст, али су ипак сузбијени били с големим губитцима.[1]

[1] Један анонимни писац из тога доба, по свој прилици виши аустријски официр, говорећи о заузећу Белиграчика и Хајдук-Вељку, вели на једном месту, како је посада нишка на један дан пре битке под Нишем испратила своје породице и своју покретност пут Беле Паланке. Хајдук Вељко дознавши то, нападне Турке у једном теснацу код Беле Паланке, исече пратњу, зароби буле и сву колику покретност, па онда и једно и друго подели међу своје војнике. Одатле се појави с 2000 људи пред Нишем, и на путу заплени велики број стоке, што је припадала команданту Емир-Аги паши. Дошав натраг у главни стан српски, који је био у Провалији, сутра дан са 8000 људи преко Ћибрице удари на Белиграчик, у коме је било 400 Турака посаде. Чим је стигао, вели, позове Турке да му се предаду, а кад они то одбише, он јуриша на град, заузме га и поруши, а посаду, која се упорно бранила, сву исече. Oest. milit. Zeitsch. IV св. стр. 144 и 145 од 1821 г.

Г. Мишковић, у „Отаџбини“ за 1875 г., вели на једном месту, да је Хајдук Вељко 1809-ге г., по повратку из логора каменичког, са 500 људи ударио на Турке код Мустај-пашине Паланке (Беле Па-

Међу осталим другим борцима, који су пали при овом јуришу, споменућемо једног и то Петка бимбашу, из села Заграђе, чије кости и данас бораве у Белиграчику. Не сумњамо, да се не ће и данас познавати траг на вратима градским, која је Петко покушавао секиром да пробије, и у том погођен од танета непријатељског, пао на месту мртав.

Од 1807-ме године па све до злокобне битке на Каменици, Црна Река била је на миру. Војска њена имала је једини задатак, да прати покрете виdинске војске и да се отуда брани.

Кад су Турци 1809-те године провалили били дубоко у Србију, народ у Црној Реци био је иселио своје породице, а војска, по наредби Младеновој, повлачила се је к Морави. У том повлачењу, добије Кнез Милисав задатак, да се утврди на левој обали Мораве, између села Алибеговца и Марковца, јер је била бојазан да не пређу Турци Мораву. Ту су остали Црноречани, док се год Турци нису повукли из Србије. За тим се врате и заузму опет своје старе положаје у Црној Реци, па после кад је и руска војска стигла, учествовали су при освајању Бање, којом приликом њен вођ Милисав, рани се у ногу.[1]

ланке) и разбио их, па одатле отишао даље и Белиграчик освојио (?). Колико ми опет знамо, Хајдук Вељко, из логора каменичког, отишао је на Белиграчик и ту имао бој са Турцима. Град није могао узети, већ само варошицу и у њој исекао све Турке, који су се ту затекли. Тако причају они, који су били учесници ове борбе. Према Пироту, наша је војска допрла била у првом устанку само до Јаловик Извора и вратила се по причању, кад је у борби код Јаловик Извора једини топ, који је носила, заглављен и онеспособљен био. Поједине хајдучке чете, продирале су чак до Пирота и Витоша.

[1] Више ради куриозитета, доносимо овде писмо руског ђенерала Цукатова, датирано 10 Јуна 1810-те године, којим јавља Милисаву свој долазак у Црну Реку. Интересно је то писмо по томе, што су Руси држали у оно време, да у Црној Реци живе искључиво Бугари, те с тога ваљда и руски ђенерал пише Милисаву на бугарском језику.

КОМАНДАНТУ ЦРНОРЕЧКОМУ КНЕЗУ МИЛИСАВУ.

Ніе-щемъ да додемъ въ ваша та земля, и щем да влеземъ въ вашето поле и въ вашите Кащи, и немъ нещемъ нищо да се загуби од

После битке на Бањи, Хајдук Вељко, нешто својим непромишљеним поступцима, а још више интригама појединих властољубаца и удворица војводе Младена и Карађорђа, уз припомоћ руског посланика, који је становао у Београду и на захтев главног команданта руске војске у Влашкој, буде збачен са управе над Бањском нахијом и позват на суд у Београд. Но он не хтеде ћи на позив, већ оде у Пореч Миленку и тамо је живео без икаква определења, радећи на томе, да се истисне уплив Младенов, који је толико зала починио и довео земљу до пропасти.[1]

вашего блага, Защо страшное Повеленіе на сичката воиска от Гулеміть-Генералъ на Ферт-маршалетъ да се нишо незагуби од вашего блага, и ніещемъ сичко да купимъ за наши пари, илемъ да знаете щемъ да влезимъ во вашата земля.

У Логору 10. Юния 1810 лето.

Генерал-маіоръ и
Кавалеръ
(М. П.) Графъ Цукатовъ.

[1] Руски кнез Прозоровски, писмом својим од 31 Августа 1808-мо године, на основу доставе посланика Родофинкина и ваљда још неких личних непријатеља Хајдук Вељкових, пише једном приликом Карађорђу, између осталог и ово: къ безмѣрному однако удивленію моему получилъ я нинѣ донесеніе Константина Константиновича, что воевода Вељко не только не подверженъ какому-либо наказанію, но отпущенъ спокойно къ прежнему его мѣсту, и что онъ не переставалъ дѣелатъ подобные прежнимъ грабежи.

Таковые дерзкіе и непозволительные поступки, долженствующіе навлечь на Сербовъ неминуемое бѣдствіе, никоимъ образомъ терпимы быть не могутъ, тѣмъ болѣе, что естьли Государъ Императоръ соизволитъ усмотрѣть, что народь сербскій и частные началники не будутъ сотвѣтствоватъ обѣщаніямъ даннымъ отъ его Императорскаго Величества портѣ оттоманской и не станутъ слѣдоват даваемымъ имъ наставленіямъ, тогда навлекутъ на себя гнѣвъ Всемилостивѣйшаго Государя, щедраго ихъ покровителя . . . . . .

Разбор сочинеія стр. 146 и 147.

У даљем писању, Прозоровски тражи по што по то, да се Вељко збаци са управе и да се преда суду за толике кривице, које је он починио. На његово место захтева, да се други постави за војводу. Карађорђе се донекле устезао да задовољи главног командујућег руске војске у Влашкој и најзад постави на место Вељково кнеза

На његово место буде постављен кнез Милисав за старешину над Бањском, Сврљишком, Црноречком и Піротском нахијом, под којом су се разумевала два среза у данашњем књажевачком округу: Тимочки и Заглавски.[1]

Милисава из Црне Реке, као што се види из писма, које ми у копији на свом месту прилажемо.

[1] СВИДѢТЕЛСТВО и ПОЛНОМОЩІЄ КНЕЗУ МИЛИСАВУ ЦРНОРЕЧКОМУ. — Коє по заповести нашой да има заповедати и сваку заповестъ народу издавати, на проче Старешине одъ Нахіє Бањске, Сврличке, Црноречке и Пиротске, на коє препоручуємь свимъ кнезовима Кметовима и Народу малимъ и виликимь и являмъ вама свима, како я єсамъ дошао у Нахію Параћинску и тамо по краини да сваку нужду извидимъ, тако я єсамъ разумео да є вама велика нужда и тегоба и зулум одъ Велка коє є онъ и Аціа свако безаконѣ и неправду преко наше заповести преступили єсу, зато я сада Велка єсамъ к' мене призвао у Београдъ и онъ вама выше неће заповедати нити зулумь чинити него єто шалѣмъ садъ опетъ међу васъ за найглавніега Старешину Кнеза Милисава Црноречкога, и проче ваше Старешине коє су и были и оны ће вама све устмено показати сваку заповестъ и вы нъи да имате слушати, вы се садъ єсте принуждили у турске руке, али вы тамо уређуйте са Турцыма и поданство подайте нъима за време, а на пролеће како вы дође заповесть сви будите готовы на Турке с'нама заєдно ударити, али помоћи оћемо имати одъ други кралѣвина, немойте сумѣніє имати на летошнѣ щоє было коє смо летосъ ми продати и оневерени били, а садъ єсмо се научили да насъ нико презирати неможе, а послали смо за войску Московску да дође, коє се надамо сваки данъ да ће доћи како време лепше буде, и то вы препоручуємъ: Злочинца и убилца свако Село да има уватити и Старешини у руке предати, такођеръ и девойку кои отме на силу да га уватите и старешини у руке де предате, и Попъ кои бы се усудіо девойку отету венчати, тай оће се смртномъ кащигомъ кащиговати и свещенства оће лишенъ быти. Само имамъ вама найкраће казати, овє ваше Старешине да слушате що вы заповедаю, а вы с' Турцыма до времена слажите се до пролећа, пакъ оданде ћемо гледати да нась выше немогу смущавати. Сотимъ остаю васъ поздрављајући и како ово моє писмо примите и ову заповесть послушайте що ће вы овы кнезови казати и таки пошлъите ми єднога кмета или два да вама іоштъ за коєща устмено покажемъ.

У Тополи

Октомбри 28-го 1809 год.

(М. П.) Кара-Ђорђе Петровићъ

В. П. Н. С.

Пошто су Турци оставили Србију, с преласком руске војске преко Дунава, у Црној Реци је било иза тога мирно све до пропасти 1813-те године.

Карађорђе, после злокобне битке на Каменици, предузима реорганизацију Управе земаљске и том приликом поставља у земљи више нових војвода, често и таквих, који нису стекли никаквих заслуга за земљу.

У Црној Реци, био је до 1811-те године старешина или кнез од целе нахије, а за неко време и Бањске и Пиротске, Милисав Ђорђевић, о коме смо имали досада прилике често да говоримо. Њему су били потчињени сви остали главари на том крају, па и Петар Ђорђевић Цода, доцније вражогрначки војвода.[1]

Примѣчаніе:
Атреса овако гласи: „Ово надлежи то свемꙋ народꙋ кметовима кнезовима малимъ и великимъ у нахию Црноречкꙋ и Банскꙋ Пиротскꙋ и Сврличкꙋ испрочитаніе."

[1] СЕРБСКОМУ ВОЙВОДИ Г. МИЛИСАВУ ЦРНОРЕЧКОМУ.

Труди ваши за отечество поднети и истинная храбрость ваша противъ непріятеля, на различними мѣстами показаная, обратило є наше вниманіе на васъ, знакъ вашего отличія и вознагражденія потверждавамо васъ Комендантомъ Црнорѣчкимъ, и отъ ниже именовати Села, слѣдуюћимъ образомъ.

1. Вамъ власти даємо, съ Кнежиномъ Ценноречкомъ управляти, и ньомъ полно заповѣдати, што вамъ се препише, а общество коє ће быти подъ вашомъ властію, не угнѣтавати.

2. Вы да будете полны исполнители вольи Правителствующа Совѣта Народня и вольи моєй,

3. У дѣломъ воєнымъ отъ садъ убудуще, заповѣсти, наставленія и тербования, примаћс те изъ Правителствующа Совѣта, отъ Господина воєнога Попечителя, Г. Младена Миловановића, и у таковимъ што вамъ потребно буде, отъ нѣга ищыте.

4. У дѣломъ внутренымъ ваше Кнежине, што годъ быва и треба да явите у Правителствующы Совѣтъ Господину Попечителю Якову Ненадовићу внутреныхъ дѣл, 'отъ коего у таковомъ примаћс те Наставленіє

5. В'прочемъ кромѣ нашой, под никога власти неподпадате, касателно кнежине Нахіє Црноречке, слѣдує вамъ знати у будуще кому се имате покоравати.

6. У време воеваня одъ коего командующаго послушаніе покорност. ваше преписана ће быти свѣтѣйше да заповести, онаго исполняvате, ибо свакій таковый командующи, быће одъ насъ наименованъ избранъ, увѣрены мы, да вы съ нашомъ признаностію, кою вамъ показуемо бы ће те задовольни, усугубите труде ваше у дѣламъ касающымъ 'ся благополучія, Народа, и за показати себе достойнимъ у будуще сега уваженія при Народнѣмъ собранимъ.

У Београду
11. Януара 1811. год.

Верховный вождъ Народа Сербскогъ
(М. П.) Георгій Петровичъ

(М. П.) Правит. Совѣтъ Србскій.

Назначеніе Села Кнеза Милисава коя су подъ командомъ нѣговомъ. 1. Криви-виръ, 2. Луково, 3. Мирово, 4. Ябланица, 2. Мали-Изворъ, 6. Плена, 7. Дубруевацъ, 8. Болѣвацъ, 9. Валя-Конѣ, 10. Добро-полѣ. 11. Бачевица, 12. Ласово, 13. Врбовацъ, 14. Планиница, 15. Осниће. 16. Подгорацъ, 17. Сумраковацъ, 18. Лубница, 19. Леновиц, 20. Лесковацъ, 21. Грлиште, 22. Грляни.

Стим ћешъ Селима комендирати и рачуне отъ свашта давати а у договору быћешъ съ Петромъ Джодомъ, и свагда ће вамъ едне заповести долазити, а по наособо како за воену тако и за проче. И у договору са свимъ кметовима отъ Нахіе да изберете два кмета за судіе у Магистратъ, Баньи, и наредите две Мезулане, една у Валя коньи а друга у Вражогрнцы, у коіой ће те имати, и по 4 коня, и по 3 мезулджіе и момкомъ хайлукъ, и Рана да у едапнутъ уредите што ће имъ за годину требати, како вы заправо съ кметовима нађете' Вы войводе да уредите у свакому Селу Кнеза Сеоскогъ кои ће са Селомъ оградити кошеве и амбаре за десетке и вамъ рачуне давати, вы старешине да се немешате у духовническе и священическе чине комъ имаде Митрополотъ да суди. вы Старешине гди се кои на судъ позовете, да одма оному отидете, а за млађе што кои где учини, похара, илити кога убіе, сваки да га имате уватити, и суду, да га предате, коему Магистратъ пресудити неможе оны ће онакове предати у Совѣтъ. А особито за свашто да являте како мене тако и Совѣту, како за зло тако и за добро. Завист и противност међу вами да небуде, ако бы се таково гди нашло да би се кои едань другому противіо, да ће морати на отвѣтъ доћи, и за свашто отъ Совѣта наставленіе да ищете, и да познаете да ео нъ верховна власть.

Заклетве оне, кое су быле у Собору кои преступи хоће быти лишенъ Старешинства. А што се кому опредѣли, да са онимъ буде задоволянъ, у овомъ пункту вамъ описуемъ потребная ствари и наставленія, от коега ће те шта тражити; то естъ отъ Совѣта, кое су сада Членови разделени по наособъ у дѣлима.

1. Господинъ Младенъ Миловановићъ Попечителъ военихъ дѣл', што

за войску потребуе, джебане, олова, барута; топова, ђулета, фишека, и проче военe муниціе отъ онога да тражите.
2. Господинъ Миленко Стойковичъ Попечитель Иностраних' дѣл', т. е. ако бы какавъ човекъ, изъ друге землѣ прешао къ намъ, и што тражіо, таки да такова човека пошлѣте къ нѣму.
3. Господинъ Доситей Обрадовичъ Попечитель Просвѣщенія Народнѣга, онѣе знати Просвѣщенія издавати, кои за Просвещеніе есте одъ онога ѣе тражити.
4. Господинъ Яковъ Ненадовичъ Попечителъ внутрених, дѣлъ, отъ нѣга ѣете просити внутреня дѣла, он ѣе вамъ Наставленія давати,
5. Господинъ Петаръ Теодоровичъ онъ есте велики Судія вилаетски, кое ѣе те за таково отъ нѣга наставленія искати, кои скриві како ѣе га каштиговати.
6. Господинъ Кнезъ Сима Марковичъ Попечитель касее Народнѣ, кое Наставленіе отъ Нѣга тражите.
Будуѣи да ѣе се сви приходи обрнути, у кассу Народню, и онда ѣе се искати потребная изатобджіе плату, и проч. за садержанѣ. Овы преименованы 6. члена Совѣта быѣе свы уедноме согласію. Друго отъ Нахіе да пошлѣте 10. тобджія, и 5. тобошара, на науку у Београдъ, сваки отъ свое кнежине главе да препише право и како препишете таки намъ на званѣ да дате; — за муниціе Свака 3. Месеца рачунъ у Совѣтъ шальите, коликосте примили, похарчили и шта іошъ имаде.

У Београду
11. Януара 1811. год.

Верховный вождъ Народа
(М. П.) *Георгій Петровичъ*
(М. П.) *Правителств. Совѣтъ Сербскій.*

БЛАГОРОДНЫЙ Г. КНЕЖЕ МИЛИСАВЕ ЦЕРНОРЕЧКІЙ, ЗДРАВСТВУЙТЕ!

Являмо вама, како вамъ шалѣмо писмо и Диплому, потверђено съ печатомъ нашимъ и Совѣтскимъ, кою изволите примити и по истой владати се.
Ми смо у договору са Старешинама и са Совѣтомъ за нуждно нашли, да се никако одержати неможемо, ако што сада непорежемо, тако порезасмо на сву Нахію Црноречку 4.000 гроша, и то да имате овай порезъ покупити, одъ Старосѣдіонаца, а отъ оны бежана кои су отъ преко Тимока прешли, да отъ ньи ништ' неузимате, тако и за Мезулане имаѣе те трошакъ конѣ и плата Мезулджіяма, уто исто можете порезати, да се уедно пореже: Тако како ово мое писмо примите и разумете, одъ истога часа саставите се са Петромъ Джодомъ, призовите кметове одъ Нахіе и све спишите свакіи отъ свое кнежине, колико ѣе глава изаѣи, и по главама и за мезулане порежите

и порезъ от' то што скоріє наивыше до 20 дана да донесете сваки от' своє кнежевине у Совѣтъ и то ћe те явити, да московима и войски ньіовои Рану купуємо.
За тобжіє и тобошаре наредите, и како време лепо буде а вы іи пошльите на науку у Београдъ, и тай нови порезъ како скупите єднакъ у Совѣтъ пошльите, остаємъ васъ поздравляюћи.

У Београду
16. Януара 1811.

Верховныи вождъ Народа Сербскоіъ
Георгій Петровичъ.

От' верховнаго вожда и правителствуща совѣта народня.
Благородному Господару комендант Кнезу Милисаву Црноречкому.

НАСТАВЛЕНІЄ.

По собранию нашемъ прошлаго года у Януарію Месецу у издатимъ вамъ Дипломама назначено є све оно, што сте вы као Служителъ Народный, у исполненію службе ваше дужни чинити. То исто и садъ вамъ предписуємо и управлямо васъ на исте Дипломе, да се у свему вообще по ныма владате. Къ тому вамъ назначуємо слѣдующа:
1. Све оно, што вамъ се отъ насъ и Правителствующа Совѣта наложи касателно службе общенароднѣ, како ти порезъ, говеда, и све што се заиште, да имате точно и на време без свакогъ отлагания послати, иначе ћете одговарати за непослушаніє таково, воє ће се приписати вашой немарности за службу народню, и примићете по обстоятелствамъ пристойну казнъ. —
2. Како и свагда што смо вамъ препоручивали тако и сад вамъ твердо налажемо съ Магистратомъ вашимъ у добромъ поразумію да будете; познатa су и назначена вамъ дѣла службе ваше, слѣдователно у Судейске послове неймате се мешати, но напротивъ тога надлежи вамъ у свако време Магистрату сваку рукопомоћъ чинити и кривце коє овай заиште предати.
Равно и Магистрату се налаже у воєна дѣла да се немешаю нити войдодама у томе сметаю, но по пропису своєму да се владаю. Свакому члену Магистратскому одређена є годишния плата по 400. гроша, Писару по 360. ове новце и трошакъ на Мензулане разрезаће те на вилаєт' и с' прочимъ порезомъ да ће те у кассу Народню, одкуда ће се свакому издавати. Рану пакъ по 500 ока жита и єдно говече свакому даће те одъ десетка, и то точно до издате да се нетуже. Момци Магистратскій, да примаю на данъ поєдну оку леба одъ десетка, куће ньіове да су слободне одъ кулука и десетка.
3. Десетке дм одвоите у свакомъ Селу по особ' и одъ тога рачунъ да издате.
4. Све што се у вашой Нахій догађа дужни сте што скоріє обявити.
5. Порезъ на ову годину налажемо на Кнежину вашу 5000. гроша;

к' тому уредите Мензулане као и прошасте године, и оно што є на Магистратъ одређено разрежите.
6 За воєна преступленія дозволявамо вамъ каштиговати кривца соразмѣрно преступленію с' штаповима, а бегунца изъ войске и онога кои на позиваніє на войску непође, можете каштиговати съ шибомъ но найдалѣ крозъ 300. момака три путъ проћи; капетанъ пакъ може са согласіємъ вашимъ кривца воєногъ каштиговати съ 25. штапа, выше не.
7. От' капетана ваши коєгъ непослушна и неспособна у служби наћете дужни сте га обявити нама и у совѣтъ Народный са описаномъ нѣговомъ кривицомъ на коєгъ место представићете нашему одобреню другогъ, коєгъ ће мо мы и Совѣтъ Народный, ако благорасудимо потврдити.
8. Чебане колико се сада кодъ васъ находи да явите; никому до времена кадъ се на битку пође да недаєте; пушке кои напразно мећe, да каштигуєте съ 25. штапа и апсомъ.
9. Заказати имате у вашой Нахіи и особито на то мотрити да кои девойку удає неузима выше одъ 12. Гроша за ню, што є уречено, выше кои бы узео изгубы ће све и то ће припасти у кассу Народню, а онаи ће быти кащигованъ.
10. Проче Налоге кои буду явићемо своимъ временомъ.
11. Ово писмо налажемо вамъ обявити и Магистрату Наіє Црноречке, да члени онога знаду противъ васъ пристоино обходити се.
Закључително и повторително вамъ налажемо употребити сво старанѣ ваше за извершити возложеноє на васъ. — Точно извершиванѣ заповести принећe вамъ одъ насъ честъ и награжденіє, а напманѣ небреженіє и непослушаніє узроковаће вамъ безчестіє и примиће те по обстоятелствама соразмѣрну казн'. —

У Београду
11. Януара 1812. год.

Врховныи Вождъ Народныи

(*М. П.*) *Георгіє П тровичъ*

У Правителствующемъ Совѣту

(*М. П.*) *Младенъ Миловановичъ.* с. р.

Вредно ће бити да кажемо што о Милисаву, овом знаменитом човеку, који је у своме крају познат исто толико колико и Хајдук Вељко; који је својим држањем, својим самопрегоревањем, својом разборитошћу и храброшћу потпуно оправдао поверење Карађорђево, поставивши га кнезом или старешином над целом нахијом, а доцније 1811-те

године, као што се види из деловодног протокола Карађорђевог стр. 101 Бр. 1157 и за војводу, добивши задатак, да брани утврђења у Црној Реци и Бањи.

Милисав је рођен у селу Сушици, испод Малог Јастрепца, на Савин дан, од прилике 1762-ге године. Отац му се доселио из вучитрнске нахије, из малог Колашина, а био је од племена неког Николе Марнјића, оборкнеза, из села Белог поља. Било му је име Ђорђе, а жени Велика.

Још као мали остао је Милисав без оца. Мати му се после неког времена преуда за другог човека и одсели у Гредетин (село у Моравском срезу округа алексиначког) и тамо и њега са још троје ситне деце одведе.

После неколико година, очух његов од зулума турског побегне с породицом у село Ласово, у Црној Реци. Ту је Милисав неко време служио, и по што је био вредан и бистар, научи више самоучки качарски занат, па се затим ода и стално томе послу. Доцније, кад је стао на снагу, ожени се кћерју једног домаћина из истог места, који је био од најимућнијих људи у томе крају и онда отпоче трговати. За кратко време, Милисав се заима добро и изиђе на глас у Црној Реци.

Трговао је, као што причају, са Видином, Нишем и Београдом пре устанка, и још у то доба био је виђена личност у свом крају.

Био је најпре кнез у селу, а 1805-те године, као што смо имали већ прилике да кажемо, постави га Пазванџија и за оборкнеза над целом нахијом.

Међу тим, он је вазда претпостављао опште интересе својим личним, и поред свега одликовања и уважења, које је уживао код Пазванџије и Турака, он није ни за тренутак напуштао идеју ослобођења и уједињења Српства. Да није таквих људи било у овоме крају, као што је био Милисав, и његов ратни друг, уважени поп Радосав, из Пла-

нинице, тешко да би се Црна Река могла решити на отворену борбу с Турцима. Пазванџијина влада и данас је остала у доброј успомени у томе крају. Њега народ помиње као мудра и правична човека, који је умео да задобије свакога за себе, и да одстрани свачији уплив са стране. Отуда и видимо многе Црноречане у борби са царском војском, пристајући радије уз Пазванџију, од кога нису трпели никаквих зулума ни неправда, као што су од других турских паша дотле подносили.

Милисав је учествовао као и поп Радосав у више бојева. Да не помињемо омање бојеве на Пољаници и Лукавици противу бањске војске, коју је предводио познати зулумћар бањски Ћурта, он је суделовао још у боју на Иванковцу противу Хафис паше, при освојењу Параћина, Ражња и Алексинца; затим против Пазванџије на Ђивџибару и при освојењу Београда; па онда на Подгорцу, Врбовцу, Зајечару, Гургусовцу, Малајници, Белиграчику и у више прилика на Бањи. Био је у два маха и рањен.

Године 1813-те злокобне, он се је утврдио у Зајечару и бранио храбро ово место. Шанац му је био онде, где је данас смештено Начелство и Суд.[1]

Прошло је већ неколико дана, пошто је пао Неготин и Хајдук Вељко погинуо, а Милисав добије наредбу тек онда, да се повлачи преко Бољевца к Морави. Кад је

[1] Слушали смо, да су Турци, после пада Неготина, ударили били на Вражогрнац и Зајечар. Цода, војвода вражогрначки, одступи одмах преко Кијака пут Жагубице, а Милисав се још држао у Зајечару, незнајући ништа о том, да је Хајдук Вељко погинуо и да је Крајина пала. Кад су Турци заузели били већ и вис Краљевицу, више Зајечара, онда су почели викати озго, да се престане даље с пуцњавом, јер је све пропало, и није вајда више тући се. Међу тим, тога дана, пре него што ће Милисав преко ноћ одступити, погине један гаваз турски у пушкарању, и за то су Црноречани морали доцније дати Турцима глобе 500 оваца.

Писац

стигао на Мораву, било је већ касно мислити на какав отпор и одбрану. Турци су били заузели не само Поморавље но и Београд. Чувши Милисав то на путу, распусти војску и крене се у друштву са Тошом бимбашом књажевачким и Нином бимбашом заграђским у намери, да се за осталим војводама пребаце на аустријску страну. Међу тим на Дунаву, нису се могли нигде превести, јер су турске патроле свуда крстариле. Лутајући по Шумадији, дођу у село Рогачу, и ту разаберу, да се могу још једино превести негде око Обреновца.[1]

У Аустрији су и њему и његовом друштву одузели све што су имали. Кад су му хтели да одузму и сабљу војводску, он је скинуо с ње сребро и сакрио, а сабљу превио и бацио у Саву.

Из Аустрије отишао је Милисав у Русију, и живео у Кишињеву до 1815-те године. Тамо је добијао од руске владе 600 рубаља пензије док се год бавио. Те године, чувши за устанак у Србији, пође натраг из Русије преко Ердеља, и кад је дошао у Белу Цркву, ту га аустријска власт задржи с пута. Идуће — 1816-те — године добије дозволу да може прећи у Србију, и он се превезе негде код Рама.

По повратку свом у Србију, пријави се кнезу Милошу, али не буде примљен онако, као што се надао; с тога науми у почетку да се преда Турцима, и да се врати у Црну Реку. Добио је био већ и дозволу[2] од видинског ве-

[1] Кажу, да су платили њих тројица за превоз на чамцу 50 дуката, па и то једва су га могли наћи.

[2] Доносимо овде у преводу од Г. Алексе Пачића, секретара Министарства Спољних послова, писмо везира Видинског:

Печат. МЕХМЕД РУЖДИ ПАША, да га Бог удостоји своје милости.

Кнезу Милисаву, из села Ласова, у Црноречкој нахији, који је по божијем наређењу свој завичај оставио, нека је знано:

Чуо сам, да би желео вратити се у свој завичај; но да си подлегао неком страху и некој сумњи, па с тога не смеш то да учиниш.

зира Ахмеда Ружди паше; али се после покаје и остане у Свилајнцу, где је наставио свој стари качарски занат. Посао му је ишао тако добро, да се је за кратко време прилично занмао. Године 1821-ве подигао је у Ресави прву стружницу чамових дасака у Врелу а доцније и у Глочаници, и то на онај начин, као што је имао прилике да види то у Ердељу. Та радња подигла га је имовно, а он је до смрти није остављао.

Милисав је био раста високог, широких прсију и плећа, саразмерно пун, црномањаст, очију крупних, бркова и обрва танких, дугообразаст, белог лица и оштрог погледа.

Свагда је био озбиљан, и кад је што говорио — то је било смишљено.

Био је гостопримљив и дарежљиве руке. Није био одан пороцима, нити је био себичан и грабљив као млоге војводе из оног времена. Због тога, као и због своје правичности и личне храбрости, задобио је био општу љубав свога народа.

Доживео је дубоку старост и умр'о у Свилајнцу 26 Марта 1832-ге године, где је и сахрањен с десне стране цркве. [1]

Све што је било пре, то је било по божијој наредби. Старе ствари биле су и прошле, и оне су предате забораву.

Ти и теби равни, сви сте ипак добра и послушна раја нашег премилостивог и свемоћног цара и добротвора

И теби, као и свима осталим другим, праштам све што је било. И ти као и остала раја немојте се ни најмање плашити и сумњати, већ спокојно вратите се у своју постојбину, проводите безбрижно дане, радите своју земљу и остале послове и шиљите топле молитве свевишњем за дуг живот султанов.

За то је написата и послата ова буруптија, која кад буде до вас дошла, ви се по њој владајте.

11 Зилхиџе 1233 године (по нашем 1816-те године).

[1] Биографију војводе Милисава, доносимо по причању седог старине г. Милоша, његовог сина Њему имало да благодаримо и за неке податке, које смо од њега добили и послужили се на свом месту. У своје младо доба, г. Милош имао је прилике да дозна млоге ства-

Само је годину дана наджевео свог ратног друга попа Радосава, из Планинице, који се је по повратку из Русије, вратио у своје село, где је и умр'о 1831-ве године. Сахрањен је код цркве грљишке, значајне по томе, што се је ту први пут зачела мисао у Црној Реци о устанку на Турке 1805-те године. Ту се је заверио поп Радосав са Милисавом и Ивком, да ће заједнички радити на ослобођењу Црне Реке, као што су то и учинили, не доживевши 1833-ћу годину, када је синула слобода њиховом завичају.

Нека је мир пепелу врсним синовима ове земље, коју су они толико љубили!

Прелазимо да говоримо сада о другом једном војводи у Црној Реци и то о Петру Ђорђевићу, тако званом Доди.

Као што нам је познато, у прво доба, после одласка Вељковог у Гургусовац и Бању, постао је био у Црној Реци кнез над целом нахијом Милисав.

Доцније 1811-те године Карађорђе подели Црну Реку на две нахије: Зајечарску и Вражогрначку.

Над зајечарском нахијом, постави Карађорђе за војводу Милисава, као што се види и из дипломе, коју смо раније изнели. У њој се побрајају редом сва села у Црној Реци, која долазе у Зајечарску нахију.

Над Вражогрначком нахијом пак поставио је исто тако Карађорђе Доду, који је изнајпре био потчињен Вељку, а доцније Милисаву. Њега, као и још друге неке војводице,

---

ри из доба првог устанка, нешто од свога оца, а нешто из причања савременика у Црној Реци, у којој је он дуже време као трговац пробавио још пре 40 година, када су махом сви ратници из тога доба били живи и задржали у свежој успомени патње и невоље, које су поднели у ратовима. На захтев г. Милоша штампамо и сва документа, за верност чију јамчимо.

које је Карађорђе био испостављао у последњев реме, Вељко крсти именом кокошара.

Испрва Цода је био хајдук, пре него што ће се дићи Шумадија. А кад се закрајини у Шумадији, међу осталим другим добровољцима у Карађорђевој војсци, којих је било у почетку из свију крајева Турске и Аустрије, био је и Цода.

Као борац још из првог краја, учествовао је у више бојева: на Иванковцу, при освојењу Параћина, Ражња, Алексинца, и најзад исто тако зна се, да је био 1807-ме године при заузећу Београда.

Те године, кад је пао Београд, Карађорђе дода попу Радосаву и Милисаву, међу осталима другима, које смо ми већ поменули, и Цоду, да и он пође са њима да дижу Црну Реку, по што је био из тога краја.

Од тог доба, Цода је био донекле заједно са Вељком, а после и са Милисавом као потчињен. Како причају, за све то време храбро се свуда борио. С тога буде постављен од Вељка најпре за бимбашу,[1] заједно са још многима дру-

---

[1] Г. Милићевић на страни 913 свог дела „Кнежевина Србија," вели па једном месту, да је Петар Ђорђевић, Цода, био најпре војвода у Ражњу, а после је премештен у Црну Реку, у шанац на Вражогрнцу. Колико ми опет знамо, Цода је био прост војник добровољац, све док није пошао с Вељком у Црну Реку, и ту је тек постао бимбашом. Доцније, после 4 године, Карађорђе га поставља за војводу вражогрначког и команданта утврђења на том крају.
Г. Милићевић, по свој прилици, чуо је, да је био неки Цода, у ражањском крају, и држао је, да је то овај исти Петар Ђорђевић, Цода. Зна се, да је из села Бобовишта, био у прво време неки Стојан Цода, кога је војвода Младен, по освојењу Крушевца, поставио за бимбашу и привременог старешину над једним делом Алексиначког округа онако, као што је поставио у Моравском срезу округа Алексиначког за старешине томе народу: Здравка, из Тешице и Ђорђа Мирошинца, из села Мрсоља. То постављање извршено је у Манастиру св. Роману, где је био са Младеном тада и Петар Добрњац, Илија Барјактаровић и Стеван Ресавац — сви војводе. Тада је постављен за бимбашу у ражањској нахији и Ђорђе Крагић, из

гима из тог краја, међу којима се помињу: Хаџи Никола Бошњак,[1] Дана Павловић, из Звездана и неки Драган Н. о коме нисмо могли дознати из ког је места био; за тим Петко Василијевић, из Заграђе, који је храбро погинуо доцније на Белиграчику, и неки Маринко Петровић, који се је прозвао сам војвода Пиротски. Њега су Турци 1813-те године преваром ухватили у звезданским пивницама, одвели у Видин, и тамо погубили а тело му бацили у Дунав.[2]

Осем овим бимбаша, које је Вељко поставио кад је дошао у Црну Реку први пут, ваља нам споменути још једног бимбашу, који је само кратко време био у Црној Реци, па је одатле отишао у Бугарску, и вративши се отуда после неког времена погинуо у Црној Реци.

То је био Папазоглу, по казивању Бугарин, из Студеног Бучја, у Бугарској.

Пре устанка на Дахије, служио је у Крџалијама, и одатле — ваљда у исто време кад и Конда — пређе Карађорђу и стане у добровољце.

Видели смо, како је између осталих других људи, и Папазоглу отишао са Вељком и Милисавом у Црну Реку 1807-ме године, и тамо је постао бимбашом. Пошто је у неколико био очишћен тај крај од Турака, Папаз-оглу пређе у Бугарску с још некима, дохвати се Балкана и срећно у први мах доспе до под планину Витош. Намера му је била,

села Скорице. Само што овај последњи није био кнез над ражањском нахијом, као што то тврди г. Милићевић на стр. 792 свог дела, већ кнез Милић, из Ћићевца (Разборъ сочиненія И. А. Попова стр. 121). Писац.

[1] То је онај исти Х. Никола, Сарајлија, кога г. Милићевић, по казивању савременика Јокића, помиње у свом делу. Он је био свуда са Вељком не растављајући се нигде од њега, докле није и погинуо 1813-те године на острву Поречу.
Он је чинио и оне зулуме народу, које помиње Карађорђе у писму свом кнезу Милисаву.

[2] Има и данас у Пироту потомака овог Маринка.

да побуни Загорје и да ослободи свој крај од Турака. Познат у народу рачунао је, да ће сав народ листом уза њега пристати; али се је у нади преварио.

По причању, он је био син једног свећеника. Отац му је био имућан и убажен у народу. Кад је стигао у свој завичај, скупио је једну чету људи, снабдео је добрим коњима и оружјем, и одпочео четничку борбу с Турцима.

Али тај устанак за мало је трајао. Устанци буду на једном месту опкољени од Турака тако несрећно, да је једва Папазоглију испало за руком, да се пробије с дванаесторицом људи, и срећно стигне на српско земљиште. Вративши се отуда, он се пријави Доди с намером, да се и даље бори противу Турака.

Приповедају, кад се је Папаз-оглу повратио из Бугарске, и кад је дошао у Вражогрнац, да су се дивили наши војници њему и људима, које је он довео отуда. Није се знало, шта је лепше на њима погледати. И он и његови људи били су сви у чоху и злато одевени. Јашили су атове, и сваки је носио за појасом сребрњаке пиштоље, а уз то имали пушке и сабље златом везене.

Дода полакоми се на оволики сјај и нареди својим људима, те Папаз-огла једне ноћи на спавању убију.[1] Његови људи видећи како им је прошао вођ, разбегну се куд који.

Кажу, да је Папаз-оглу био један од најхрабријих људи Вељкових. Он се је одликовао свуда у бојевима. Кад год је требало чарку отворити с Турцима, са неким Ћиром, Мином и Хајдук Вељком први је излазио, а исто тако кад би се јуриш у Турке чинио, он није нигде Вељка остављао.

[1] По другима, Папаз-оглу био је убијен код „крње Јеле“ у ресавској планини, по наредби Петра Добрњца и Вељка, за то, што се је био прочуо са свога јунаштва.

Писац.

Но ово је само један од многих примера, што смо га изнели да преставимо себичност и грабљивост Додину. Дода је био, како се о њему говори свуда у Црној Реци, у опште позвенског карактера; тукао је и убијао своје људе често за најмању кривицу, а у бојевима с Турцима сву би пљачку себи присвајао. Међу тим, није се хтео као Хајдук Вељко у последње време нигде излагати опасности, нити се прича што о његовој храбрости од оног доба, по што је добио за војводу.

Има више примера, које би могли навести, што смо слушали још о његовој суровости и немилосрдном поступању са војницима, који су служили под његовом командом. Но доста ће бити и овај један за сада, који га врло рђаво карактерише.

Једном приликом нападне Дода без икаква стварна разлога свог једног бимбашу Дану Павловића, из Звездана. Дана је био лични пријатељ Вељков, веома храбар и поштован у војсци. Држећи да га је Дода неправо напао, бранио се речима, како је знао, и најзад дође и до тога, да се они споречкају. На један мах Дода викне на своје пандуре, те Дану, ни крива ни дужна, тако грозно истуку, да му је што но кажу, свака кост сломијена била. Од тешких удараца, он је тако у грозним мукама лежао у логору, докле није родбина његова дошла и однела га кући. Нису га могли, веле, друкче однети, но у поњавама. Кратко је време прошло иза тога, и он је умро у свом селу, где је и сахрањен.

То је један од многих примера, као што рекосмо, што га ми изнесмо још о суровости Додиној.

Због овакних његових грозних поступака, он је био тужен и Карађорђу и Сенату; али му нису хтели ништа чинити, јер је стајао добро код обојице т. ј. и код Младена и код Карађорђа. Види се и по томе, што је он, поред свију тужаба, остао и даље на свом месту — све до пропасти 1813-те године.

У последње време, Цода кад је добио за војводу, страшно је мрзио Вељка а и овај њега. Мржња између двојице војвода, прешла је била у неколико и на војску тако, да су се у потоње време две најближе војске сматрале као завађене, а војници Вељкови с презрењем гледали Цодине војнике. Ако би гдегод обадве војске на једном месту становале, Цода да би изазвао ривалитет у војсци, и да би омаловажио Вељка и његову војску, изабрао би често по каквог Влаха, који би умео, рецимо, бацати се добро камена, и позивао Вељкове војнике свакојаким заједањима да му изиђу на мегдан. Но Вељко и у томе гледао је да надмаши свога противника. Он би увек имао у својој војсци приправне људе, који би доскочили Цоди, и осујетили његове смерове.

Оваких примера има и више; али не сматрамо за вредно износити их.

Доста то да споменомо још на послетку, како је рђаво поступање Цодино са војницима учинило, те су га понајбољи људи и ратници из Црне Реке у последње време почели остављати и прелазити Милисаву или Вељку, који су били омиљене личности. Вељкови војници, били су добро нарањени и одевени, а и кад би се што од Турака запљенило, он би делио свакоме по заслузи. Међу тим, Цодини војници, трпели су оскудицу и све им се одузимало, што би задобили у боју.

Кад је Цода дошао у Црну Реку, био је већ доста у годинама. Родио се је, колико смо извештени с доста поуздане стране, у селу Кучајни, у Црној Реци, близу данашње Брестовачке бање. То село данас не постоји, већ се само место где је било село, зове „Селиште.“ Од прилике, по казивању, за време Кочине крајине, запале Турци исто село, и породица Цодина, пресели се одатле у село Стрмостен, близу манастира Манасије у Ресави. Служио је најпре у свом селу, па се по том ода хајдуковању, и у томе провео је неколико година, док није одпочет устанак на Дахије.

Године 1813-те злокобне, кад се је Вељко налазио у очајном стању, бранећи са шаком људи Неготин, Цода, ма да није имао пред собом велику силу турску, није му хтео као најближи одвојити што од своје војске и послати у помоћ, већ је седио мирно докле није пао Неготин, а после се је кукавички повлачио ка Кнјаку пут Омољских планина, напустивши вражогрначка утврђења. Са Књажа одступао је све дубље, док није дошао најзад и до Жагубице, одакле му војска прсне на све стране да тражи своје породице, које су се склониле биле највише по планинама у Пожаревачкој и Ћупријској нахији. Из Жагубице оде у село Стрмостен, а одатле у планину, где се је крио од Турака скоро годину дана. Био је већ остарио, оболео и изнемогао. Турци дознавши за њега, нареде потеру, и како причају, сами Власи из тога краја убили су га у једној пећини.[1] —

Међу осталим другим борцима за ослобођење у првом устанку, било би грешно не казати што и о другим личностима из Црне Реке, који истина нису били од већег положаја у време Карађорђево, али су ипак знатни као борци и познати људи у Црноречкој нахији, а ти су: Богдан Јанцић, из Звездана, Хајдук Павко, из Ласова „особених поручениіја;“ Атанаско Н., из Кривог Вира, доглавни бу̂љукбаша; Коста Н. из Илйна, Тома Н. из Грљања, Младен Н. из Грлишта, и Лопадат Н. из Подгорца — сви буљукбаше војводе Милисава; за тим Живко Милошевић, из Кривог Вира, писар Милисављев, и од топџија познатих: Живан Голубовић, из Грлишта, Паун Миленковић, из Добру-

---

[1] Од других смо слушали, да га је један његов сестрић убио, јер му се досадило било по мразу ићи у потеру за ујаком и прикривати га. Међу тим и Сулејман паша, издао је био строгу наредбу, да се Цода по што по то мора ухватити.

Писац.

јевца, Трајило Првуловић, из Шљивара, и добошар Ђорђе Гојковић, из Ласова. Доцније, после пропасти 13-те године, истичу се у Црној Реци као виђеније личности до 1833-ће године нарочито ови: Здравко и Станоје браћа Марковићи — Живуловци — из Рготине, Стanисав Н. из Планинице, Карабаш Милета, из Кривог Вира оборкнез Сима Николић из Зајечара. —

Здравко је рођен од прилике 1770-те године у Рготини. Најпре је служио у Пасманџијиним крџалијама, и борио се противу царске војске са осталима другима из тога краја, који су потпомагали Пасманџију.

Доцније 1807-ме године, кад је Вељко са Милисавом дошао у Црну Реку, међу првима из тога краја, који су пристали да се боре с Турцима, видимо и Здравка. Од то доба, па све до пропасти 1813-те године, он је био борац и одликовао се свуда у ратовима. Био је и буљукбаша Вељков.

Кад је у првом устанку све пропало на томе крају, видећи да му Турци грозе смрћу, пребегне у Аустрију са још некима из Црне Реке, а одатле пређе у Влашку, и тек после године дана врати се у Рготину, по што се је све утишало, где је неко време живео на миру од Турака.

У то доба, као што причају, порта нареди, да се искупе сви познатији зулумћари крџалије, које је после свршеног рата била распустила, јер јој нису више требали, и пошље их у Адакале и дуж Дунава да чувају северну границу од аустријске и румунске стране. Тиме је хтела уједно и да се опрости ових зликоваца, који су највише досађивали народу. Неко време чували су они границу и утврђења на Дунаву, па им се досади монотони живот, што су га проводили и крену се натраг у Арнаутлук. Видински Паша дознавши то, нареди муселиму зајечарском, да их врати натраг. Немајући довољно заптија, муселим одреди у потеру за Крџалијама и многе Србе, из Црне Реке, који су познати били из последњег ратовања.

Поред осталих других људи из Црне Реке, који су гонили Арнауте крџалије, ми ћемо споменути ради примера само двојицу: Здравка, о коме је реч, и неког Марка, обојицу из Рготине. Они су за нас понајважнији. Муселиму испаде за руком, те за кратко време савлада Крџалије и врати их на њихову дужност.

И ако је Здравко ишао у потеру по заповести турског старешине, ипак се бојао освете, јер је имао прилике раније да се увери на другима, те за то се не смеде у први мах вратити у село, већ се заједно са својим сељаком Марком одмете у хајдуке. Чувши то муселим, да би их задобио за себе, изради им милост код паше, и овај их позове к себи у Видин да му дођу и то под оружјем. Како су они били стасити, и отресити људи, - то их он заволе и опрости им кривицу. Кад је хтео да их отпусти кућама, нареди владици, те Марка, који је био попов син, запопи,[1] а Здравку поклони калпак и одреди га, да гони и даље хајдуке и неваљале људе.[2] Ту је службу он отправљао неко време, и како причају, под видом хајдука и неваљалих људи, он је поубијао и млоге Србе, на које се подозревало да шурују с Турцима. Пред своју смрт, од прилике на 10 година, повукао се у миран живот, јер је већ био остарео ин знемогао.

---

[1] Његов је унук г. Станоје Марковић, свећеник у Рготини.

[2] Да је порта за гоњење хајдука, узимала у службу и хришћане, види се и из овог извештаја, што га подноси кнезу Прозоровском 1808 г. посланик Родофиникин. „ВъНиссѣ находилось нѣсколько Пандуровъ изъ христіанъ, коихъ обязанпость была ловить разбойниковъ по лѣсамъ и дорогамъ; въ недавнемъ времени паша приказалъ: удовлетворивъ ихъ жалованьемъ распустить. Пандури, огорчившись симъ, взяли женъ, дѣтеи своихъ и скотъ и пустились почью въ путь къ сербскимъ предѣламъ . . . . . .

Разборъ сочинснія Н. А. Попова стр. 194 и 195.

У Пиротском крају, хришћани су шта више могли бити и крс сердари. Тако је био у том крају познати крс сердар Недељко, из села Шугрина, дед г. М. Пироћанца.

Пре него што ће се днћи Црна Река, он је стајао у свези са кнезом Милошем све до 1833-ће године, а умр'о је на годину дана после тога т. ј. 1834-те године. —

Завршујући биографију Здравкову, рећи ћемо још то о њему, да је био у животу напрасит и да није могао по нарави својој нигда отрпети неправду ма од кога она долазила 1812-те године кад су недела Подина у том крају превисила сваку меру, Здравко изазове читаву побуну у Црној Реци. Као коловође нереда и побуне помињу се са њим још из тог краја: обор кнез Петко Дулкан, Јован Н. из Брестовца, Стојан, стари кнез, из Новог Села, и Добра Н. из Звездана. На позив Карађорђев, они се после неког времена предаду Петру Јокићу, његовом бу љукбаши, који их је стражарно допратио до Тополе, а одатле, по наредби Карађорђевој, били су послати у Београд, и затворени у кули Небојши. Пошто је њина кривица испитана, сви су били ослобођени и пуштени кућама, осим Јове из Брестовца. Ресултат ове истраге био је тај, да је Карађорђе писао у једном свом писму Младену, да премести Цоду код војводе Милисава, и препоручио у исто време Цоди, да се у будуће боље опходи према народу као и да се уздржава од ружних псовака и грдња. Но Младен је нашао за добро да задржи и даље на свом месту Цоду, те је он својим поступцима изазвао 1813-те године и другу побуну у томе крају, на челу које помиње се неки поп Живан из Вражогрнаца. —

Толико о Здравку. —

(В. Дел. прот. Карађорђев стр. 74, 77, 86, 117 и 197.)

Кнез Станоје Марковић, био је млађи брат Здравков. Родио се исто тако у Рготини, и од прилике за 10 година био је од њега млађи.

Пре него што ће се дићи Црна Река, Станојева породица била је избегла од зулума турског у пожаревачку нахију. Ту је он у први мах служио код некак-

ва домаћина у селу Милатовцу, не далеко од варошице Жагубице.

Кад је пожаревачка војска 1807-ме године кренута била у помоћ Крајини, Станоје оде на војску, и од то доба све до пропасти српске државе, био је у редовима борана под Вељком и Милисавом, а доцније и Цодом у свима бојевима, који су се догађали у Тимочкој Крајини.

У првој знаменитој битци на Малајници, Станоје изађе на глас са своје личне храбрости. Био је, како казују, одређен са још неколико другова, да отвори борбу и да заметне кавгу с Турцима. Чим су Турци просули неколико плотуна из шанчева на предводницу српску, Станојеви другови на једаред изгубе се некуд, а он остане сам на чистини. На Малајници био је, као што знамо, и Карађорђе са Русима. Он је шта више сам лично издавао наредбе војсци. Причају, како се један Турчин на коњу залетио да Станоју одсече главу, а Станоје, веле, прилегао к' земљи, узео на око Турчина и пустио га близу себе. Карађорђе, који је то спазио, држећи да се је Станоје препао и из страха пао на земљу, продере се колико је игда могао с једног виса: „удри влаше, посветила ти се," мислећи, да је Станоје влах, јер се је носио као пожаревачки власи. Станојево добро око не промаши Турчина, и овај паде с коња на земљу.[1] После свршене битке, Карађорђе похвали за јунаштво Станоја пред

[1] Имали би више таквих примера да наведемо из Малајничке битке, који говоре у прилог јунаштва српске војске за време првог устанка.

Не ће бити с горег, да само још овај пример наведемо о хајдуку Павку, из Црне Реке. При једном јуришу и испаду српске војске из шанца, деси се некако, те се Павко судари са едним Турчином, који је физички од њега био јачи. Најпре су се, како причају, дохватили за гуше и носећи се тако и претурајући, скобрљају се обоје у реку. Бела их је пена била већ попала од тешког ношења. У томе наиђе један Козак, који у први мах није могао распознати по оделу Србина од Турчина те да помогне једној или другој страни. У почетку по-

војском, те се он прочу у Црној Реци као храбар и одважан бораа.

Причају, да је у битци на Малајници силна пљачка допала Србима. Турци су тако разбијени били, да нису имали времена да спасу ни најобичније војене потребе. Један од војсковођа турских, водио је био са собом и свог малог синчића, који случајно остане у шанцу, а нико се од војника у хитњи не сети да га изнесе. После кратког времена, наши угледају преко поља једног Турчина на белом хату, где се упутио био да избави дете. Наши опале из пушака на њега, но он ипак доби времена те дограби дете и срећно, под кишом од куршума, побегне, тако, да су се сви чудили изванредној његовој срећи. Том приликом, први, који су ушли у шанац турски, нађу и касу с новцима. Грабећи се који ће више новаца узети, дошло је било дотле, да су се кундацима тукли, и у мало се није већа несрећа десила, да није сам Карађорђе најстрожијим мерама томе нереду стао на пут. Интересно је било посматрати, како причају, ону разноликост одела у српској војсци, после свршене битке на Малајници. Што је који од хаљина турских запљенио и зграбио, то је на себе навукао, не пазећи на избор. Неко је имао извезано ћурче арнаутско од чохе златом везено; други потуре, трећи црвене чизме и т. д. и т. д. како је који уграбио.

сматрао је призор као прост гледалац, па после видећи, да ће једна страна савладати другу, упитаће речима: которіи православнии? На то се Павко прекрсти и јави да је Србин, те онда козак пружи копље и пробурази Турчина. Тако се избави Павко од очевидне смрти, и оде к својима, који су држали да је већ погинуо.

Павко је био из Ласова. О њему смо већ имали прилике да говоримо онда, кад смо говорили о првом покрету у Црној Реци, у коме је и он суделовао са осталима другим Црноречанима.

Писац.

На растанку и опроштају Карађорђе благодари војсци на јуначком држању, и онако у шали, видећи ово шаренило на њој причају да им рекао е браћо, а шта ћете радити, кад подерете те дроњке, које сте запљенили?....' Било је случајева, како казују, да је по неки и платио главом; јер се није могао распознати по оделу од Турчина.

Турци, разбијени, повуку се у Видин и за неко време нису чинили никакових испада, јер су гледали да се приберу и опораве после претрпљене поразе. Хајдук Вељко међу тим добио је био наредбу, да пређе Тимок и да гони Турке, а у исто време и да диже народ у том крају. Приповедају, да је тада и Станоје одређен био да иде пред војском, као арамбаша једне хајдучке чете. Кад је дошао у село Раброво (у видинској нахији), јаве му мештани, да се у селу налази некакав Турчин познати зулумћар, који је дошао истог дана и одсео код некаква домаћина, који је женио сина. Станоје дознавши то, оде и затече Турчина на весељу. Чим је ушао у кућу, одмах позове Турчина на предају и обезоружа га, па га затим изведе из села на један ћувик, свуче и нареди, да се донесе женско одело с превезом, као што се носе младе првог дана у том крају. Пошто је најпре Турчина преденуо у женско одело, терао га је да служи вином њега и друштво, па га онда поведе даље са собом. Уз пут јашио га је донекле један од Станојевих људи, да би га што више намучио. Кад је Турчин био посустао под теретом, један ће предложити Станоју, да га више не воде, но да му одсеку главу. Турчин, који није знао другог језика осим турског, и помало нешто натуцао влашки, после дужег ћутања дотле, сети се шта му се спрема, и промуца влашки: поће, поће т. ј. може; пристаје још да носи, само да га не погубе.

Станоје га не хтеде убити, већ га пусти слободна, хтевши му само доказати овом приликом, шта значи то вршити тиранију над другим. И Турчин беобзирце оде право у Видин.

Доцније, по повратку из Малајнице, Станоје дође под команду Цодину. Да ли је био са њим све до пропасти српске, или пак са Вељком и Милисавом — није нам то познато.

Кад је Црна Река потпала под Турке, Станоје није хтео бежати никуд, већ се је за неко време крио највише у планини рготској.

Десп се некако, те исти Турчин, кога је Станоје онако једном обесчастио, буде постављен за субашу у Николичеву, једном оближњем селу од прилике на један сат од Рготине. Знајући, да Станоје живи у Рготини, долазио је често у село, не би ли га како ухватио да му се освети. Но то му није могло испасти за руком, пошто је Станоје био увек опрезан, и чим би Турчина угледао на белом хату, узео би пушку и нестало би га у планини. Тако је он проводио дуже време, а живот му већ постаде несносан. Једном, причајући он доцније у кругу својих пријатеља, кад је седио тако скривен у планини, нешто шушне близу њега. Кад се он окрене, а оно има шта видети — курјак упутио се право к њему. „У селу Турци, у шуми вуци," е баш дошло ми је да се убијем, кад сам такве худе среће, да нигде немам мира ни опстанка.

На послетку, Турчину се досади на тај начин вијати Станоја, и он се потужи Муселиму, тражећи, да он нареди потеру за њим.

Муселим, пошто је саслушао Турчина, који из частољубља не хтеде испричати баш све како је било по реду са њим, веле, да му је на то одговорио: Ако ти је Станоје отео гвоздењаке, цар ти је поклонио сребрњаке; ако ти је скинуо сукнено одело, цар ти је поклонио лепше и скупоценије од карпус чохе. Најбоље ће бити, — рећи ће муселим — да се помириш са њим, и да му све опростиш,

јер су таква времена била онда, па да живите у љубави. Турчин, немајући куд, размисли се после ових речи, и поручи Станоју да дође на веру и да се помире. Станоје оде у Николичево, помири се и побратими са Турчином, и од то доба живели су као добри пријатељи. Било је случајева, да му је исти Турчин у више прилика спасао и живот; јер је Станоје имао доста непријатеља међу Турцима, који га нису могли трпети.

После овог помирења, Станоје постаде кнез у селу, и био је дуго у том положају, због чега је и познат у Црној Реци као: кнез Станоје. Трговао је осем тога и са стоком, а бавио се уједно и са земљорадњом, и са свога поштења, уживао вазда народно поверење.

До 1833-ће године, када је Црна Река присаједињена Србији, стајао је непрестано у свези са кнезом Милошем, преко Милете Карабаша, из Кривог Вира и Станисава, из Планинице, и од њих добијао упутства, како му се ваља понашати према Турцима, и спремати народ да устане једног дана на своје господаре.

Када је 1833-ће године порта стала оклевати са предајом земљишта досуђеног Србији, буде изненадно и без озбиљне спреме, изазват покрет у Црној Реци, који је стао народ толиких жртава.

Турци, субашлари, имајући велика добра и дохотке у Црној Реци, чувши да се морају селити и лишити се своје имаовине, стану у последње време повећавати дације нарочито на стоку и натурати разне намете, да би што више исисали народ. Народ је давао све што му се тражило док је имао, а кад већ није имао ни сам шта да даје, онда изашље своје кнезове, с којима пође још читава гомила света да замоле муселима, да им спусти дације. Муселим то прими за побуну и неке од њих растера, а друге баци у затвор.

На један мах осети се комешање у читавом том крају. Станисав, из Планинице, веома популарна личност у Црној Реци, и Милета, из Кривог Вира, јаве кнезу Милошу, да је народ огорчен и да више не може трпети Турке субашларе. Станисав је био по занату ћурчија, а занимао се и трговином, па је као и Милета, имао прилике да одлази често послом у Шумадију. У Крагујевцу добијао је упутства од кнеза Милоша, како да се понаша према Турцима, и на који начин да изазове кад буде затребало побуну у народу. Кнез Милош, добро је знао да су Турци у томе крају још од Пазванџијиног доба самовољни, који не слушају ни Султана, ни његових наредаба, па је још из рана припремао земљиште, да насилно тај крај присаједини Србији. С тога поручи Станисаву и Милети, а преко њих и оборкнезу Сими Николићу, из Зајечара, и осталим првацима, да дижу народ на Турке, а обећа им од своје стране, да ће им послати у помоћ Милутина, Хајдук Вељкова брата својском.

Кнез Станоје са својим синовцем Јеремијом Здравковићем, бавио се у то време послом трговачким у Видину. Са њима се тада десио и Нича, син оборкнеза Симе са Лалом трговцем, из Зајечара. Они нису ништа знали, шта се ради у Црној Реци, јер су по одавно били од кућа.

Станисав крене по заповести Милошевој народ, и једног дана читава гомила људи од прилике до 3000 њих махом не наоружани, слегне се у Зајечар, вичући Турцима да се одмах чисте из вароши.

Међу тим Турци, субашлари, дознавши за овај покрет раније, по што их је било мало, пређу Тимок и утврде се у Великом Извору.[1] Одатле поруче у Видин паши, да им пошље у помоћ војску, која ће их заштити.

[1] Велики Извор вазда је био и под Турцима важна стратегијска тачка. У Карађорђево доба, некад је био у српским, некад у турским рукама, а највише чинио неутралну зону. Писац.

Из Видина, буде им одмах послан један одред низама са бимбашом у помоћ. Пре него што је пошла војска, дође Станоју и Јеремији неки Мурат, Турчин, који је имао добра у Рготини и лепо се пазио са њима, и јави им о догађају зајечарском, саветујући их, да се одмах уклоне из вароши, јер ће бити затворени. На тај начин, они добију прилику те умакну и срећно стигну у Зајечар, где се придруже осталим побуњеницима. Ничу и Лалу међу тим Турци ухвате и баце у затвор, и држали су их неколико месеци. Тек на енергично заузимање кнеза Милоша они буду пуштени и врате се натраг својим кућама.

Пошто су Турци оставили Зајечар и прешли с оне стране Тимока, Станисав нареди, да се ископа шанац у вароши, и у њему остави све оне људе који су имали понешто од оружја а управу над шанцем повери Милети Кривовирском на случај, ако би се Турци повратили из Извора, пре него што стигне Милутин из Шумадије. Оборкнез Сима, изаслат је био у пресрет Милутину. Са осталима пак ненаоружанима, дигне се Станисав у правцу к Тимоку, у тој цељи, да завара Турке преговорима, док нестигне Милутин, кога су тог дана жељно очекивали Пошто су тако неко време провели, преговарајући ђоја о помирењу, најзад буде послан Јеремија Здравковић, као нарочити изасланик, да завара Турке још који час, и да им обећа, да ће се народ разнћи, ако они пристану на извесне услове.

Не прође млого, а врати се Јеремија, и саопшти народу поруку Турака субашлара. Турци су захтевали безусловно, да се раја покори одмах и разиђе а обећавали су, да неће никога ни глава од њих заболети. У противном случају, ако се неби мирно разишли, претили су, да ће они чинити оно, што су наумили. Огорчена маса народа иза тога место да се разиђе, окрене се на један мах Турцима, и стане гласно викати с ове стране Тимока тако, да су могли све

чути Турци на противној страни: ми смо вам, веле, оружје и коње покуповали; ми смо вам цицваре правили и масла давали; ми смо вас у чоху и злато оденули, а ми смо ишли гладни и боси и голи, па вама не беше све то доста, већ почесте све веће и веће намете ударати и наше људе, који вам се жалише, апсити. Доста је већ било вашега; од сада вам нема ништа, јер од данас Милош нама заповеда. Ту је пало и доста погрдних речи, које не сматрамо овде за потребно износити. Раздражена маса, таласајући се, све се је више примицала Тимоку.

Бимбаша, који је стајао с низамима, да би одклонио сукоб, нареди војсци, те избаци неколико плотуна у вис, и испали два топа онако у ветар, да заплаши само народ. Млоги се поплашише од пуцњаве и нагоше бежати, а Турци, субашлари, окуражени, осмеле се и прегазе Тимок на коњима па стану сећи бежеће Србе. Ту је погинуло с наше стране 117 људи, а било је доста и рањених. Баш код саме данашње гвоздене ћуприје, један Турчин стигне Станисава, одсече му главу, и набије му арбију у гркљан.

Пошто погибе Станисав, свет се усљед тога више збуни и поплаши. Кад то виде кнез Станоје, предузе управу над народом и стаде враћати и храбрити људе, те тако поврати ред и успе да сузбије Турке опет преко Тимока.

Било је и с турске стране губитака, али се не зна колико, јер су они своје мртве однели били са собом.

Ова значајна сеча, догодила се 1 Маја 1833-ће године. Тог дана у вече стигао је и Милутин с Пожаревљанима а после њега и кнез Милета Радојковић с Јагодинцима. Видећи Турци, субашлари, колика је војска противу њих, оду сви у Видин. Само остану низами у Великом Извору и ту су се задржали скоро годину дана.

Сутра дан Милутин, у пратњи неколико коњаника, сиђе до Тимока, и прегледавши бојно поље, које је било покри-

вено лешевима, у споразуму с бимбашом нареди, да се сви заједно укопају више гвоздене ћуприје уза саму обалу црног Тимока. Неколико лешева, стојало је неукопано све док није из Букурешта стигао руски комесар, који је о томе поднео својој влади извештај.

Тела изгинулих бораца, лежала су до пре десетак година на истом месту, док није Тимок почео нагло да рони обалу и да односи са земљом и кости њихове. Свесни Зајечарци, из поштовања према остацима погинулих за општу ствар, дођу на мисао, те уз свечани спровод пренесу кости њихове и сахране у варошком гробљу.

Мислило се, да им се подигне и споменик; но то и до данас још није извршено.

Чим се је почела оснивати Управа у Црној Реци, сви прваци и заслужни људи из тога крају буду постављени по избору за старешине народне. Тако, кнез Станоје буде постављен најпре за судију окружног суда у Зајечару, а доцније и за преседника, у ком је положају и преминуо од прилике 1855-те године. До смрти, остао је у великом поштовању са своје правичности и поштења. И данас се помиње у Црној Реци правда и суђење кнеза Станоја. На жалост, спомен, где је сахрањен овај заслужни муж, једва да се може данас познати.

Оборкнез Сима Николић, из Зајечара, био је постављен за судију у Зајечару; али је кратко време живео после ослобођења Црне Реке. Од прилике 1834-те године умр'о је и сахрањен у Зајечару.

Милета Карабаш, из Кривог Вира, добио је био за капетана кривовирског, а доцније буде по молби постављен за судију у Зајечару, јер је био отежао за пољску службу. Умр'о је од прилике 1843-ће год. у Зајечару, и ту је сахрањен.

Јеремија Здравковић, из Рготине, син Здравка, буљукбаше Карађорђевог, који се је одликовао при заузећу За-

јечара, постављен је био за капетана вражогрначког, а доцније за исправника суда у Алексинцу. Кнез Милош пазио га је лепо и шиљао по Србији у разним мисијама. У потоње време, био је окружни начелник у Зајечару. Пред своју смрт, био се повукао у приватан живот и живео мирно у свом селу на имању. Умр'о је од прилике 1865-те године.

За време разних покрета „волненія,“ што их је бивало у Србији све до повратка кнеза Милоша, Црна Река, била је, изузев неколике личности, индиферентна и одсечена сасвим од јавног политичког живота. Народ се после толиких патња и невоља под Турцима, беше збунио својом невољом и једино прионуо, да залечи ране, које није могао лако преболети. Са ујамченом слободом, уживајући благодети мира, за кратко време Црна Река била се опоравила тако, да је до 1876-те године стајала, може се рећи доста добро у економском погледу. Црноречани су предузимљиви и штедљиви, и за кратко време, ако буде каквог још импулса с државне страве, заборавиће све беде, што су их поднели у рату „за ослобођење и независност.“

И по географијски и етнографијски, предео кулски, што га је наша војска у другом рату 1877-ме године била заузела, као и сав онај крај до Загорја и извора реке Искра, мораће се кад тад присајединити Србији. Свет у томе крају и сада, и ако је у бугарској кнежевини, јако је одушевљен за Србију, и жели да буде њој придат. А противу свести народне, свака сметња, која се чини, ништавна је.

Драгољуб К. Јовановић.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА
СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА.

ГОДИНА 1883.

А. СКУП.

(На реду су записници скупа од 30 јануара и 27 фебруара ове године. Они ће се саопштити у књизи 55, док их приреди тадашњи привремени секретар, г. Стеван Д. Поповић.)

Б. ОДБОРИ.

I. За науке јестаственичке и математичке.

I састанак, 19 марта 1883.

Бр. 1.

Г. Димитрије Нешић чита свој рад О новим обрасцима из науке о комбинацијама и то са задатим збиром; — и прилаже тај рад за Гласник.

Бр. 2.

Г. Љубомир Клерић чита свој рад О средишту сила у равнини; — и прилаже тај рад за Гласник.

Бр. 3.

Г. Јос Панчић чита О Старој Планини, Рилу и Витошу или о грађи за флору кнежевине Бугарске; — и прилаже тај рад за Гласник.

Примедба. Г. Панчић изјавио је, да му се 100 егземплара од „Грађе за ботанику кнежевине Бугарске“ одвојено отштампају и на његово расположење ставе.

II састанак, 25 маја 1883.

Бр. 1.

Г. Јов. Жујовић, редовни члан ученог друштва, саопштио је одбору садржину ових својих расправа: Грађа за геологију краљевине Србије: I° Прилог за геологију југоисточне Србије, са скицом геолошке карте; II° О неким стакластим стенама; III°. Корсит са Рудника. И Нове петрографске врсте, са две колорисане слике.

Одбор је решио: да се све ове расправе приме за Гласник.

Бр. 2.

Председник саопштава одбору, да је г. Л. Павловић инжињер поднео ученоме друштву своју расправу: „Одредба коефицијената јачине и њихова примена у грађевинској струци.“

Г. Клерић изјављује, да је он претходно проучио ову расправу и налази да би је требало упутити петоме одбору ученога друштва.

Одбор усвајајући ово мишљење решава, да се поменути чланак упути петоме одбору.

Бр. 3.

Председник саопштава, да је управа добила од југословенске академије позив на споразум за установљење повремених конгреса југословенских научника. Одбор увиђа умесност оваких конгреса и прима предлог југословенске академије у начелу.

II. За науке философске и филолошке.

(Тај одбор у првој половини ове године није имао састанка.)

III. За науке историјске и државне.

I састанак, 3 фебруара 1883.

Били су: председник Вл. Јовановић, чланови: Јован Ристић, Ал. Васиљевић, д-р Н. Крстић, арх. Н. Дучић, П. Срећковић, Љ. Ковачевић и М. Зечевић.

Бр. 1.

Прочиташе се протоколи седница од 24 новембра и 21 декембра 1882 године, и са малим исправкама усвојише.

Бр. 2.

Г. Панта Срећковић чита свој реферат о „Српским родословима и летописима с додатком летописних бележака“, саставио Љ. Стојановић; и предлаже, да се не може примити овако како је, за то, што није рађено на строго научној основи.

По што је други референат, г. Љ. Ковачевић, био мишљења да се ово дело штампа у II одељењу „Гласника“, ако писац учини извесне поправке и изостави летописне белешке, и по што је и г. Срећковић пристао да се може штампати о трошку друштвеном, али само као *зборник* а не „кодификација“ родослова и летописа, одлучено би, да се састав г. Стојановића штампа у II одељењу „Гласника“, по што се у њему изоставе летописне белешке и учине исправке према реферату г. Ковачевића.

Бр. 3.

Д-р Никола Крстић реферује о збирци писама и рукописа које је послао српском ученом друштву г. Ђ. Мушићски.

Одлучено, да се реферат штампа у Гласнику, поклоњена писма приме са захвалношћу, а о откупу рукописа да се донесе одлука, по што се добије обавештење од г. Витковића, о условима, под којима г. Мушићски нуди поменуте рукописе на откуп.

Бр. 4.

Г. Архимандрит Дучић усмено реферује, да је с другим референтом, г. Ковачевићевим, прегледао примедбе г. П. Срећ-

ковића на извештаје Вић. Макушева, професора у Варшави, о рукописима у народној библиотеци у Београду, и да су обојица мишљења, да се те примедбе могу примити у друштвени орган, и ако се не слажу у свему с писцем.

Бр. 5.

Г. председник саопштава, да је г. Марко Драговић, секретар нар. просвете и црквених послова у Црној Гори, послао за „Гласник" три писма владике Данила Његоша.

Одлучено: да се писма даду на оцену г. Панти Срећковићу и г. архим. Дучићу.

Бр. 6.

Г. председник јавља, да је државни питомац, г. Ив. Павловић, послао за „Гласник" расправу „Жене Ђурђа Бранковића у генеалошком погледу."

Одлучује се, да се састав даде на оцену г. П. Срећковићу и г. М. Зечевићу.

Бр. 7.

Г. Љ. Ковачевић саопштава, да је прикупио приличну збирку разних записа и натписа, а поглавито у библиотекама народној и ученога друштва, и нуди да се штампа у II-гом одељењу »Гласника«, ако друштво за вредно налази.

Одлучено: да се прими понуда а писац награди.

Бр. 8.

Г. председник изјави, да не може остати даље као председник одбора, будући је изабран за председника целога друштва.

Одлучено: да се приступи избору новог председника, и већином гласова изабрат је за председника одбора за науке историјске и државне г. П. Срећковић.

II састанак, 10 марта 1883.

Били су: председник П. Срећковић, чланови: Влад. Јовановић, Ал. Васиљевић, д-р Н. Крстић, арх. Дучић, М. Ђ. Милићевић, Н. Петровић, М. Ракић, Љ. Ковачевић, М. Зечевић.

Бр. 1.

Чита се записник прошле седнице и прима с неким исправкама.

Бр. 2.

Г. председник саопштава предлог јужно-словенске академије за науке и уметности, да се чланови бугарског ученог друштва у Софији, српског у Београду, Српске Матице у Новом Саду и јужно-словенске академије у Загребу скупљају на извесним местима и ту расправљају разна научна питања.

Одлучује се, да се овај предлог прими у начелу.

Бр. 3.

Г. арх. Дучић јавља, да је с г. П. Срећковићем прегледао три писма владике Данила Његоша, која је послао г. Марко Драговић из Црне Горе, и предлаже да се та писма штампају у „Гласнику“ II одељка и да му се пошље на поклон она књига у којој та писма буду објављена, по што друге награде не тражи.

Одлучено по предлогу г. Дучића.

Бр. 4.

Прочита се старинско писмо требињског игумана Исаије, које је послао г. Лука Зоре, из Далмације.

Одлучено: да се писмо штампа у другом одељењу „Гласника“ и да се г. Зору пошље на поклон књига, у којој се поменуто писмо објави.

Бр 5

Г. председник чита белешку с једне старе чаше.

Одлучено: да се та белешка штампа у II одељењу „Гласника“.

Бр 6.

Прочиташе реферат г. Н. Петровић и г. М. Зечевић о саставу г. Јов. Авакумовића „Један или два дома“.

По што је први референат предлагао, да се чланак г. Авакумовића не може примити у „Гласник“, а други да може, повела се подужа дебата о томе, и најпосле већином гласова би одлучено, да се састав г. Авакумовића не може примити за „Гласник“.

Бр. 7.

Г. председник саопштава, да је г. Ив. Павловић, државни питомац у Паризу, послао неколико расправица из српске историје.

Одлучено: да се даду на оцену г. П. Срећковићу и г. арх. Дучићу.

III састанак, 26 марта 1883.

Били су: председник. П. Срећковић, чланови: д-р Н. Крстић, Јов. Ристић, Вл. Јовановић, С. Бошковић, арх. Дучић, М. Милићевић, Наст. Петровић.

Бр. 1.

Чита се протокол прошлог састанка и усваја се са известним исправкама.

Бр. 2.

Подноси се расправа г. Драгољуба К. Јовановића „Црна Река" и даје се на преглед и оцену г. Дучићу и г. Зечевићу.

Бр. 3.

Г. Срећковић чита своју расправу „Стање и односи српских жупанија у половини XII века према Угрији и према Византији". Одлучено, да се штампа у „Гласнику".

Бр. 4.

Г. Срећковић подноси своју критику на чланак Стојана Обрадовића „Грађа за историју народа у округу подринском," штампан у „Гласнику" књ. XXXVI. Дата критика на преглед г.г. С. Бошковићу и М. Милићевићу.

IV састанак, 3 маја 1883.

Били су: председник г. Срећковић, чланови: гг. Јован Ристић, Никола Крстић, Ал. Васиљевић, Влад. Јовановић, Ст. Бошковић, М. Ђ. Милићевић, Г. Гершић, арх. Дучић, М. Зечевић, секретар друштва Јован Бошковић.

Бр. 1.

Саветовање о понуђеним стварима на откуп, набављених од г. Гаврила Витковића у Угарској.

Одлука: одређује се комисија од гг. арх. Дучића, Јов. Бошковића и Љуб. Ковачевића да поднесу извештај о томе.

Бр. 2.

Читају се реферати о чланку г. Ив. Павловића „Друго крштење Немањино." І-во Срећковићев и ІІ-го Дучићев.

Одлука: одбија се по предлогу оба референта, а реферати да се штампају.

Бр. 3.

Чита се заједнички реферат Дучића и Зечевића о чланку г. Драгољуба К. Јовановића „Црна Река".

Одлука: прима се по предлогу.

Бр. 4.

Милићевић чита свој реферат о чланку Срећковићеву о Подрињу.

Да се причека други реферат.

V састанак, 18 маја 1883.

Били су: председник г. П. Срећковић, чланови: гг. А. Васиљевић, Г. Витковић, Ј. Ристић, М. Ђ. Милићевић, М. Ракић, д-р Н. Крстић. Ст. Бошковић, секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

По протоколу седнице од 3 фебруара 1883 број 3, решено, да се од г. Витковића изиште обавештење о откупу рукописа Мушићскога.

Г. Витковић саопшти, да г. д-р Мушићски тражи да се списи, штампани у Гласнику, награде као и обично, а автографи да се посебице откупе.

Одбор, саслушавши оба референта, г. Крстића и г. Витковића, одлучи, да се рукописи откупе, а управа друштва да се са Мушићским споразуме у цели откупа

Бр. 2.

Секретар г. Јов. Бошковић чита извештај комисије о откупу разних старих књига од г. Витковића. По томе извештају

комисија, која је те старине прегледала (арх. Дучић, Ј. Бошковић, Љ. Ковачевић), нашла је, да су те старине вредне откупа и да се за њих може дати 60 дуката.

Бр. 3.

Председник приказа и отвори автобиографију пок. А. Николића, писану својеручно на 52 табака, 1875 године.

Изабрани бише за референте: гг. Срећковић и Милићевић

Бр. 6.

Г. Стојан Бошковић прочита реферат о чланку г. Срећковића „О ослобођењу Јадра и Рађевине (критика грађе пок. Стојана Обрадовића)“.

Одбор решава, да се чланак прими за Гласник.

VI састанак, 28 јуна 1883.

Били су: председник Срећковић, чланови: М. Милићевић, Љ. Ковачевић, М. Зечевић, арх. Дучић, Јов. Ристић, Јев. Грујић, Гав. Витковић, Ст. Бошковић.

Бр 1.

Г. Срећковић прочита свој извештај о автобиографији пок. Атанасија Николића, закључујући, да се тај спис не може штампати о друштвеном трошку. Други референат г. М. Ђ. Милићевић предлаже на против у својем извештају, да се поменута автобиографија штампа.

Одлучено после дужег саветовања: да се спис прими у архиву, а од секретара друштвеног очекује се, да учини спомен у годишњем извештају о животу покојников. Коначна одлука о штампању овога списа донеће се доцније, у свези са осталим биографијама упокојених чланова друштвених.

Реферати да се штампају.

Бр. 2.

О „Три потомка Немањина“ од г. Ив. Павловића, г. Дучић реферише и предлаже, да се штампа у Гласнику. Г. Срећковић, разложивши садржину списа, оставља одбору, да према томе донесе своју одлуку.

Одлучено: да се штампа заједно са рефератима.

Бр. 3.

„Порекло кнеза Лазара“, од г. Ив. Павловића. Г. Срећковић прочита свој извештај о томе спису. Тако исто прочита свој извештај о томе спису г. Дучић и предлаже да се штампа.

Прима се, али да се штампају и реферати.

Бр. 4.

Г. Срећковић подноси друштву пасош Томе Вучића од 1842 године. Прима се да се чува у архиви.

Бр. 5.

„Материјали за историју Црне Горе“, од г. Марка Драговића, секретара министарства просвете у Црној Гори.

Изабрани бише за референте гг. Дучић и Ковачевић,

Бр. 6.

Чланак г. Гершића: „Поглед на борбу између централизације и самоуправе.“ Да се прочита идућег састанка.

VII састанак, 1 јула 1883.

Били су: председник г. Срећковић, чланови: гг. Зечевић, М. Милићевић, Витковић, Љ. Ковачевић, арх. Дучић, В. Јовановић, Јев. Грујић, Г. Гершић и секретар Јов. Бошковић.

Бр. 1.

Г. Срећковић прочита своје чланке: „Августија Јелена Српкиња и прва српска царица“, „Царица Јевдокија и деспот Дејан“ и „Царица Марија, подружје деспота Јована Оливерића.“

По дужој дискусији одлучено, да се приме за Гласник.

Бр. 2.

Г. Гершић прочита свој чланак: „Централизација и децентрализација.“

Одлука, да се прими за Гласник.

IV. Одбора за уметност.

I састанак, 4 јуна 1883.

Били су чланови: г.г. Михаило Валтровић, Даворин Јенко, Светозар Ивачковић, Драгутин С. Милутиновић, Јован Бошковић.

Бр. 1.

На предлог председника уметничког одбора, да би и ове године требало изаслати чланове друштвене, да продуже испитивање споменика старе српске уметности

Одбор одлучује једногласно, да чланови Валтровић и Милутиновић и ове године на два месеца (јули и август) путују по Србији ради горњег посла, и да им се, као и до сад, да у име путног трошка по дванаест динара дневно, сваком од њих.

Бр. 2.

Председник одбора подноси одбору на увиђај шездесет цртежа етнографских снимака, које је прошле године друштвени изасланик, г. проф. Влад. Тителбах, цртао по јагодинском и ћупријском округу; па за тим је прочитао писмо изасланиково, у ком јавља, да ће најдаље до 15 јуна ученоме друштву поднети још четрдесет цртежа сличне садржине, са опширним извештајем о свом лањском путовању.

Одбор узима на повољно знање, по што су цртежи веома лепо израђени и у великом броју, те с тога одлучује, да се г. Тителбаху и ове године даде бар онолика помоћ, колика и лане, да би могао наставити овај свој рад.

Бр. 3.

Председник прочита писмо министра просвете, којим се саопштава последња воља пок. Ђуре Даничића, и пита: да ли би друштво било вољно да изврши једну тачку покојниковог тестамента тим, што би спремило и извршило све оно што треба за подизање споменика на гробу Даничићевом.

Уметнички удбор с највећом готовошћу прима се тога посла и постараће се да се сви претходни послови (као план и т. д.) што пре изврше и поднесу управи српског ученог друштва на даљи поступак.

Бр. 4.

Предлог југословенске академије у Загребу, да се поједина књижевна друштва и научници на словенском југу повремено састају на књижевне скупове,

Одбор у начелу прима с тим, кад опширан програм о томе предлогу стигне, да се тада потанко претресе.

Бр. 5.

Председник јавља, да познати етнограф југословенски, г. Никола Арсеновић, нуди српском ученом друштву на откуп две свеске фотографија са његових снимака народног одела, на броју четрдесет слика са прилогом, за *четрдесет форината*.

Одбор поштујући ревност г. Арсеновића око прикупљања народног пошива, и хотећи му ићи на руку да се публикација његових радова распростре међу образованим народима, — одлучује, да се поднесене две свеске фотографија откупе за библиотеку српског ученог друштва.

II састанак, 17 јуна 1883.

Били су: г.г. Мих. Валтровић, Даворин Јенко, Светозар Ивачковић, Ђорђе Миловановић, Јов. Бошковић, Д. Милутиновић.

Бр. 1.

Председник одбора подноси на преглед етнографске цртеже г. Ђорђа Миловановића, који их је цртао као изасланик српског ученог друштва по ваљевском округу.

Одбор је прегледао ствари са задовољством и одлучује замолити управу, да и ове године изашље г. Миловановића, ако је могуће на два месеца, да продужи ово прикупљање етнографске грађе.

Бр. 2.

Председник јавља, да је г. Тигелбах поднео по свом обећању још двадесет и два етнографска цртежа.

Одбор узима на знање.

Бр. 3.

Одбор је дознао, да се музикални списи пок. Корнелија Станковића спремају за литографисање.

Како је српско учено друштво и покренуло ту мисао, да се Станковићеви списи откупе и за штампу приправе, и како част српског народа иште, да се поменути списи *верно и правилно* на свет издаду, за које се иште стручног знања, то је одбор мишљења, да се г. министар просвете умоли, да бригу око штампања повери уметничком одбору српског ученог друштва.

Бр. 4.

Члан Миловановић јавља, да ће етнографске цртеже изложити широј публици.

Узима се на знање са примедбом, да ће одбор идуће јесени приредити општу изложбу свију етнографских цртежа, које су израдила оба друштвена изасланика, г.г. Миловановић и Тителбах.

V. За ширење наука и књижевности у народ.

I састанак, 19 фебруара 1883.

Били су: гг. Матић, Спасић, Ј. Бошковић, Туроман, Зечевић, Клерић, Васиљевић, Срећковић, Лозанић.

Бр. 1.

Г. председник управе српског ученог друштва јавља, да је по предлогу 15 чланова — Д. Матића, М. Спасића, Ђ. Малетића, Д. Нешића, К. Црногорца, М. Миловука, К. Алковића, М. Зечевића, Ј. Туромана, Љ. Клерића, Д. Стојановића, Ј. Бошковића, Ј. Ђорђевића, С. Лозанића, А. Васиљевића — управа одлучила, да се конституише пети „одбор за ширење наука и књижевности у народ.“ Овај ће одбор, путем штампе, предавати јавности:

1. Списе, у којима се излажу главна начела и битне истине научне.

2. Прегледе историјског развитка и савременог стања науке, као и прегледе резултата до којих се науком дошло на пољу друштвеног и човечанског развитка и напретка.

3. Извештаје о новом раду и покрету, новим појмовима, предузецима и напрецима на пољу науке.

4. Критичне прегледе и оцене важнијих књижевника и научних произвола,

5. Главна дела националне књижевности домаће и стране.

Ови радови штампаће се у Гласнику или у засебним књигама, како одбор нађе за добро, и они ће се прегледати, оцењивати и награђивати онако, као што се прегледају, оцењују и награђују радови других одбора ученога друштва.

У задатак одбора улазе све гране науке. С тога и у његовој средини треба да буду сједињени представници свију наука. Ово ће одбор имати на уму, кад буде предлагао нове чланове своје.

Трошкови око ширења науке у народ подмириваће се:

1. Из сума које управа српског ученог друштва буде нарочито за то одобрила, према чланку 1 и 30 друштвеног уређења.

2. Из доходака од списа и књига, које одбор буде издавао.

3. Из добровољних прилога, завештања и тако даље, који би били посвећени ширењу наука и књижевности у народ.

У осталом, што је уређењем српског ученог друштва прописано за све одборе овога друштва у опште, оно важи и за овај одбор.

Кад се одбор установи, он ће поднети управи на одобрење још неке ближе одредбе о начину свога пословања.

Бр. 2.

За председника овог одбора изабран је г. А. Васиљевић, а за привременог перовођу С. М. Лозанић.

Бр. 3.

Г.г. Ј. Бошковић и други чланови предлажу:

а) за редовне чланове: г.г. д-ра Лазу Костића, д-ра Војислава Бакића, д-ра Лазу К. Лазаревића, Јосифа Пецића, Милана Андоновића.

б) за почасне чланове: г. архијереја нишког, Виктора, и г. Василија Верешчагина.

в) за дописне чланове: г.г. владику Никанора Грујића, Стевана В. Поповића, д-ра Стевана Павловића, д-ра Илију Огњановића, архимандрита Никодима Милаша.

Одбор прима све предложенике да их предложи главноме скупу на избор.

II састанак, 17 марта 1883.

Били су: председник А. Васиљевић, чланови: Вл. Јовановић, Јован Ђорђевић, д-р В. Бакић, Ј. Бошковић, П. Срећковић, Јов. Авакумовић, д-р Мих. Вујић, Ђ. Малетић, К. Алковић, протосинђел Никанор, Ј. Драгашевић, Дим. Матић, К. Црногорац, Д. Ђурић, М. Андоновић, д-р Л. К. Лазаревић, Јос. Пецић, д-р Јов. Туроман, д-р Лаза Костић, С. Лозанић.

Бр. 1.

По што се г. Лозанић само за време примио да буде перовођа, то се за сталног перовођу бира г. М. Вујић.

Бр. 2.

Прочита се и потписа протокол прошлог састанка.

Бр. 3.

Прочита се писмо г. министра просвете, које управа спроводи овом одбору на мишљење, а у ком се пита: којим средствима мисли радити овај новообразовани пети одбор. По дужем саветовању би одлучено овако.

Према изменама и допунама од године 1878 у уређењу друштва, оно има на два начина да ради на науци (осим IV-ог одбора који је за уметност): у I, II и III одбору да обрађује отворена питања, а у V-том да шири у народ свршена питања. Обе врсте рада долазе у Гласник. А познато је, како се орган друштвени штампа и писцима дају хонорари (чл. 30). Ради бољег прегледа и лакшег налажења друштвених послова, оно може код појединих књига свога органа ставити нарочита обележја, као: књига 52 расправе, књига 53 грађа, књига 54 рад петога одбора: — то је његова унутрашња ствар.

У чланку првом друштвенога уређења стоји, да друштво на ширење наука и књижевности у народ „може потрошити само она средства, која би на тај посао била нарочито набављена *или* одређена.“ То значи, да средства за то морају бити или нарочито набављена или нарочито одређена, а не: наро-

чито набављена *на* одређена. А ко треба та средства нарочито да одреди? — Ми мислимо управа, и то према чланцима уређења: 15 (у последњем зачетку), 30 и 48.

Тога ради управа је наменила и скуп је одобрио и потврдио петоме одбору из овогодишњег буџета пети део на трошкове. Али у самој ствари он ће добити ове године само десети део, јер је са првом половином рачунске године потрошена и половина буџета.

А што се тиче „књига за народ", које пети одбор мисли издавати поред Гласника, он то не може и не ће чинити дојакошњим средствима. За то ваља *нарочито набавити* нова. Међу тим, док то не буде, одбор не ће трошити на њих никаквих новаца, него ће најпре израдити свој програм у појединостима, постараће се да нађе ваљане писце за поједине предмете и спремиће дела, па кад све то буде готово, онда ће се побринути и за средства (према чл. 48 уређења).

А средства та била би ова:

1° Годишња *претплата* на све списе друштвене, то јест ко плати одређену суму новаца у напред за популарне списе друштвене, добиће уз њих преко друштвених повереника, и све строго научне, који буду изашли за годину дана.

2° Приватни *прилози;* овде ваља разумети и веће суме добротвора издавача.

3° *Завештања, легати и нарочити фондови;* друштво ће се старати, штампом и преко својих повереника, да се то оствари, да би при вршењу свога просветног задатка могло употребити и дарове појединих имућних родољуба, а не сву помоћ да изгледа само од државе.

4° Добитак *од увећане прође књига*, мимо претплату.

Доходци од те веће привреде ишли би у прилог не само петоме одбору, него и осталима; јер је један буџет за цело друштво, који управа спрема а скуп утврђује, те тако рад петога одбора не ће никако бити на штету осталима, а народу може бити од велике користи.

Бр. 4.

Председник јавља, да су се поред 15 чланова оснивача у овај одбор уписали још и ови нови чланови: г.г. Стеван

Здравковић, Јован Драгашевић, Панта Срећковић, Вл. Јовановић, Димитрије Ђурић, а и ови ново-изабрани: д-р. Л. Костић, д-р В. Бакић, протосинђел Никанор, д-р М. Вујић, Милан Андоновић, Јосиф Пецић, Јов. Авакумовић, и д-р Л. К. Лазаревић, и тако се констатује, да у петоме одбору има сад свега 27 чланова (јер је један међу тим умрьо).

Бр. 5.

Прочита се писмо „Југословенске академије знаности и умјетности" у Загребу, које управа шаље овом одбору на мишљење, а у коме се покреће мисао о састанцима југословенских научника и књижевника. Одбор је мишљења: да би ову мисао ваљало прихватити у начелу, а са сваким даљим решењем или поступком причекати све дотле, док се од стране југословенске академије не добије детаљан пројекат програма о оваким састанцима.

III састанак, 2 априла 1883.

Били су: председник А. Васиљевић, чланови: Д. Матић, Владимир Јовановић, Ј. Авакумовић, Ј. Пецић, Ј. Ђорђевић, Ј. Туроман, протосинђел Никанор Ружичић, С. Лозанић, Јов. Бошковић, М. Зечевић, Љ. Клерић, Ђ. Малетић, Мих. Вујић, М. Андоновић, Ст. Здравковић, д-р В. Бакић, Д. Ђурић, д-р Л. К. Лазаревић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњег састанка.

Бр. 2.

Господин Васиљевић чита своју расправу за Гласник: „Једно питање из упоредне психологије", у каквом односу стоје физичне особине расе и спола према душевнима.

После неких омањих примедаба и објашњења, одлучено би: да се расправа усвоји и штампа у Гласнику.

Бр. 3.

На предлог г. Матића о састанцима српских књижевника и научника одлучено би, да се ова мисао саопшти управи.

Бр. 4.

Члан Јован Бошковић предлаже:

1. Да пети одбор најпре приватно а за тим преко управе ученога друштва ступи у преговоре са породицом Вука Стеф. Караџића, ради откупа права на прештампавање свих дела Вукових.

2. Да пети одбор полако критички изда сва дела Доситијева, Вукова и Даничићева, у својим књигама за народ.

3. Да овај одбор изабере поверенство од три члана, који би му предложили, како да се пренесу Вукове кости из Беча у Београд (назначивши уједно за то и шири извршни одбор); јер је томе већ крајње време, по што ће се, као читамо у новинама, септембра месеца ове године раскопати гробље св. Марка у Бечу, па после не бисмо могли никако више учинити тај пренос.

Усваја се предлог у начелу, а за повереннике бирају се господа: Јован Бошковић, Сава Сретеновић и Светислав Вуловић, који ће да промисле о предлогу под 1 и 3 и да приправе што треба, па да се донесе коначна одлука.

Бр. 5.

Исти члан подноси нацрт за програм рада петога одбора, који гласи:

I.

Српско учено друштво издаваће од сад две врсте књига: Гласник и — библиотеку књига за народ.

Поједине свеске Гласника носиће, испод броја књиге, обележје: расправе, грађа, рад петога одбора.

II.

Од сваке врсте рада могу изаћи годишње по више књига.

Књиге не треба да су кабасте и тешке: 10 до 20 табака; Гласници на великој осмини а остале на малој.

III.

Друштво ће сваке године отворити претплату на сва друштвена издања за једну годину, обвезујући се да да годишње 4 до 6 књига различнога садржаја.

Претплата се у овај мах установљава на 6 динара (или 3 фор. а. вр.) годишње. Дућанска цена биће већа него у претплати.

IV.

Ради скупљања претплате, друштво ће све земље у којима Срби живе поделити на неке књижевне срезове. Оно ће се побринути, да у сваком таковом срезу нађе по једнога повереника друштвеног. Ти повереници слаће друштву претплату, а ово њима своја издања да их доставе претплатницима. Поштарину плаћаће сваки пут она страна, која шаље какав пошиљатак.

О провизији као и о јавноме признању и захвалности поменутим повереницима одлучује управа ученога друштва на предлог петога одбора.

V.

Шта би у први мах ваљало издавати у књигама за народ: Четири периода српске историје, сваки на по се. — Преглед српске књижевности. — Народну економију. — О меницама и трговачком праву. — Права и дужности српскога држављанина. — Пчеларство. — Свиларство. — Воћарство. — Винарство. — О белом смоку и сирењу сира на италијанску и швајцарску направу. — Венац природних наука. — Љуис (Lewes), физиологија свакидашњега живота, с енглескога — Смајлс (Smiles), Помози сам себи, О дужности, О карактеру, О штедњи, с енглескога, да се преведе и преради. — Мисли једне жене о женама. (Collection of British Authors, Tauchnitz edition, vol. 506). — Женски требник. — Кухинска хемија. — Хен (Hehn), Питоме биљке и домаће животиње. — Кастелар, успомене на Италију. — Омир, Иродот, Димостен. — Хорације, Цицерон, Тацит, Салустије Криси. — Сервантес. — Шекспирове драме. — Меколеј, Историја Енглеске. — Избор главних дела руских, пољских и чешких. — Избор писаца дубровачких, далматинских, славонских и босанских, пређашњих векова, ћирилицом. — Књига о занатима. — Рил (Riehl), О породици. — О домаћем васпитању. — О дужностима свештеничкога чина, с рускога. — И тако даље.

Из оваких дела, која буду долазила или их пети одбор сам буде приређивао, бираће се по 3 до 6 комада за једну годину, различнога садржаја.

Одлучено би: да се већање о томе предлогу одгоди за другу седницу.

В. УПРАВА.

I састанак, 5 фебруара 1883

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: Ст. Здравковић, П. Срећковић, Св. Николајевић. — Привр. секретар. Стев Д. Поповић.

Бр. 1.

Председник друштва саопштава, да је у одбору за науке друштвене и историјске на његово место изабран за председника одбору: члан *Панта Срећковић*.

Бр. 2.

Изабран би за заменика председнику друштва члан управе *Стеван Здравковић*.

II састанак, 17 фебруара 1883.

Били су: председник Вл. Јовановић, чланови: Ст. Здравковић, П. Срећковић. — Привр. секретар, Стев. Д. Поповић.

Бр. 1.

Прочита се писмо г. министра просвете и црквених послова од 12 фебруара о. г. ПБр. 946, којим пита друштво: је ли вољно да се прими подизања гвоздене ограде и споменика на гробу пок. д-ра Ђ. Даничића онако, како је желео покојник у своме тестаменту, и ако јест, кад би то могло учинити.

Одлучено, да се претходно упути уметничком одбору на мњење, па према његовом предлогу да се доцније донесе коначна одлука.

Бр. 2.

Председник саопштава писмени предлог г. Димитрија Матића, члана српског ученог друштва, да се састави регистар садржине свега онога, што је до сад изашло у друштвеном органу „Гласнику“.

Одлучено, да се овај предлог достави до знања свима одборима, те да свакп по својој струци изјави, како би се најпрактичније тај регистар могао удесити.

Бр. 3.

Петнаест редовних чланова друштва разних одбора подносе овај предлог за образовање петога одбора који је предвиђен у друштвеним статутима:

„Управи српског ученог друштва.

Према чланку 1 зачетак 2 и чланку 15 број 5 уређења српског ученог друштва од 3 јануара 1869 и његових измена и допуна, потврђених највишом влашћу, од 27 маја 1878, као и према чланку 10 зачетак 2, и чл. 18, потписани редовни чланови друштва моле за одобрење, да могу саставити пети одбор у друштву за ширење наука и књижевности по народу.

Поменути чланци уређења гласе:

„1-и . . Друштво може преко нарочитих одбора старати се и радити о ширењу науке и књижевности у веће кругове, али на то може употребити само она средства, која би на тај посао била нарочито набављена или одређена“.

„15-и 5° Одбори за ширење наука и књижевности у народ. Програм овим одборима одређује управа друштва према средствима и потреби.“

„10-и Број чланова одређен је у овим границама: Редовних чланова у сваком одбору не мањи од пет . . . .“

Ради тога управа нека изволи наредити:

Састављa се пети одбор у српском ученом друштву, за ширење наука и књижевности у народ.

Задатак је овом одбору да шири у народ науке, које су потребне за друштвени и народни развитак и напредак.

Путем штампе одбор предаје јавности:

1° Списе у којима се излажу главна начела и битне истине научне.

2° Прегледе историјског развитка и савременог стања науке; као и прегледе резултата до којих се науком дошло на пољу друштвеног и човечанског развитка и напретка.

3-е Извештаје о новом раду и покрету, новим појавима, предузећима и напрецима на пољу науке.

4° Критичке прегледе и оцене важнијих књижевних и научних производа.

5° Главна дела националне књижевности домаће и стране.

Ови радови штампаће се у Гласнику или у засебним књигама, како одбор нађе за добро; а они ће се прегледати, оцењивати и награђивати онако, као што се прегледају, оцењују и награђују и радови других одбора ученог друштва.

У задатак одбора улазе све гране науке. С тога и у његовој средини треба да буду сједињени представници свију наука. Ово ће одбор имати на уму, кад буде предлагао нове чланове своје.

Трошкови око ширења наука у народ подмириваће се:

1° Из сума које управа српског ученог друштва буде нарочито за то одредила, према чланку 1 и 30 друштвеног уређења.

2° Из доходака од списа и књига, које одбор буде издавао.

3° Из добровољних прилога, завештања и тако даље, који би били посвећени ширењу наука и књижевности у народ.

У осталом, што је уређењем српског ученог друштва прописано за све одборе овога друштва у опште, оно важи и за овај одбор.

Кад се одбор установи, он ће поднети управи на одобрење још неке ближе одредбе о начину свога пословања.

Молимо да се одлука управина саопшти првопотписаноме.

У Београду на дан св. Симеуна (Стефана Немање) 1883

Редовни чланови друштва: Д. Матић, М. Миловук, Д. Стојановић, М. Спасић, К. Алковић, Јован Бошковић, Ђ. Малетић, М. Зечевић, Јован Ђорђевић, Д. Нешић, Ј. Туроман, С. М. Лозанић, К. Црногорац, Љ. Клерић, А. Васиљевић.“

Привр. секретар примећује, да би овај предлог требало изнети на другом ком састанку, кад би били присутни сви чланови управе, по чем је ствар од већег значаја, а средства друштвена не достижу ни за радове садашњих одбора.

Остали чланови примећују, да ће се на радове овог новог одбора трошити од државне помоћи само тек неки део, по што се подмире захтеви садашњих одбора и да у томе нема никакве сметње за радњу тих одбора. Предлог је веома користан,

јер ће овако друштво моћи доћи у ближи додир с читалачким светом, и продавањем ваљаних популарних дела може своје новчане приходе увећати.

Одлучено, да се на основу чл. 1 и 15 друштвеног уређења, предлагачи позову, да саставе одбор за ширење наука и књижевности у народ. Задржавајући право, да програм овом одбору одређује према средствима и потреби, управа усваја начела која су у овом акту изложена, као прву основу за састављање одбора и почетак његове радње.

Председник се друштва овлашћује, да сазове предлагаче на састанак ради конституисања одбора.

Бр. 4.

Привремени секретар прочита привремени извештај о стању магацина књига (издања) друштвених.

Одлучено: 1°, да се јави г. министру, да се од Гласника и осталих других издања може уступити све, осим по 50 егземплара, који се од свакога дела имају задржати за потребу друштва. — 2°, управа налази за потребно, да се отпочне постуино прештампавање оних Гласника, којих или никако нема или који нису више заступљени но у 50 комада. О томе да се споразуме са г. министром просвете. — 3-е, да се позову књижари, код којих има у комисиону друштвених издања, да поднесу рачуне о томе, шта су продали и колико још непроданога има.

Бр. 5.

Још раније у управи покренуто питање о положају секретара друштвеног, узето је данас у претрес. Поједини чланови управе мисле да би најбоље било, кад би се за то двојица изабрала и међу њима посао овако поделио:

Један:

а) да води записник на састанцима управе и главнога скупа;

б) да извршује с председником све што се одлучи у управи;

в) да новим члановима саопштава избор и доставља дипломе;

г) да води целу преписку са страним друштвима и властима у земљи, према потреби;

д) да води дневник новчаних примања и издавања (где долази: државна помоћ, приходи од издања друштвених, хонорари писцима чији се чланци приме, плата друштвених званичника и послужитеља, издаци на разне потребе: експедиције, књижнице, канцеларије и др.);

ђ) да одређује којим ће се књижарима и под каким условима издавати у комисион друштвена издања, и да води рачуне о тим издањима и примањима;

е) да се брине за штампу друштвеног органа и других дела која друштво издаје, да држи коректуру од свега званичног материјала и да се стара за повез књига.

Други:

а) да води пословни протокол и да је архива свагда у реду;

б) да води инвентар друштвене библиотеке и спискове намештаја и других ствари канцеларијских;

в) да се брине за тачно отправљање „Гласника“ и других друштвених издања свима члановима и друштвима с којима је српско учено друштво у свези;

г) да помаже секретару у вођењу разноврсне преписке и у експедицији; и

д) да води спискове и рачуне о књигама које друштво издаје.

Ну како се по писму г. министра просвете и црквених послова не може очекивати да ће се одобрити, да друштво има два, потпуно равноправна секретара, то не остаје ништа друго но да се на скупу бира један секретар, који ће према друштву једини одговоран бити, а он, по одобрењу управе, да узме себи помоћника, с којим ће делити послове и награду, како сами међу собом за најбоље нађу.

Према томе одлучи се, да се у том смислу учини предлог скупу, а плата секретару да буде 2400 динара на годину. (Коначну одлуку о тој ствари гледај у записнику III састанка управе, под бр 4).

Бр. 6.

Даље је одлучено: да се сазове скуп ученог друштва 27 о. м. у 10 и по часова пре подне. Дневни ред биће:

1. Обзнаниће се промене у управи;

2. Обзнаниће се установљење петог одбора друштвеног;

3. Изабраће се секретар друштва и одредити му награда.

III састанак, 24 фебруара 1883.

Били су: председник. Владимир Јовановић и чланови: Алимпије Васиљевић, Панта Срећковић, Светом Николајевић. — Привр. секретар, Стев. Д. Поповић.

Бр. 1.

Прочита се протокол II састанка. После неких исправака које су учињене у самом записнику, усваја се.

Бр. 2.

Алимпије Васиљевић као председник петога одбора јавља, да је са знањем управе образован пети одбор за ширење науке и књижевности у народ, и да је он изабран за председника томе одбору, а за перовођу Сима Лозанић. Уједно подноси управи програм рада истога одбора, који је изложен био још у предлогу за установљење тога одбора.

Ова изјава узима се на знање, а предложени програм усваја се привремено за први почетак његова рада, задржавајући право, да програм овом одбору одређује управа према средствима и потреби.

Бр. 3.

Алимпије Васиљевић као председник петог одбора саопштава, да пети одбор на основу чланка 9 предлаже за редовне чланове друштва ова лица: г. д-ра Лазу Костића, д-ра Војислава Бакића, д-ра Лазу Лазаревића, Јосифа Пецића, и Милана Андоновића; за дописне: г.г. Никанора Грујића, владику пакрачког, Стевана В. Поповића, у Пешти, д-ра Стевана Павловића, у Новом Саду, д-ра Илију Огњановића, у Новом Саду, и архимандрита Милаша у Задру, а за почасне: г.г. Василија Верешчагина и владику нишког, Виктора.

Ст. Д. Поповић примећује, да он није за то, да се на овом ванредном скупу бирају нови чланови, по чем се тај скуп

поглавито сазива зарад избора секретара, а осим тога требало би причекати докле овај одбор отпочне свој рад, те да се према правцу његова рада могне оценити, ко може још доћи у састав тога одбора.

Председник примећује, да се по уређењу друштвеном скуп сазива бар један пут у години. Према томе може се сазвати и више пута. На последњем скупу одлучено је, да се други скуп сазове најдаље за месец дана, а то је наређено да буде 27 ов. м. Ну председник, по овлашћењу самог уређења, има права да позове скуп кад год за потребно нађе. Кад то стоји, онда се на овоме скупу, који се сазива на основу члана 34, 36 и 37, може радити све, што се ради на скупу, па и бирати нови чланови.

Светом. Николајевић пита, да ли се чланови друштва могу бирати и у друго које време, или само на годишњем скупу.

Председник прочита члан уређења, који говори о пословима који се раде на скупу и објасни, да се избор чланова може свршити на сваком скупу који се сазове.

После тога одлучено би, да се од предложених чланова приме сви и предложе скупу на коначни избор. За двојицу решено је већином гласова (са 3 против 2), а за остале једногласно.

Бр. 4.

Поведе се поново реч о друштвеном секретару и његовој награди, и најпосле одлучи се, да се пређашња одлука, донесена на II састанку управе 17 о. м., замени новом

Секретару се придаје у помоћ помоћник. Помоћника бира управа на предлог секретарев, која му и посао распоређује по предлогу секретареву.

Секретар има 1500 динара плате на годину, а његов помоћник до 900 динара на годину.

Бр. 5

П. Срећковић као председник одбора извештава, да је у одбору за науке историјске и државне примљена његова расправа: „Примедбе на извештај Макушева о неким рукописима народне библиотеке у Београду.“

Одлучено: да се штампа у „Гласнику" и да се писцу изда свега 72 динара у име хонорара.

Бр. 6.

Прочита се писмо југословенске, академије за науке и умјетности, којим се позива српско учено друштво да изјави, пристаје ли да се установе редовни скупови, међу југословенским научницима, ради претреса разних научних питања.

Одлучено: да се упути свима одборима на мњење.

Бр. 7.

Прочита се писмо управе државне штампарије, бр. 1462, којим се предлаже, да се установи нарочити коректор за оно, што се штампа у „Гласнику" и другим издањима друштвеним, како би се дела брже и уредније издавала.

Имајући на уму, да нарочитог коректора треба плаћати, што друштву није могуће чинити, као и то, да многи писци сами желе да држе коректуру од својих дела и чланака, одлучено: да се одговори управи државне штампарије, да ће се од стране управе друштва пазити, да се коректура не задржава код писца, а и она од своје стране да пази, да се посао код слагача или иначе не задржава, и да се извести како према природи разних послова није могуће одредити једног нарочитог коректора

IV састанак, 7 марта 1883.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: Ст. Здравковић, А. Васиљевић, П. Срећковић, Св. Николајевић. — Секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка, после неких исправака у записнику.

Бр. 2

Г. министар просвете и црквених послова, актом својим од 2 марта ов. године ПБр. 1563, упутио је овако питање српском ученом друштву:

„Сазнавши да је српско учено друштво, образовало нов одбор за ширење науке и књижевности у народ, на основу другог одељка члана 1-ог уређења друштвеног, молим да ми српско учено друштво, ради надзора који сам ја по закону вршити дужан, што пре изволи саопштити: којим средствима и како мисли подмиривати трошкове, који су потребни за вршење радње тога одбора?“

По дужем већању одлучено би: да се најпре саслуша пети одбор, па према његовом мишљењу да се донесе коначна одлука, те пошље г. министру као одговор у име ученога друштва.

Бр. 3.

Члан управе Св. Николајевић предлаже, да се у Гласнику настави „Библиографија српске и хрватске књижевности“. О новој години да изађе библиографија за ову годину, а за прошлих шест година (1877 до 82) да излази полако у потоњим књигама Гласника.

Усваја се предлог, а извршење његово поверава се редовноме члану друштва, Јовану Бошковићу.

Бр. 4.

Према чланку 1-ом а правилу 2-ом и према чланку 15-ом броју 5-ом а зачетку 2-ом уређења српскога ученог друштва од 3 јануара 1869 и законске прнове од 27 маја 1878, управа друштва, према средствима и потреби, одређује новоустановљеноме петоме одбору за ширење наука и књижевности у народ овај основни програм.

Основни програм.

Правило I.

Састављa се пети одбор у српском ученом друштву, за ширење наука и књижевности у народ.

Правило II.

Задатак је овоме одбору, да шири у народ науке, које су потребне за друштвени и народни развитак и напредак.

Правило III.

Путем штампе одбор предаје јавности

1-во Списе, у којима се излажу главна начела и битне истине научне.

2-го Прегледе историјског развитка и савременог стања науке; као и прегледе резултата, до којих се науком дошло на пољу друштвенога и човечанског развитка и напретка.

3-ће Извештаје о новоме раду и покрету, новим појавима, предузећима и напрецима на пољу науке.

4-то Критичке прегледе и оцене важнијих књижевних и научних производа.

5-то Главна дела националне књижевности домаће и стране.

Правило IV.

Ови радови штампаће се у Гласнику или у засебним књигама, како одбор нађе за добро; а они ће се прегле́дати, оцењивати и награђивати онако, као што се прегле́дају, оцењују и награђују и радови других одбора ученога друштва.

Правило V.

У задатак одбора улазе све гране. С тога и у његовој средини треба да буду сједињени представници свију наука. Ово ће одбор имати на уму, кад буде предлагао нове чланове.

Правило VI.

Трошкови око ширења наука у народ подмириваће се:

1-во Из сума, које управа српскога ученог друштва буде нарочито за то одредила, према чланку 1 и 30 друштвеног уређења.

2-го Из доходака од списа и књига, које одбор буде издавао.

3-ће Из добровољних прилога, завештања и тако даље, који би били посвећени ширењу наука и књижевности у народ.

Правило VII.

Што је уређењем српскога ученог друштва прописано за све одборе овога друштва у опште, оно важи и за овај одбор.

Овај програм да се прештампа у 100 комада, па да се разда међу чланове петога одбора.

V састанак, 12 марта 1883.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: А. Васиљевић, Панта Срећковић, Свет. Николајевић. — Секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник прећашњега састанка, са малим исправкама у самом записнику.

Бр. 2.

Господин министар просвете, актом својим од 7 марта ове год. ПБр. 1396, у одговору на извештај ученога друштва од 24 пр. м. бр. 7, извештава, да је од оног времена, кад је друштво питао: шта може од својих издања уступити, министарство снабдело библиотеке средњих школа скоро свим Гласницима, које му је прећашњи секретар кратким путем достављао. Међу тим потреба је, да се за све средње школе набаве и друга издања друштвена, то јест Гласник другога одељка и друго. Тога ради потребно је министарству од књиге I до XIV другог одељка по 23 до 26 комада. Ако друштво не може уступити ова дела бесплатно, као што је до сад чинило, нека пошље речене књиге у означеном броју у пола цене, ако се на то сагласи.

Одлучено: да се поменуте књиге уступе министарству у пола цене. Ова цена вреди и за прађашњи послатак од 431 књиге Гласника првог одељка, који још није наплаћен.

Бр. 3.

Господин министар просвете, актом својим од 23 фебруара ов. год. Пбр. 710, шаље извод буџета ученога друштва за рачунску годину 1883. По томе је „на помоћ српском ученом друштву, на плату персонала и на вршење друштвеног задатка“ намењено свега 15.283 дин. 80 пара.

Узима се на знање.

Бр. 4.

Д-р Ђорђе Мушићски, писмом својим од 21 фебруара ов. год. из Брода у Славонији, тражи да му се врате његове две збирке рукописа, по што их друштво за две године и три месеца није прегледало и оценило, јер их жели сам на свет издати.

Одлучено: писати г. Мушићском и замолити га, да се само још врло кратко време притрпи, јер ће му се после тога саопштити одлука историјскога одбора.

Бр. 5

За „Зборник српских родослова и летописа" који је уредио Љуб. Стојановић, одлучено би: да се штампа као засебна књига Гласника другог одељка, а приредноцу да се да у име хонорара 300 динара и 60 комада књига.

Бр. 6.

Господ. Лазар Павловић, инџињер министарства грађевина, подноси своју расправу „Одредба коефицијената јачине и њихова примена у грађевинској струци."

Упућује се одбору за науке јестаственичке и математичке на преглед и оцену.

Бр. 7.

Одређује се цена овим друштвеним издањима: Гласник II одељка књига 14: 2 дин., књига 15: 1 дин. Српске народне песме. од Хаџи-Ристића — 50 пара.

Бр. 8

На основу члана 18 друштвенога уређења, јавили су се до сад од нових или иначе редовних чланова, за I одбор: Дим. Ђурић, Јос. Пецић, д-р Л. К. Лазаревић, Милан Андоновић, Петар Живковић и Јов. Жујовић; — за II одбор: д-р В. Бакић, д-р Л. Костић, Љ. Ковачевић, д-р Мих. Вујић, протосинђел Никанор, П. Срећковић, Јов. Авакумовић; — за V одбор: д-р Лаза Костић, д-р В. Бакић, протосинђел Никанор, д-р Мих. Вујић Милан Андоновић, Јос. Пецић, Дим. Ђурић, Ст. Здрав-

ковић, Јов. Драгашевић, П. Срећковић, Владимир Јовановић, Јован Авакумовић, д-р Л. К. Лазаревић.

Узима се на знање, да се саопшти одборима којих се тиче, а у своје време обзнани и на скупу.

VI састанак, 7 априла 1883.

Били су: председник Вл. Јовановић, чланови: А. Васиљевић, П. Срећковић, Ст. Здравковић, Св. Николајевић, М. Валтровић, — Секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашње седнице.

Бр. 2.

Председник петога одбора, А. Васиљевић, саопштава одговор поменутога одбора о средствима и начину подмиривања својих трошкова. По претресу управа усваја мишљење одборско и одлучује, да се у томе смислу одговори г. министру од стране ученога друштва.

Бр. 3.

Исти председник извештава, да пети одбор прима предлог јужно-словенске академије о повременим зборовима књижевних друштава и књижевника на словенскоме југу — у начелу, а за остало изјавиће своје мишљење кад му се поднесе програм. Узима се на знање. Уједно да се позову одбори, који још нису исказали своје мишљење, да то учине што скорије.

Бр. 4.

Исти извештава, да је пети одбор решио, да се прими за Гласник „Једно питање из упоредне психологије“ и да се та расправа награди. Одлучено, да се награди са 300 динара одсеком.

Бр. 5.

Румунска академија у Букурешту, писмом својим од 8 (20) фебруара ов. год. бр. 1761, javља да жели ступити у свезу са српским ученим друштвом. Прима се с радошћу, и да јој се пошљу сва издања нашега друштва, којих још има

Бр. 6.

Чита се предлог петог одбора: 1° да друштво ступи у преговоре са породицом Вука Стеф. Караџића, ради откупа права на прештампавање свих Вукових дела; 2° да полако критички изда сва дела Доситијева, Вукова и Даничићева, и 3° да се повери тројици чланова, да предложе начин преноса Вукових костију из Беча у Београд, као и да назначе уједно за то и шири извршни одбор. По претресу предлог се у начелу усваја. У нарочиту комисију бирају се редовни чланови: Јов. Бошковић, С Сретеновић и Св. Вуловић, која ваља да промисли о начину; да ступи у преговоре с породицом; да се обрати министру просвете с молбом, да изволи порадити да и државна влада, начином којим она нађе за добро, учествује у тој општој народној ствари; да назначи лица за шири извршни одбор, па да о свему извести управу ради коначне одлуке.

Бр. 7.

Управа државне штампарије, писмом својим од 9 марта ове год. бр. 1774, тражи да јој друштво плати по приложеном рачуну 4213 дин. 93 паре, за штампање последњих 6 књига Гласника другог одељка, позивајући се на законодавно решење од 17 јула 1847 а „поводом контролних примедаба.“ По подужем претресу одлучено би одговорити поменутој управи: како је текла ствар од постања по свима менама; како је друштво 1867 власно било да подели Гласник на два одсека, један за расправе а други за материјале; како и други одсек није ништа друго него опет Гласник, а посебни наслови у другом одсеку само казују садржину; тако је до сад на ту ствар гледала и државна штампарија и главна контрола, те за првих 9 књига нису тражили наплату од овога друштва, а што сад траже за последњих 6 књига? Повода томе могло је дати погрешно завођење наслова у рачунским књигама: завођење садржине место правог наслова „Гласник II одељак“. Управа државне штампарије нека изволи порадити, да се тај дуг избрише; у противном случају, друштво ће бити приморано тражити аутентично тумачење законских одредаба.

Бр. 8.

Члан друштва, д-р И. И. Ткалац у Риму, захваљује на посланим му књигама и моли, да му се пошљу и оне којих још нема. Исто тако редовни чланови: М. Андоновић, д-р М. Вујић и д-р Ј. Туроман моле за књиге којих немају. Одлучено би, да им се даду сва издања, којих још има, а њима требају.

Бр. 9.

Г-ђица Марија Кохова у Берлину, тражи допуштење да може превести на немачки народне приповетке, које је скупио Вук Врчевић, а издало учено друштво, и пита: кад ће изаћи II књига? Одобрава јој се радо и са хвалом. Друга књига приповедака изашла је лане код Д Претнера у Дубровнику, а једна, особена, 1881, код браће Јовановића у Панчеву.

Бр. 10.

За чланове петоме одбору пријавише се још ова господа: Стојан Бошковић, Матија Бан и Сава Сретеновић. Узима се на знање и констатује, да је сад у том одбору намирен број чланова 30.

Бр. 11.

Редовни члан Гаврило Витковић жели држати у ученом друштву изложбу историјских, књижевних и уметничких споменика, које је прикупио од 1870 до 82. Прима се са хвалом. Управа ће на другом састанку одредити дане за чланове и образовану публику, а дотле да се приправи што треба.

Бр. 12.

За расправу П. Срећковића „Стање и односи српских архонтија према Угрији и према Византији у половини 12 века, одређује се награда одсеком 250 динара.

VII. састанак, 22 априла 1883.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: Ст. Здравковић, А. Васиљевић, П. Срећковић, М Валтровић, Св. Николајевић. — Секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашње седнице.

Бр. 2.

Прочита се и утврди одговор г. министру просвете и црквених послова, који гласи:

Господине министре,

На писмо ваше од 2 марта ове године, број 1563, у ком питате: „којим средствима и како мисли учено друштво подмиривати трошкове који су потребни за вршење радње петога одбора?“ управа овога друштва нашла је, да има разлога у овако замашном питању обратити се најпре петоме одбору, који је ту ствар према статуту и извео, и који данас броји већ 30 чланова (дакле највећу меру), из чега се види, како потреба такве установе тако и ревност и заузимљивост редовних чланова друштва за ширење наука и књижевности у народ, нека тај одбор каже своју замисао и у опште своје мишљење о средствима и начину подмиривања трошкова. Па по што је така изјава поменутог одбора стигла и управа је по претресу у главном усвојила, част нам је саопштити вам овај одговор од стране ученога друштва.

Према изменама и допунама од године 1878 у уређењу друштва, оно има на два начина да ради на науци (осим 4-а одбора, који је за уметност): у 1, 2 и 3 одбору да обрађује отворена питања, а у 5-ом да шири у народ свршена питања. Обе врсте рада долазе у Гласник. А познато је, како се орган друштвени штампа и писцима дају хонорари (чл. 30). Ради бољег прегледа и лакшег налажења друштвених послова, оно може код појединих књига свога органа ставити нарочита обележја, као: књига 52 расправе, књига 53 грађа, књига 54 рад петога одбора; — то је његова унутрашња ствар.

У члану 1 друштвеног уређења стоји, да друштво на ширење наука и књижевности у народ „може употребити само она средства, која би на тај посао била нарочито набављена *или* одређена.“ То значи, да средства за то морају бити или нарочито набављена или нарочито одређена А ко треба та сред-

ства нарочито да одреди? По статуту — управа и то према чланцима уређења: 15 (последњем зачетку), 30 и 48.

Тога ради управа је наменила и скуп је одобрио и потврдио петоме одбору из овогодишњег буџета пети део на трошкове. Али у самој ствари он ће добити ове године само десети део, јер је са првом половином рачунске године (од 1 нов. до 30 апр.) потрошена и половина буџета.

А што се тиче „књига за народ,“ које пети одбор мисли издавати поред Гласника, он то не може и не ће чинити дојакошњим средствима. За то ваља *нарочито набавити* нова. Међу тим, док то не буде одбор, не ће трошити на њих никаквих новаца, него ће најпре израдити свој програм у појединостима, постараће се да нађе ваљане писце за поједине предмете и спремиће дела, па кад све то буде готово, онда ће се побринути и за средства (према чл. 48 уређења).

А средства та била би ова: 1-о Годишња *претплата* на све списе друштвене, то јест ко плати одређену суму новаца у напред за популарне списе друштвене, добиће уз њих, преко друштвених повереника, и све строго научне, који буду изашли за годину дана. 2-о Приватни *прилози;* овде ваља разумети и веће суме добротвора-издавача. 3-ће *Завештања: легати и нарочити фондови;* друштво ће се старати, штампом и преко својих повереника, да се то оствари, да би при вршењу свога просветног задатка могло употребити и дарове појединих имућнијих родољуба, а не сву помоћ да изгледа само од државе. 4-то Добитак *од увећане трговине књига,* мимо претплату.

Дохоци од те веће привреде ишли би у прилог не само петоме одбору, него и осталима; јер је један буџет за цело друштво, који управа спрема а скуп утврђује. Те тако рад петога одбора не ће никако бити на штету осталима, а народу може бити од велике користи.

Бр. 3.

Прочита се и утврди одговор управи државне штампарије односно Главној Контроли, о дугу за последњих шест књига Гласника, другога одељка Одговор тај гласи овако:

Управи државне штампарије.

На писмо ваше од 19 марта ове год. бр. 1774, са рачуном у 4213 дин. 93 паре, част нам је одговорити као што иде:

Истина је да српско учено друштво, према закону од 17 јула 1847 (Зборник 4. стр. 36), има право да му се само „Гласник“ бесплатно штампа, а за све остале књиге да се наплаћује само хартија и слог, а проценат да се не наплаћује.

Та је одлука тадашњега законодавства донета управо за Друштво српске словесности, којему задатак и „опште користан смер беше да распростире науке у отаџбини и народу нашем, чега ради оно на свет издаје разне корисне списе.“ Али кад поменуто друштво 1864 би обустављено, па обновљено под називом: Српско учено друштво, тада је у 4-ој тачци највиших решења утврђено ово: „Српско учено друштво уживаће од стране правитељства до даљег законодавног рјешења оне потпоре и повластице, које су законом друштву српске словесности подарене.“ (Гласник 18, стр. IV.)

Па онда, и старо и обновљено друштво имађаху своју автономију: (§ 17) „Друштво има права своје устројеније како у смотренију засједанија тако и у призрјенију дужности за све чланове своје сочинити, с временом допунити или по потреби преиначавати.“ (Зборник 4, стр. 27). И друго: „Самом друштву је остављено да, с обзиром на ово устројство, опредјели начин и пут, којим ће оно свој задатак постизавати.“ (§ 3 устројства српскога ученог друштва, Гласник 18, стр. V.)

По тој својој самоуправи друштво је 1867 одлучило — управа 22 априла, а главни је скуп одобрио 21 јан. 1868 — (гледај Гласник 21, стр. 512 под бројем 85, и Гласник 23, стр. 316 под бројем 23): „да се и грађа за историју издаје у Гласнику, али да се *Гласник* подели на *два одсека*. Први одсек да се наставља на досадашњи ред, и у тим књигама да се издаје што и до сад, а за *други одсек* да се почне ред, и у тим књигама да се штампа само грађа (материјали) за историју српског живота народног.“ Доцније, за први одељак задржане су само *расправе*, а за други не само *старине* него и *грађа* (материјали) у опште.

На тај начин за последњих 15 година (1868 до 83) изашло је 15 књига различне научне грађе, које све носе име:

Гласник српскога ученог друштва 2-ги одељак, па се онда додаје само садржина: књига прва Протокол шабачког магистрата; књига 2 Споменици о Шћепану Малом; књига 3, 4, 5 и 6 Споменици из будимског и пештанског архива; књига 7 Житија краљ српских; књ. 8 Крмчија морачка; књига 9 Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности; књига 10 Народне пјесме из старијих приморских записа, са расправом о „бугарштицама" и с рјечником; књига 11 Морава, њено садашње стање и могућност пловидбе; књига 12 Дечанске хрисовуље; књига 13 Борба добров. кора ибарске војске и устаничких чета јаворског кора 1876 до 1878, (Грађа за историју српског рата за ослобођење и независност); књига 14 Историјски споменици јужних Словена из италијанских архива и библиотека; књига 15 Правокрилке у Србији.

Кад је дакле *Гласник 2-ог одељка — Гласник ученог друштва*, који државна штампарија бесплатно штампа, и кад учено друштво није ништа платило за штампање књиге 1 до 8 и 11-те, 2-ог одељка Гласника, онда је логично, да није ништа дужно ни за књиге 9, 10, 12, 13, 14 и 15.

Нама се чини, да је управи државне штампарије и Главној Контроли повода дало да учено друштво задужује то, што су наслови књига погрешно завођени. Тако на пр. у садашњем рачуну стоји: књига „Приповетка о Александру", „Народне пјесме", „Дечанске хрисовуље", „Борба доброво. кора", „Споменици из итал. архива", „Ортоптере у Србији", дакле садржина место правог наслова: *Гласник ученог друштва*, књига та и та, другога одељка.

Молимо дакле управу државне штампарије, ди изволи овај наш одговор саопштити и Главној Контроли, како би се избрисао поменути дуг од 4213 дин. и 93 паре, којим се српско учено друштво дужи. У противном случају, друштво ће бити приморано да тражи аутентично тумачење законских одредаба, које се тичу ове ствари.

Бр. 4.

Одређују се хонорари. По предлогу председника првога одбора г. Сими Лозанићу за 5 анализа минералних вода у Србији по 100 дин. 500 динара; за 2 органска рада 100 динара.

Свега 600 динара. — А за хонорар г. И. Павловића, да се пише пређашњему секретару у Рим, те да се види колико је до сада примио, у име награде, за своја три чланка у Гласнику 51.

Бр. 5.

За изложбу историјских, књижевних и уметничких споменика српских, које је (од 1870 до 82) прикупио Гаврило Витковић, одређују се дани: недеља, понедељник и уторник, (24 25 и 26 априла), од 10 до 12 и од 4 до 6 часова, и то прва два дана за чланове ученога друштва, а последњи за осталу публику, коју таке ствари занимају.

VIII састанак, 30 априла 1883.

Били су: председник Вл. Јовановић, чланови: Ст. Здравковић, А. Васиљевић, М. Валтровић, П. Срећковић, Св. Николајевић. — Секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Чита се Витковићев привремени извештај о путовању његову и о уступку књижевних старина српских, које је на томе путу бесплатно добио.

Упућује се одбору за науке историјске и државне, а г. Витковић да поднесе доцније опширан извештај.

Бр. 2.

Исти подноси списак подвозних трошкова за поменуту старине, у 39 дин. и 40 пара, тражећи да му се подмире.

Одобрава се.

Бр. 3.

Исти нуди на откуп условно добивене споменике.

Упућују се историјскоме одбору на преглед и оцену.

Бр. 4.

Председник одбора јестаственичког и математичког предлаже награде писцима, и то: г. Нешићу за његов рад „О новим обрасцима из науке о комбинацијама, са задатим збиром“

— 200 динара; а г. Клерићу за расправе „О средишту сила у равни“ — 300 динара.

Одобравају се обе поменуте суме, по објашњењу, да су то интензивни радови од дужег времена.

Бр. 5.

Госп. Валтровић извештава писмено, како му г. Божа Прокић, предавач пиротске гимназије јавља, да у једног његовог познаника у Софији има разних докумената на турском језику, важних за српску историју новијега доба. Он поименце набраја 10 споменика, од 1113 до 1129 по турском бројењу (1696 до 1712 по нашем), а има их још, више од 20 комада.

Замољен је г. Валтровић да пише г. Прокићу, нека гледа да добави за учено друштво поменуте историјске исправе.

Бр. 6.

Госп. Ђ. П. Радовановић поклања библиотеци ученога друштва 13 рукописа покојнога књижевника српског Аћима Вујића, од којих су неки штампани а неки нису као: Чича Вуја, 2-го издање (1-о издање, 1829); Шпањоли у Перувији, трагедија у 5 чинова (у Будиму 1812); Жртва смрти, драма у 3 чина (у Будиму 1812); Књига о Мухамеду; Набрежно право, драма у 1 чину (у Будиму 1812); Сибињска шума, романтична драма у 4 чина (у Београду 1836); Ла Пејруз, драма у 1 чину (у Карловцу 1834); Негри. драма у 3 чина (у Будиму 1821); Паунка Јагодинка, драма у 5 чинова (у Бездину манастиру). Предуверење, драма у 3 чина; Кројачки калфа, шаљива игра с песмама и 2 чина, с мађарскога; Добродетелни дервиш или Звекетуша капа, чаробна игра у 3 чина, с мађарскога; Љубавна завист (управо: сумња, љубомора), шаљива игра у 2 чина (у Будиму 1805).

Прима се с хвалом, а рукописи да се попишу и чувају у библиотеци.

IX састанак, 27 маја 1883.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: Ст. Здравковић, А. Васиљевић, П. Срећковић, М. Валтровић, Св. Николајевић. — Секретар Јован Бошковић.

Бр 1.

Прочиташе се и потписаше записници VII и VIII састанка.

Бр. 2.

Чита се писмо г. министра просвете и црквених послова од 3 маја ове године ПБр. 3230, којим позива управу српског ученог друштва да своју радњу доведе у склад са уређењем друштвеним, а уједно јавља, да се државна помоћ друштву не ће исплаћивати док се радња друштвена не доведе у потпуну сагласност са уређењем и законском одредбом о помоћи. Писмо то гласи овако:

Управи Српског Ученог Друштва.

На моје питање од 2 марта ове год. ПБр. 1563 којим средствима мисли подмиривати трошкове за радњу новоустановљеног петог одбора. Управа Српског Ученог Друштва писмом бр. 2 из седнице од 22 априла, извештава ме, да је „Управа наменила и да је скуп одобрио и потврдио петоме одбору *пети део из овогодишњег буџета на трошкове*,“ помињући напред да према изменама и допунама уређења друштвеног од године 1878 Учено Друштво „има на два начина да ради на науци: у 1, 2 и 3 одбору да обрађује отворена питања, а у 5 да шири у народ свршена питања. Обе врсте рада — каже се даље у писму долазе у Гласник, и друштво може код појединих књига свога органа ставити нарочита обележја, као књига 52: расправе; књига 53: грађа; књига 54: рад петога одбора.“ По што је рад петога одбора, који би имао задатак да „шири у народ свршена питања,“ уређењем друштвеним везан за нарочито одређена средства, Управа је Српског Ученог друштва нашла да она има право да средства која су државним буџетом одређена на *вршење друштвеног задатка*, одређује на све што би друштво предузело да ради, било то задатак друштвени или не било.

Цело ово схватање друштвеног задатка како га је управа вршити почела, потпуно је несагласно са уређењем Српског Ученог Друштва, услед тога је и располагање с новцем одређеним од стране државе несагласно не само са уређењем него и са текстом буџетског закона, на основу којега се троше кредити буџетом одређени.

Уређење друштвено, по изменама од 1878 првом алинејом члана 1, опредељује *задатак друштвени* овим речима: „Српско Учено Друштво обрађује и унапређује науке и уметности *самосталним истраживањем у наукама природописним, друштвеним, језикословним, историјским и уметничким, у колико се тичу Срба и Словена, а физичким физиолошким, и психолошким у опште.*" То је прави задатак друштвени, што се види и по члану 5, који прописује ко се може изабрати за редовног члана друштвеног, наређујући да „редовни чланови могу бити само они научници, *који су самосталним књижевним или уметничким делима засведочили, да су способни и вољни за рад на друштвеном задатку.*" По што је у овоме с довољном јасноћом казан задатак друштвени, долази друга алинеја члана првог, који говори шта **поред тога** друштво још **може** радити **преко нарочитих одбора.** »Поред тога — чита се у другој алинеји, — друштво *може преко нарочитих одбора старати се и радити* о ширењу науке и књижевности у веће кругове; али на то *може употребити само она средства, која би за тај посао била нарочито набављена или одређена.*" Чиста је ствар, да ово што се у другој алинеји каже, није *саставни део задатка друштвеног*, него да је намера уређења била, да друштво може нарочите изворе за свој посао потражити или легат приватан у томе смислу примити и тим изворима или легатима одбором из својих чланова састављеним управљати, вршећи ширење науке и књижевности у народ као *споредан посао, независно од правога задатка свога.* Због тога што легати или нарочито одређена средства могу бити различите природе и због тога што овај споредни посао није прави задатак друштвени, уређење чланом 15 претпоставља, да одбора за ширење науке и књижевности у народу *може бити више*, и да ће им програм одређивати управа друштвена према средствима и потреби.

Главни извор из кога Српско Учено Друштво сада подмирује своје потребе јесте кредит буџета државног од 15283 дин. 80 п. који је законом буџетским од 1 јануара ове године стављен „на персонал друштвене канцеларије и на *вршење друштвеног задатка.*"

Задатак друштвени јасно је одређен првом алинејом члана 1-ог и чланом 5-им друштвеног уређења. Управа Српског Уче-

ног Друштва није власна сама мењати статут и давати му смисао који он нема ни по тексту ни по досадашњој петогодишњој практици, по којој се свагда помоћ државна трошила само на вршење друштвеног задатка онако, како је он схваћен првом алинејом 1-вог члана и чланом 5-им. Установљење одбора под бр. 5 и у члану 15 именованих везује се за нарочито набављена или одређена средства. Средства та треба да су за вршење задатка једнога од поменутих одбора најпре набављена или одређена (на прилику буџетом од државе или легатом приватнога човека), па онда да друштво према њима програм одређује, по што последња тачка члана 15 уређења друштвенога говори: „Програм овим одборима одређује управа друштва *према средствима* и потреби."

Управа друштвена није међу тим ни од кога добила каква средства, нити данас има што више него што је имала пређе, нити је законодавно тело одредило Друштву какав нарочити кредит за *ширење наука и књижевности у народ*. Никаквих' дакле, нових нарочито одређених средстава није било, према којима би Управа могла програм „петоме одбору" прописивати. Буџет државни није намењен радњи „петога одбора", него *вршењу друштвеног задатка*, нити тај кредит може Управа Српског Ученог Друштва распоређивати мимо прописе свога уређења и мимо буџетски закон, на супрот петогодишњој противној практици.

По што је пак Управа Српског Ученог Друштва с одобрењем скупа узела као задатак друштвени, што задатак друштвени није, и по што је тиме услед тога и кредит који је државним буџетом одређен, распоредила противно друштвеном уређењу и противно наредби закона о буџету од 1 јануара ове године; то сам на основу члана 1 закона о уређењу министарства просвете и црквених послова од 14 јануара 1880 решио позвати Управу Српског Ученог Друштва, да своју радњу доведе у склад са својим уређењем, и да новцем датим Српском Ученом Друштву од стране државе располаже по одредби законској. У исто време јављам Управи, да јој се државна помоћ Српском Ученом Друштву неће исплаћивати пре него што се радња друштвена с уређењем и законском одредбом о помоћи у потпуну сагласност не доведе.

Министар просвете и црквених послова,

Ст. Новаковић с. р.

По подужем већању констатовано је, да по уређењу друштвеном управа није власна мењати одлуке скупа. Али пре по што би се сазвао скуп, одлучено би: покушати да се представком једном г. министар увери, да у раду друштвеном нема ничега, што би било противно друштвеноме уређењу, ни закону о државном буџету за рачунску годину 1883. Госп. министар може, ако нађе за добро, да питање о специјалном размеравању државне помоћи на поједине одборе изнесе и пред законодавну власт, што до сад не беше обичај. Али ни по коме закону не може се задржавати помоћ осталим одборима, којима је она до сад редовно давана, и којих су извори и средства изван сваког питања.

Бр. 3.

Председник историјскога одбора саопштава одлуку поменутога одбора од 18 маја (бр. 2.), да се српски споменици, које је г. Витковић условно добавио, откупе са 60 дуката, и другу одлуку (бр. 4). да се чланак г. Срећковића О ослобођењу Јадра и Рађевине прими за Гласник и награди.

Одлучено би, са свима гласовима против једног, да се Витковићева збирка откупи за 720 динара (60 дук. ћес.). а Срећковићев чланак награди са 200 динара.

Члан управе Св. Николајевић одвојио је своје мишљење, да се сада не могу чинити издаци ни на што, по што је надзорна власт обуставила исплаћивање државне помоћи.

Бр. 4.

Господин Богољуб Петрановић, писмом својим из Дрниша од 22 априла ов. год. јавља, да је на рачун својих трију збирака српских народних песама, које је послао ученом друштву, примио само 20 дуката, 9 септембра 1882, молећи да му се час пре пошље прикладни остатак новаца

По што нема записника, из кога би се видело шта је о томе решено, одлучено писати пређашњем секретару да јави, на чем је остала та ствар. А да се упита о том и филолошки одбор.

Бр. 5.

Професор Владислав Тителбах подноси 60 цртежа етнографских снимака из јагодинског и ћупријског округа, које је

цртао лане на свом путовању о друштвеноме трошку, а послаће скорим још 40 ком.

Узима се на повољно знање и упућује се уметничком одбору на преглед.

Бр. 6.

Одбор фундационе српске школе за науку и језике у Србини код Херцег-Новога моли српско учено друштво, да бесплатно шаље своја издања поменутоме заводу и да му пошље од књига већ изданих које може. То исто моли и реална гимназија у Сарајеву.

Одлучено, да се и једноме и другом заводу учини по молби.

Бр. 7.

Господин Иван Павловић журн за свој хонорар.

Одлучено, да се поново пише г Кујунџићу.

Бр. 8.

И д-р Ђ. Мушицки журн за решење о својим рукописима.

По што је ствар сад решена, одлучено упитати га : колику откупну цену тражи.

Бр. 9.

Господин министар просвете, актом својим од 20 маја ПБр. 4021 враћа неке књиге, тражећи да се на њихово место пошљу друге.

Одлучено, да се пошљу издања ученога друштва која тражи, опет у пола цене, и да се према томе удеси рачун.

Бр. 10.

Карловачки одбор за пренос костију Бранка Радичевића изјављује жељу, да с том општом српском светковином не буде у исто време и пренос костију Вукових. Шаље своје списе: „Српском народу“ и „Где ће бити гроб Бранков.“

Одговорити, да пренос Вукових костију не ће бити у једно време с Бранковим, и захвалити на оба послатка.

Бр. 11.

Министарство просвете, актом својим од 2 маја ПБр. 3355 тражи, да му се врати стари печат друштвени на уништење.

Одговорити, да би тај печат ваљало послати у народни музеј на чување.

Бр. 12.

Професор и ректор градачког университета у Штирској, др. Х. Ј. Бидерман, шаље свој спис Die Serben-Ansiedlungen in Steiermark und im warasdiner Grenz-Generalate. Graz 1883.“

Одлучено захвалити му на труду и посланом спису, а као уздарје послати му „Споменике из будимског и пештанског архива“ Гласник другог одељка, књ. 3, 4, 5 и 6.

Бр. 13.

На предлог председника одбора за науке јестаственичке и математичке, одређује се хонорар члану Јов. Жујовићу за његове радове „Грађа за геологију Србије, I, II, и III“ и „Нове петрографске врсте“ по 96 динара од штампанога табака, а 120 динара за карту.

Господин Николајевић одваја и овде своје мишљење као и код броја 3.

X састанак, 15 јуна 1883.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: Ст. Здравковић, А. Васиљевић, П. Срећковић, М. Валтровић, Св. Николајевић. — Секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и утврди представка г. министру просвете, на акт његов од 3 маја ове године Пбр. 3230, којим јавља да је обуставио државну помоћ друштву, док се радња друштвена не доведе у потпуну сагласност са уређењем и законском одредбом о помоћи. Представка та гласи овако:

Господине министре,

Управи српског ученог друштва част је да одговори на писмо г. министра просвете од 3 маја ове године Пбр. 3230, у коме се позива учено друштво, „да своју радњу доведе у склад са својим уређењем,“ и уједно се јавља, „да се државна помоћ српском ученом друштву не ће исплаћивати, *пре него што* се радња друштвена с уређењем и законском одредбом о помоћи *у потпуну сагласност* не доведе“.

Што је друштво и његова управа до сад радила, у питању о коме је реч, радили су на основу друштвенога уређења, тако да је њихова радња у потпуној сугласности са законским одредбама.

Тако у оснивању одбора за ширење наука у народ, друштво је вршило просто што је по чл. 1 и 15 свога уређења било дужно и власно да врши. А да се задатак друштвени има појмити као што га је друштвени главни скуп појмио, јасно је и по томе, што и они, који спремаху данашње уређење друштва, тако су га разумели. Чланови комисије за преглед уређења друштвеног, на састанку скупа од 12 јуна 1877, кажу у своме извештају, да је „комисија свршила свој посао и има част *једнодушно* предложити главном скупу, у трима питањима: *о програму* (задатку друштвеном), *одборима* (у свему *равноправним*), *и о редовном чланству*, измене и допуне.“ Од девет чланова поменуте комисије, четворица су данас чланови петог одбора, а један је члан управе друштва, и сви ови поимају задатак друштва као што га је појмио и главни друштвени скуп.

Друга половина члана 1, у питању о потпуном задатку друштвеном, вреди колико и прва; принова та од године 1877-78 није ништа друго, него *допуна* првој половини. Предлог *поред* којим се друга половина почиње, има четири значења (по Даничићевој синтакси), па ни по основном значењу: *у реду с чим*, ни по осталима (покрај, при, са, код) не значи сам по себи, да је ствар покрај њега — „споредна“, од мале вредности. А коме данас није већ познато, да је за *обрађивање наука* од битне вредности: колико да се расправљају отворена научна питања, толико *и да се популаришу решена научна питања*. Зар би природне науке биле данас оно што су, да их Хумболт у своме Козмосу није ширим круговима приказао, те тиме припомогао, да оне постану опште добро цивилизованог света? И зар још и пред таким фактом да се доказује и објашњава потреба, по којој данас друштва и академије за науке, поред истраживања у наукама, излажу научне истине и за ширу публику?! Члан 5 друштвеног уређења не само да није противан, него је управо одјек томе. То је бар свакоме знаоцу ствари јасно, да писци који хоће да шире науке у народ, треба да владају наукама као и они, који узимају на се да расправљају отворена научна

питања. Па је са свим природно, што се и у друштвеном уређењу тражи једнака спрема за обе врсте научних радника. Још би се могло рећи, да популарисање науке, ако није теже за цело није лакше од писања научних расправа. Отуда и јест тако мален број ваљаних популаризатора у просветном свету. А да је и по народ боље и корисније, кад се наука и уметност шире у веће кругове, то је изван сваке сумње. Наука и уметност и нису ради себе самих, нити су само за неке сталеже, као што се у средњем веку мислило, него су за народ и све људе, за цело човечанство. С друге стране, пети одбор привлачио би популарнијим списима шире кругове на читање и навикавао их на потребу духовне хране, па ширећи писменост и књижевност, стварао би читалачку публику и за научне производе осталих одбора, те и тиме припомогао напредном обрађивању наука на српском огњишту. Прошла петогодишња противна практика не само да није никакав доказ против петог одбора, него на против сведочи, да се пре установљења тога одбора не може ни мислити на озбиљно остварење друштвеног задатка.

По свима разлозима науке и напретка, па и према јасним одредбама члана 1 друштвеног уређења, учено друштво позвано је да се „стара и ради о ширењу науке и књижевности у веће кругове". О томе пред позитивним законом, пред правом науком и пред општим интересом не може да буде ни питања. А законске одредбе јасне су и у питању *о добављању средстава* за радњу ученог друштва *и о њиховој употреби.*

Оне врсте у члану 1, по којима друштво, па ширење наука и књижевности у веће кругове, може употребити само она средства, која би на тај посао била *„нарочито набављена или одређена,"* не могу никако значити : *најпре* нарочито набављена па онда одређена; њихов је прави смисао: *или* нарочито набављена *или* одређена. Ко да набави нарочита средства за ширење науке, ако не буде бар једног одбора за то нарочито састављеног? Ко да поклони или завешта што некоме, кога нема на свету? А већ и сама претплата на популарне списе могла би донети колико би требало, па да пети одбор може да отпочне своју радњу, а да се и не спомиње доходак од увећане прође књига.

Што се тиче располагања са помоћу државном за вршење друштвеног задатка, по одредбама статута, то припада скупу

друштва (члан 36 уређења бр. 6 и 8), нарочито што се тиче распореда послова и средстава на одборе. Држава није никад сама специјално одређивала помоћ појединим одборима, него увек *друштву у цело*, а скуп и управа распоређивали су је на појединe одборе (најпре је цело друштво било један одбор, за тим је имало 3, па 4, а сад има и 5-ти одбор). Тако схватање није противно ни *закону о државном буџету* за рачунску годину 1883, јер у том закону, а по њему и у изводу од 22 фебруара ове године Пбр. 710 стоји изреком: „*На помоћ српском ученом друштву*, на плагу персонала и *на вршење друштвеног задатка* 15283·80 динара."

Господину министру стоји, наравно, до воље, да питање о специјалном размеравању државне помоћи на поједине одборе и пред законодавну власт изнесе, ако то за добро нађе. И ако би се г. министар решио да тај корак учини, па би нашао, да се дотле од државне помоћи на пети одбор нема ништа издавати, он нека изволи своју наредбу о томе управи саопштити.

Али, ни по ком закону не може се задржавати помоћ осталим одборима, којима је она и до сад редовно давана, и којих су извори и средства изван сваког питања.

С тога управа српског ученог друштва моли г. министра, да изволи дићи своју забрану са државне помоћи ученоме друштву у интересу вршења друштвеног задатка, тим пре, што баш сад настаје време, кад чланови уметничког одбора ваља да путују по своме археолошком и етнографском послу, а овај ће се моћи наставити и ове године само тако, ако се државна помоћ ученом друштву по закону и даље буде издавала.

Бр. 2.

Дописни члан друштва др. Јован Јовановић, лекар у Бечу, одговара, да ће г-ђа Мина Вукомановићка, кћи Вукова, доћи на скоро у Београд, где ће учено друштво моћи с њоме усмено све углавити, што се тиче прекупа и издавања Вукових дела. Уједно ће се друштво моћи с њоме договорити и о преносу Вукових костију, за које има времена и до године, јер је тек прва опомена изашла за оне, који желе кости својих мртвих, из гробља св. Марка у Бечу, да преместе куд на другу страну.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Д-р Ђ. Мушићски одговара, да је вољан уступити безусловно ученоме друштву другу збирку рукописа за 50 фор. а прву збирку рукописа за 150 фор. а. вр.

Одобрава се откупна цена од 50 фор. за другу збирку; а за прву збирку, упућује се историјскоме одбору да каже, је ли велика цена од 150 фор. а. вр.

Бр. 4.

Писац „Чешке библиографије“ јавља своју садашњу адресу·

Одлучено: питати филолошки одбор, је ли писцу одређен какав хонорар за поменути његов чланак?

Бр. 5.

Г. Министар просвете, актом својим од 7 јула ове године Пбр. 4493 пита, је ли г. Витковић предао друштву извесне старине или не; ако је предао, шта је поименце предао, и хоће ли се дати какав хонорар оној правној личности за то, јер се види из писма, које је г. министар добио да она то иште.

Бр. 6.

Одлучено би у начелу, да учено друштво на светковину Бранка Радичевића у Карловцима, пошље два члана своја, који ће га тамо представљати. Избор лица биће у другој седници.

Бр. 7.

По предлогу уметничког одбора откупљују се фотографски албуми народног одела од г. Н. Арсеновића, за 40 фор. а. вр

Бр. 8.

На археолошко путовање чланова Милутиновића и Валтровића одређује се, као и пређашњих година, 120 дук., а на етнографско путовање г. Вл. Тителбаха 45 дук. ћес.

У одговору г. министру (под бр. 1) да се нарочито нагласи: да ће се овај рад уметничког одбора моћи наставити и ове године само тако, ако се државна помоћ ученом друштву по закону и даље буде издавала.

XI састанак, 30 јуна 1883.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови Ст. Здравковић, А. Васиљевић, М. Валтровић, П. Срећковић. — Секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочиташе се и потписаше записници седнице IX и X.

Бр. 2.

Чита се писмо г. министра просвете, од 23 јуна ове године ПБр. 4944, које гласи:

„*Управи српског ученог друштва.*

Писмо моје од 3 маја ове године ПБр. 3230 није послано управи српског ученог друштва да би се отворила дискусија, него јој је упућено као акт надзорне државне власти, да би она по њему поступила. С тога се на писмо управе од 15 јуна ов. год. бр. 1 може одговорити само то, да ће се помоћ друштву онда опет почети издавати, кад оно своју радњу доведе у сагласност с онаким разумевањем уређења, какво је у горе поменутом акту показано.

Министар просвете и црквених послова

Ст. Новаковић с. р.“

По што управа није власна оно мењати, што је скуп решио и установио, одлучено: да се на јесен сазове скуп ради те ствари. Али да би се знало шта ће се изнети пред скуп на решење, замолиће се најпре г. министар, да изволи поименце назначити, у чему се одлука друштвена не слаже са уређењем.

Бр. 3.

Дописни члан г. Ђ. Поповић поднео је своје огледе *Речника турских речи* (и оних персијских и арапских, које су преко Турака ушле у наш језик), израђене с помоћу 4 лица министарства спољашњих послова, која добро знају турски.

Упућује се одбору за науке филолошке и философске на преглед и оцену.

Бр. 4.

Како се поменути одбор ове године ни један пут није састао, а има ствари за решавање, то одлучено би, да се тај одбор сазове, према члану 30 броју 5 друштвенога уређења, који гласе: „Управа је власна и *дужна* сазивати одборе на састанке преко председника њихових.“

Бр. 5.

Одбор за светковину 70-тогодишњице д-ра Фрање Миклошића у Љутомиру (у Штирској) јавља, да ће та светковина бити 21 августа (2 септембра) ове године, с молбом, да би српско учено друштво изволело учествовати у поменутој прослави.

Одлучено, да учено друштво према данашњим својим скученим средствима учествује само с једним изаслаником, а то да буде један од оних, које и професорски савет велике школе изабере. Путни трошак одредиће се накнадно.

Бр. 6.

Одбор за пренос костију Бранка Радичевића у Карловцима моли и позива учено друштво, да изасланством из своје средине допринесе ка увеличању те свечаности. А другим писмом саопштава своју одлуку, која гласи: На дан после светковине, 11 (23) јула, положиће карловачки и бечки одбор пред изасланицима Ученога Друштва и Матице Српске своје рачуне; тај ће заједнички збор уједно решити, где да се Бранку подигне споменик и какав? С тога поменути одбор моли, да учено друштво изабере и пошље у Карловце за тај дан пет својих чланова.

Изабрани бише за изасланике друштвене на тој светковини: Јован Бошковић, Јован Ђорђевић и Михаило Валтровић. Свакоме се одређује у име попутнине 72 динара. Осим њих да се замоле још два члана друштвена, који се на светковини нађу, да изволе суделовати при решавању горе поменуте ствари.

Бр. 7.

За чланак Ивана Павловића: Српска писма у францускимархивама — одређује се награда по 60 динара од штампана табака.

Бр. 8.

Одлуке одбора за уметност: да се г. Миловановић и ове године изашље да продужи прикупљање етнографске грађе; да се пише г министру просвете, да бригу око штампања музичних списа Корнелија Станковића повери уметничком одбору српског ученог друштва; и о општој изложби свих етнографских цртежа, коју ће на јесен приредити одбор за уметност — управа узима на знање и усваја их.

XII састанак, 26 августа 1883.

Били су: председник Владимир Јовановић, чланови: Михаило Валтровић и секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Секретар извештава, да су на светковини Бранковој у Карловцима заступали српско учено друштво: Јован Ђорђевић и Јован Бошковић, а по што г. М. Валтровић није могао ићи, још и умољени чланови: д-р Јован Туроман, Светозар Ивачковић и Милан Кујунџић. На банкету Јован Бошковић одздравио је у име књижевних друштава српских. Сутра дан по свечаном преносу костију решено је на заједничком збору одбора и изасланика, да се Бранку подигне споменик на тргу у Карловцима, а на гробу пирамида од камења из различних српских земаља. Кад нацрти за споменик буду готови, онда ће српско учено друштво бити наново умољено да пошље изасланике ради избора и коначног решења те ствари. — За учено друштво купљена је том приликом колекција од 7 великих фотографских слика о Бранковој светковини за 5 фор. а. вр.

Узима се на знање и одобрава се.

Бр. 2.

Одбор за пренос костију Стевана Љубише из Беча у Будву, обраћа се ученом друштву ради скупљања прилога на тај смер.

Одлучено, да се „проглас на народ и листа за купљење добровољних прилога“ предаду овдашњим новинама, с препоруком од стране друштва.

Бр. 3.

Надзорништво Текелијиног завода у Будим-Пешти моли, да српско учено друштво пошље том заводу сва своја издања, по што ту има 18 питомаца Срба, а и други ђаци Срби из виших школа у угарској престоници долазе на састанке, да се вежбају у српском језику и књижевности. Заводска библиотека броји истина на 3000 дела, али међу њима тешко да има 300 свезака из старије српске књижевности; а новијих производа нема готово никаквих.

Тако исто српска учитељска школа у Горњем Карловцу, (основана за епархију горњокарловачку у пакрачку, које броје на 400,000 православних Срба) моли за друштвена издања.

Одлучено, да се пошље и једном и другом заводу од свих издања, којих још има.

Бр. 4.

Општина Ћупријска шаље 76 динара, у корист фонда за пренос костију оца новије српске књижевности, Вука Стеф. Караџића (то је половина од чистог дохотка једне забаве).

Одлучено, да се новци даду на прилог овдашњој „Задрузи за међусобно помагање и штедњу,“ док не дође време да се употребе на што су намењени, а општина да се извести о пријму и да се преко ње захвали свима сурадницима на родољубивом дару и заузимању.

Бр. 5.

Писац чланка „Чешка библиографија“ тражи да му се пошље отисак тога списа и хонорар за њ.

Одлучено, да му се с хвалом пошље Гласник 52 и хонорар, према ранијој одлуци друштвеној, (састанак управе од 23 јуна 1878, Гласник 49, стр. 392), по 60 динара за штампани табак, чим друштво буде у стању да исплаћује.

Бр. 6.

По што г. министар просвете није одобрио путни трошак двојици изасланика велике школе на Миклошићеву 70-годишњицу у Љутомиру, то велика школа није могла никога послати на ту светковину, а по томе ни учено друштво. (Гледај бр. 5 пређашње седнице). С тога је председништво овога друштва опшир-

нијим телеграмом поздравило слављеника и светковаче, браћу Словенце.

Одобрава се потпуно.

Бр. 7.

Г-ђица Марија Кохова из Берлина, захваљујући на допуштењу да може превести на немачки 1 књигу српских народних приповедака, које је скупио Вук Врчевић а издало српско учено друштво, моли да јој се јави кад буду изашле и оне народне песме, које је он скупио, а налазе се у нашега друштва.

Имаће се на уму.